Агата Крісті

П'ЯТЕРО ПОРОСЯТ

Переклад Ю. Лившиця та М. Олійника

Пролог

КАРЛА ЛЕМАРШАН

Еркюль Пуаро з цікавістю глянув на дівчину, запрошену до його кабінету.

Її лист нічого особливого не говорив — звичайне бажання зустрітися, без будь-якого натяку на причину. Невеличкий діловий лист. Хіба що тільки чіткість почерку наводила на думку: його авторка, Карла Лемаршан, ще молода жінка.

І ось вона перед ним власною персоною. Висока, струнка, років за двадцять. Жінка, на яку мимоволі глянеш зайвий раз. Одягнена зі смаком — красиве, добре пошите плаття з дорогим хутром. Гарно посаджена голова, високий лоб, тонкий чутливий ніс, вольове підборіддя...

Встаючи назустріч жінці, Пуаро завважив, що її темно-сірі очі пильно вивчають його: це був зосереджений, прискіпливий, серйозний огляд. Присівши на стілець, Карла взяла запропоновану їй сигарету, запалила. Деякий час вона курила мовчки, погляд її, усе ще спрямований на Пуаро, лишався уважним, вивчаючим.

Пуаро привітно мовив:

— Отже, дещо потрібно з'ясувати, чи не так?

Карла Лемаршан стенулась.

— Що ви сказали?

У неї був приємний, глухуватий голос.

— Ви намагаєтеся встановити: пройдисвіт я чи людина, яка вам потрібна. Хіба не так?

Карла осміхнулась:

— Так, ви вгадали. Бачте, пане Пуаро, ваш образ не зовсім співпадає з моїм уявним.

— Я старий, правда? Старший, ніж ви передбачали.

— Мабуть, так. — І, подолавши деяку нерішучість: — Я хочу бути щирою. Бачте... я хочу мати — і я повинна мати! — найкращого...

— Можете бути спокійні, — мовив Пуаро, — я і є найкращий...

— Ви не зовсім скромні... Але я хочу вірити вам на слово.

Пуаро відповів:

— Бачте, у нашій справі важливі не лише м'язи. Мені не обов'язково вимірювати сліди, збирати недокурки чи вивчати прим'яту траву. Мені досить гарно влаштуватися в кріслі і думати. Ось чим я працюю! — І Пуаро злегка постукав себе по голові.

— Знаю, — сказала Карла Лемаршан, — тому я до вас і прийшла. Бачте, я хочу, щоб ви виконали дещо фантастичну роботу.

— Цікаво! — збадьорився Еркюль Пуаро і глянув на свою співбесідницю.

Карла Лемаршан глибоко зітхнула.

— Карла — це не моє ім'я. Мене звуть Керолайн, як і мою матір. І прізвище Лемаршан, яке я ношу, відколи себе пам'ятаю, також не моє. Моє справжнє прізвище Крейль.

На чолі Еркюля Пуаро зійшлися зморшки. Він промимрив:

— Крейль... Ніби пригадую...

— Батько був художник, досить відомими художник. Дехто стверджує, що він був великий художник. Я вірю, що це так.

Пуаро запитав:

— Еміас Крейль?

— Так. — І після невеличкої паузи — А моя мати, Керолайн Крейль, була засуджена за його вбивство!

— Ага! Тепер я пригадую, хоч і досить туманно. На той час я був у від'їзді, за кордоном. Це ж так давно...

— Шістнадцять років тому, — уточнила дівчина.

Лице її стало надто блідим, а очі — мов дві гарячі вуглини.

— Ви розумієте... Її судили і засудили... Її не повісили — знайшли за можливе пом'якшити кару. Її засудили на довічне ув'язнення. Після процесу вона прожила ще рік. Ось так. Все ніби завершено, скінчено, похоронено...

Пуаро спокійно мовив:

— Отже?..

Дівчина, що назвалася Карлою Лемаршан, мовчала, зціпивши руки. Нараз вона заговорила. Повільно, з паузами, з якимось дивним наголосом:

— Уявіть собі мою роль у всій цій справі. Мені було п'ять років, коли... Я була надто мала, аби щось зрозуміти. Звичайно, я пам'ятаю матір і батька, пам'ятаю, як мене поспішно вивезли кудись у село. Пригадую поросят, а також повну, симпатичну дружину фермера і всіх інших, що з любов'ю ставилися до мене. Особливо запам'яталися якісь дивні погляди — ними зустрічали й проводжали мене селяни. Звичайно, я знала, — діти завжди це відчувають, — що щось не так, але я не відала, що саме... Потім була захоплююча подорож пароплавом — вона тривала багато-багато днів, і я разом з дядьком Симоном і тіточкою Луїзою опинилася в Канаді, у Монреалі. На мої запитання про маму й тата вони відповідали, що ті незабаром приїдуть. Потім — не пригадую, як це сталося, — але я раптом зрозуміла, що вони померли, хоча ніхто мені про це й не говорив. З часом я все менше й менше думала про них, почувала себе дуже щасливою. Дядьо Симон і тіточка Луїза ставилися до мене вельми лагідно, вони послали мене до школи, де я незабаром знайшла чимало друзів. Я зовсім забула, що в мене було колись інше ім'я, інше прізвище, не Лемаршан. Тіточка Луїза сказала, що це моє тамтешнє ім'я, канадське, і це мені здалося на той час зовсім природним. Таким чином, згодом я й забула, що в мене колись було інше ім'я...

Скинувши головою, вона мовила з викликом:

— Гляньте на мене! Адже, зустрівши мене, ви сказали б: от безтурботна дівчина! Добре забезпечена, залізне здоров'я, приємна зовнішність. Тільки й насолоджуватися життям. У двадцять літ я не думаю, щоб десь могла бути дівчина, з якою я хотіла б помінятися всім. Але тут якраз і сталося: я почала задавати питання. Про матір, про батька... Ким вони були, чим займалися? І зрештою — це було фатально — я про все довідалась. Мені сказали всю правду. Вони були змушені це зробити хоч би тому, що мені виповнилося двадцять один рік... А потім прийшов цей лист. Лист, залишений моєю матір'ю перед смертю...

Вираз її лиця змінився, погляд пригас, очі вже не здавалися двома вуглинами, а темними, сумними озерцями.

— І ось я дізналася правду: мати засуджена за вбивство. Це був жах.

Вона помовчала.

— Маю вам розповісти ще дещо. Я була заручена. Дядьо і тіточка говорили, що я повинна зачекати, не виходити заміж до того, поки мені не виповниться двадцять один рік. Коли я взнала правду, зрозуміла, чому вони так говорили.

Пуаро, що досі слухав незворушно, перервав її:

— А як сприйняв усе це ваш наречений?

— Джон?.. Джон казав, що це його зовсім не турбує, що все це не має аніякісінького значення, принаймні для нього. Існує тільки він і я, Джон і Карла. Минуле не має значення.

Вона трохи прихилилася.

— Ми ще заручені. Але ж усе те має значення. Це важливо для мене. Важливо й для Джона… Для нас важливо не минуле, а майбутнє. — Вона знову зціпила руки. — Бачите, ми хочемо мати дітей. Це наше спільне бажання. Але ми не хочемо бачити, як вони ростимуть у вічному страсі.

— Але ж, — сказав Пуаро, — хіба ви не розумієте, що серед предків кожного з нас могли бути й такі, які вчинили злочини?

— Ви не розумієте мене. Звичайно, так. Але ж люди над цим не задумуються. Ми ж про це знаємо і думаємо. Інколи я помічала, як Джон не без подиву дивиться на мене — кине погляд, мов блискавка… Припустимо, ми одружимося і коли-небудь посперечаємося… Я помічу отой його погляд…

— Як був убитий ваш батько? — перервав її Еркюль Пуаро.

Карла відповіла чітко і твердо:

— Він був отруєний.

— Та-ак…

Вони помовчали.

— Слава богу, ви мене розумієте. Ви собі уявляєте, яке це має значення! І добре, що не вигадуєте якихось втішних обставин.

— Все це я добре розумію, — сказав Пуаро. — Одначе я не втямлю: чого ви од мене хочете?

Карла Лемаршан сказала з наївною простотою:

— Я хочу вийти заміж за Джона. І я це зроблю! І хочу мати дітей — не менше двох дівчаток і двох хлопчиків! Ви повинні зробити, щоб усе це стало можливим.

— Тобто ви хочете, аби я поговорив з вашим нареченим? А-а, не те! Я говорю дурниці! Ви хочете зовсім іншого. Що ж, скажіть, у чому полягає ваша ідея?

— Ось що, пане Пуаро. Я хочу, аби ви зрозуміли, добре зрозуміли одну річ: я наймаю вас для розслідування вбивства.

— Ви хочете сказати, що…

— Так, саме так. Вбивство залишається вбивством, вчинене вчора чи шістнадцять років тому.

— Але ж, мила дівчино…

— Зачекайте, пане Пуаро. Ви ще не про все довідалися. Ще є один надто важливий момент.

— А саме?

— Моя мати не винна.

Еркюль Пуаро, почухавши носа, промимрив:

— Так, звичайно, я розумію, що…

— Справа тут не тільки в почуттях. Є її лист. Мати залишила його для того, щоб я була цілком певна: вона не вбивала, вона не винна. І я маю в цьому переконатися.

Еркюль Пуаро задумливо поглянув на дівчину, яка пильно дивилася йому в очі. Затим поволі мовив:

— І все ж…

Карла осміхнулась.

— Ні, пане Пуаро, мати була не така! Ви гадаєте, вона збрехала? Що це благочестива брехня? — Карла подалася вперед і урочисто додала — Послухайте, пане Пуаро, є речі, які дітям прекрасно відомі. Я пригадую матір — спогад, звичайно, туманний, але я цілком ясно пам'ятаю, якою людиною вона була. Вона не могла кривити душею. Коли що причиняло їй біль, вона говорила про те відверто. Чи то йшлося про зубного лікаря, чи про скалку, загнану в палець, чи про щось інше. Я не можу стверджувати, що ставилася до неї з особливою любов'ю, але вірити їй вірила цілком. Вірю їй і тепер. І коли вона пише, що не вбивала батька, то можна бути цілком переконаною: вона його не вбивала! Не таких правил це була людина, щоб викладати урочисто на папері брехню. До того ж перебуваючи на смертному одрі.

Поволі, сам того не помічаючи, Еркюль Пуаро схвально опустив голову. Карла вела далі:

— Що ж стосується мене, то я можу преспокійно виходити заміж за Джона. Я певна, що все буде гаразд. Але ж він — ні. Для нього цілком природно, що я вважаю матір невинною, однак докази… Ось, пане Пуаро, в що варто внести ясність. І це зробите ви!

Еркюль Пуаро відповів задумливо:

— Навіть якщо визнати за правду все, сказане вами, мадемуазель, то й то варто взяти до уваги, що минуло шістнадцять років!

— Авжеж! Це буде вельми складно! — відповіла дівчина. — Нікому не під силу це, окрім вас.

Очі Пуаро ледь зблиснули.

— Чи не хочете ви мені зробити компліменти?

— Я багато чула про вас. Найбільше вас цікавить психологія, правда ж? А це ж не міняється з часом. Наочні докази зникли — недопалки сигарет, сліди ніг і пом'яті травинки… Їх ви вже не зможете обслідувати. Але ви зможете знову розглянути і вивчити всі факти, можливо, зумієте поговорити з тими, хто тоді був у будинку, — вони всі ще живі. І тоді… тоді, як ви щойно говорили, ви зможете всістися в крісло і подумати. І тоді ви дізнаєтесь, що відбулося насправді…

Еркюль Пуаро підвівся, одноруч пригладив свої вуса.

— Мадемуазель, я зворушений! Я виправдаю довір'я, виявлене вами. Я розслідую це вбивство. Я вивчу факти шістнадцятирічної давності і розкрию істину.

Карла встала. Очі її блищали. Однак вона обмежилась одним словом:

— Гаразд.

Пуаро застережливо підняв вказівний палець.

— Хвилинку. Я сказав тільки, що розкрию істину. Я не хочу працювати з упередженням, прийнявши ваше запевнення про невинність матері. А коли вона винна, що тоді?

Карла гордо відкинула голову і мовила:

— Я її дочка. Я хочу правди.

— Отже, вперед! — вигукнув Еркюль Пуаро. — Хоча правильніше було б сказати навпаки: назад!

Частина перша

АДВОКАТ

— Чи пригадую я справу Крейля? — перепитав сер Монтегю Депліч. — Як же, навіть дуже добре. Керолайн надзвичайно приємна жінка. Правда, неврівноважена. Зовсім не володіла собою. — Він скоса глянув на Пуаро. — А чому ви мене про це запитуєте?

— З цікавості.

— Це до деякої міри безтактно з вашого боку, шановний, — сказав Депліч, оскалившись раптом знаменитою своєю "вовчою усмішкою", яка нагонила колись на свідків жах. — Адже ви знаєте, що цей процес не приніс мені успіху. Мені не вдалося витягти її сухою з води.

— Знаю.

— Зрозуміло, — вів далі сер Монтегю, — тоді я де мав того досвіду, який маю тепер, хоча, здається, зробив усе, що в людських силах. На жаль, багато не досягнеш, коли клієнт, тобто підсудний, не допомагає тобі. Все ж я добився заміни смерті на довічне ув'язнення. Судді змушені були це зробити: багато шановних дам і матерів звернулися з клопотанням на її користь. До неї ставилися з великою симпатією.

Він зіперся на спинку крісла, простягнув свої довгі ноги. На його лиці з'явився вираз судді, який роздумує, зважує.

— Коли б вона застрелила його чи хоча б заколола, я зробив би ставку на незумисне вбивство. Але трунок… Тут далеко не поїдеш. Це складно, дуже складно.

— На чому був побудований захист? — запитав Еркюль Пуаро.

Він це чудово знав із газет, але вважав, що краще, коли перед сером Монтегю розігруватиме людину зовсім необізнану,

— Самогубство! Єдине, що можна було стверджувати. Але це не зовсім сприйнялось. Адже самогубство було зовсім не в стилі Крейля. Воно просто-напросто унеможливлювалось. Не знаю, чи були ви з ним знайомі. Ні?.. Так от, це була людина активна, запальна. Джигун! Любитель пива і дечого іншого в цьому дусі. Пристрасно віддавався тілесним насолодам. Неможливо переконати присяжних, коли мова йде про такого чоловіка, що одного прекрасного дня спокійно усівся і вирішив звести свої рахунки з життям. Не пройде! Із самого початку я зрозумів, що переді мною безнадійна справа. Я відчував, що програв процес ще тої миті, коли Керолайн з'явилася на лаві підсудних. Ніяких спроб боротьби! Так воно завше стається: коли ти не підготуєш свого клієнта на лаву підсудних, присяжні роблять свої висновки.

— Ви це мали на увазі, коли стверджували, що не можна нічого досягти без допомоги самого підсудного? — запитав Пуаро.

— Саме так, шановний, Ми ж не чарівники. Половина успіху в цьому двобої — це враження, яке справляє звинувачений на присяжних. Я знав багато випадків, коли присяжні виносили вироки, зовсім протилежні вимогам судді. "Він вчинив це. Що ж тут говорити?" — вирішує сам собі присяжний засідатель. Або: "Ніколи він не вчинить подібного! Що ви мені не кажіть — не повірю!" А в нашому випадку… Керолайн Крейль навіть не намагалася боротися.

— Чому?

Сер Монтегю стенув плечима.

— Мене про це не питайте. Керолайн, звичайно, дуже любила небіжчика. Вона була в повній депресії, коли зрозуміла, що вчинила. І, мабуть, ніколи вже не приходила до тями після того шоку.

— Отже, на вашу думку, вона була винна?

Депліч здивувався.

— Гм… Я вважаю, що це само собою зрозуміле.

— Вона вам коли-небудь говорила, що винна?

Депліч здивувався ще більше.

— Звичайно, ні. У нас є свій умовний код. Невинність… гм… вона завжди передбачається. Проте, оскільки вас надто цікавить цей випадок, мені шкода, що ви не зможете поговорити зі старим Мейх'ю. Старий Мейх'ю міг би вам сказати значно більше, ніж я. Але… сьогодні його вже нема серед нас. Він там, де більшість… Лишився молодий Джордж Мейх'ю, але він був тоді зовсім дитиною. Адже минуло багато часу.

— Зрозуміло. Мені повезло, що ви так багато пам'ятаєте з цього процесу. У вас прекрасна пам'ять.

Депліч, здавалося, був задоволений компліментом.

— Бачте, звичайно все пригадуєш лише в загальних рисах. Але коли йдеться про звинувачення, що вимагає вищої міри покарання… До того ж з приводу справи Крейля було багато шуму в пресі. Велику увагу

привернув еротичний бік справи. Досить помітною постаттю була дівчина, замішана в процесі. Вона мені здалася надто здорового глузду.

— Даруйте мою настирливість, — мовив Пуаро, — але я повторю своє запитання: у вас не було ніякого сумніву щодо вини Керолайн Крейль?

Депліч стенув плечима.

— Відверто кажучи… можу з вами поділитися на самоті: і не думаю, щоб був найменший сумнів щодо вини. Так, так, вона вбила його, безсумнівно.

— Які докази виставлялися проти неї?

— Всі вони були на користь суду. По-перше, привід. Крейль жив із нею останні роки як собака з кішкою, в безконечних сварках. Він увесь час плутався з якоюсь жінкою. У цьому був нестримний. Такий уже мав характер. Але Керолайн ніби все це легко зносила. Вона робила скидку на його мистецький темперамент, а він справді був художник високого класу. Цінність його робіт надзвичайно виросла, надзвичайно! Хоч особисто мені не до душі його стиль… Усе ж його живопис гарний, це безперечно. Як я вже казав, інколи між ними спалахували справжні баталії. Однак він кожного разу повертався до неї. Всі непорозуміння минали. Та останнього разу сталося дещо інакше. Того разу коханка виявилася дівчиною і навіть дуже молодою. Їй було лише двадцять. Звали її Ельза Грієр. Єдина донька якогось йоркширського промисловця. Багата, рішуча, вона знала, чого прагне. А хотіла вона Еміаса Крейля. Спочатку змусила його писати її портрет, хоч він звичайно не писав світських портретів типу "Пані Бінкетті Бланк у рожевому сатині і з перлами". Однак йому подобалося писати обличчя. Не знаю, чи багатьом жінкам подобалися б написані ним портрети, — він не приховував їхніх недоліків! Але портрет пані Грієр Крейль написав і на завершення закохався в неї по самісінькі вуха. Він був давно одружений, в сорокалітньому віці і досить свідомий того, щоб не викликати усмішку,

з'явившись перед товаришами із дівчинкою. Він був безумно закоханий, готовий розлучитись із дружиною задля шлюбу з Ельзою. Звісно, Керолайн Крейль не могла допустити подібного. Вона погрожувала йому. Двоє людей випадково чули, як вона говорила, що, коли він не відмовиться від тієї дівчини — вона уб'є його. І вона не жартувала! За день до того, як сталося нещастя, вони пили чай у одного сусіди, який займався збиранням різних рослин і виготовленням з них ліків. Серед усього іншого у нього був і болиголов крапчастий, або, як його звичайно називають, цикута. За столом ішла мова про цикутовий трунок і його смертельні властивості. Наступного дня наш хімік запримітив, що з пляшки зникла добра половина настою цикути. Це стурбувало його. Пляшка з цикутовим трунком була потім знайдена в кімнаті пані Крейль.

Еркюль Пуаро наблизився.

— Але ж і хтось інший міг сховати там пляшку.

— Ні, в поліції Керолайн зізналася, що сама взяла пляшку. Надто непродумано з її боку, звичайно. Але на той час у неї ще не було адвоката, щоб порадитися. Ось тому вона й зізналася, що взяла.

— Навіщо?

— Буцімто збираючись покінчити з собою. Яким чином пляшка виявилася порожньою із слідами тільки її пальців, пояснити не могла. Це надзвичайно ускладнило її становище. Вона стверджувала, що Еміас Крейль покінчив життя самогубством. Але коли б він брав трунок із пляшки, яку вона ховала у своїй кімнаті, тоді були б помічені відбитки і його пальців.

— Трунок був йому даний з пивом чи як?

— Так. Вона взяла пляшку пива з холодильника і віднесла в сад, де Еміас працював. Ще й налила в бокал і дивилася, як він п'є. Потім усі

пішли снідати, залишивши його в саду, — часто бувало, що він не приходив до столу. Після цього Керолайн і гувернантка знайшли його мертвим. Її версія полягала в тому, що пиво, яке вона подала, було звичайне, без трунку. У своєму слові я сказав, що, відчувши докір сумління, Еміас Крейль сам собі влив трунку. Все це шито білими нитками, звичайно. Крейль не був людиною, яка могла б так вчинити! А факт — відбитки пальців — був найвагоміший і призвів до засудження.

— Відбитки її пальців були помічені й на пляшці з пивом?

— Не зовсім, знайшли тільки його… Але, вони викликали підозру. Справа в тому, що Керолайн залишилась з Крейлем одна — гувернантка пішла кликати лікаря. І що вона, мабуть, зробила — це витерла пляшку і бокал, а потім доторкнула його пальці. Для того, щоб можна було стверджувати, що вона до того не має ніякого відношення. Але це не пройшло. Старий Рудольф, який вів розслідування, надто потішився з такої вигадки, довівши чітко і точно суддям, що людина не могла тримати пляшку в руках у такому положенні! Зрозуміло, ми зробили все можливе, аби довести, що могла, оскільки руки його були зведені смертельними судорогами, але, ясна річ, наші аргументи не були переконливі.

Еркюль Пуаро запитав:

— Цикута була влита в пляшку до того, як вона віднесла її в сад?

— У пляшці не було ні краплини цикутового трунку. Тільки в склянці.

Депліч замовк, на його красивому обличчі з'явився інший вираз. Раптом він повернув голову і різко запитав:

— Скажіть-но, пане Пуаро, до чого ви, власне, хочете прийти?

Пуаро пояснив:

— Якщо Крейль була невинна, яким же чином потрапила цикута в пиво? Адвокат стверджував тоді, що Еміас Крейль сам долив туди трунку. Але ви сказали, що це зовсім неправдоподібно. І я цілком з вами згоден. Він був не тією людиною, яка може так вчинити. Отже, якщо це зробила не Керолайн Крейль, то, значить, це зробив хтось інший.

Депліч вигукнув:

— Матері його ковінька! Не можна ж підганяти мертвого коня! Всі ці справи відбувалися багато років тому. Що говорити, напевне, вона його вбила. Ви відчули б це самі, побачивши її на процесі. Це було написано на всьому її виді! Мені здається, що вирок став для неї полегшенням. Керолайн ніскільки не боялася, навіть не нервувала. Вона просто ждала, щоб, зрештою, процес закінчився. Справді, надто сміліва жінка...

— І все ж, — сказав Еркюль Пуаро, — вмираючи, вона залишила лист дочці, у якому урочисто клянеться в невинності.

— Це природно, — відповів сер Монтегю Депліч. — І ви і я вчинили б на її місці так само.

— Її дочка стверджує, що вона не була здатною на брехню.

— Її дочка стверджує... Що вона знає про той випадок? Дорогий мій Пуаро, тоді, коли відбувався процес, дівчина була дитиною. Скільки їй виповнилося — чотири чи п'ять років? Їй змінили прізвище і відправили з Англії до якихось родичів. Що вона може знати або згадати?

— Часом діти надто добре розуміються в людях.

— Можливо. Але це не той випадок. Природно, дочка хоче вважати свою матір невинною. Залишимо за нею це право. Не бачу в цьому нічого поганого.

— На жаль, вона вимагає доказів.

— Доказів того, що її мати, Керолайн Крейль, не вбивала свого чоловіка?

— Так.

— Ну що ж, вона їх ніколи не одержить.

— Ви так вважаєте?

Знаменитий адвокат задумливо глянув на свого співбесідника.

— Я вас завжди вважав порядною людиною, Пуаро. Що ви хочете зробити? Заробляти гроші, граючи на почуттях, сердечних почуттях дочки?

— Ви її не знаєте! Це виняткова особа. З надто твердим характером.

— Так я і вважаю, що дочка Еміаса і Керолайн Крейль і має бути саме такою. І чого ж вона хоче?

— Вона хоче правди.

— Гм, боюся, що вона знайде неприємний присмак у цій правді. Відверто кажучи, Пуаро, я не припускаю будь-якого сумніву. Керолайн Крейль убила свого чоловіка.

— Дорогий друже, даруйте мені, але в цьому питанні я повинен переконатися особисто.

— Що ж, я, власне, не бачу, що б ви ще могли зробити. Ви можете прочитати повідомлення газет. Прокурором був Хемфрі Рудольф. Але він

помер. Чекайте, хто ж був його помічником?.. Молодий Фогг, здається. Так, Фогг! Ви можете з ним поговорити. Ї потім люди, які там перебували... Не думаю, що їм буде приємне ваше втручання і порпання у всій цій історії, але, напевне, ви одержите від них те, чого прагнете. Ви достобіса наполеглива людина.

— Еге, так про людей, які мали стосунок до того випадку. Можливо, ви пригадуєте їх імена?

Депліч на мить замислився.

— Минуло ж чимало часу... Було тільки п'ятеро, які справді мали стосунок до тієї історії, якщо можна так висловитись. Я не рахую слуг — двох відданих старих, бідних і заляканих людей, які нічого про це не знали. Ніхто не міг їх ні в чому запідозрити.

— Отже, п'ятеро. Розкажіть про них.

— Хм... Один із них — Філіп Блейк, кращий друг Крейля. Вони знялися здавна. Він тоді жив у них... Я інколи зустрічав його на майданчику для гри в гольф. Він мешкає в Сент-Джордж-хіллі. Працює агентом обмінного бюро. Грає на біржі. Добре знає ринок. Людина, якій везе в житті, із схильністю до ожиріння.

— Далі?

— Потім його старший брат. Поміщик, тип людини-домосидця.

Нараз Пуаро пригадалися вірші. Він намагався відмахнутися від цієї згадки, бо не мав права зараз думати про вірші для дітей, хоч останнім часом вони чомусь переслідували його, — і все ж вірш не виходив з пам'яті.

Одне поросятко пішло на ринок,

Одне поросятко зосталося вдома…

Він промимрив:

— Значить, брат Філіпа Блейка сидить увесь час дома?

— Так. Я вам про нього говорив, це той, що мав справу з ліками і рослинами. Хімік-аматор. Як же, як його звати? Ім'я схоже… Ага, згадав: Мередіт… Мередіт Блейк. Не знаю тільки, живий він чи ні.

— Потім?

— Потім винуватиця усіх нещасть: дівчина, замішана в процесі. Ельза Грієр.

— "Одному поросяткові дали печеню", — промимрив Пуаро.

Депліч з подивом глянув на нього.

— Що стосується цього поросятка, то йому дали стільки, скільки було потрібно. Дівчина знала, чого хоче, і добилась, чого хотіла. З тих пір вона вже тричі виходила заміж. Вона розпочинає і закінчує шлюборозлучні процеси з надзвичайною спритністю. І кожного разу має на увазі щось краще. Тепер вона леді Діттишем. Розкрийте будь-який номер "Тейтлера" і напевне її зустрінете.

— Ну, а решта двоє?

— Гувернантка. Не пам'ятаю вже її імені, але добропорядна і здібна жінка. Томсон… Джонс — щось в цьому роді. І ще була дитина. Названа сестра Керолайн Крейль. Їй було тоді років п'ятнадцять. Тепер це людина з ім'ям. Вона займається розкопками, відшукує різні речі, подорожує як попало по екзотичних краях. Уоррен… Анжела Уоррен. Це

молода особа, яка викликає занепокоєння. Я зустрічав її кілька днів тому.

— Отже, вона не поросятко, що рохкає?

Сер Депліч знову глянув на Пуаро здивовано. Зрештою мовив:

— Їй було над чим порохкати в своєму житті! Вона спотворена… Не знаю, чи відомо це вам, але в неї жахливий шрам на півобличчя. І… Але ви про все це дізнаєтеся самі!

Пуаро встав.

— Дякую. Ви були надто люб'язні. Якщо пані Крейль не вбила свого чоловіка…

Депліч перебив його:

— Але вона вбила його, дорогий мій. Вбила! У цьому я переконаний.

Пуаро говорив далі, ніби не помічаючи, що його перебивають:

— Тоді логічно вважати, що його вбив хтось інший з цих п'ятьох.

— Я гадаю, що хтось із них міг би це зробити, — мовив Депліч уже байдуже. — Але я не бачу, навіщо б вони це робили, будь-хто з них. У них не було для цього жодної причини! Так, я впевнений, ніхто з них не міг убити. Треба викинути з голови цю думку!

Еркюль Пуаро тільки усміхнувся, злегка похитав головою.

ПРОКУРОР

— Диявольськи винна! — лаконічно мовив пан Фогг.

Еркюль Пуаро задумливо поглянув на худу, з чітко вираженим контуром постать прокурора.

Квентін Фогг — "адвокат корони" — дуже відрізнявся од Монтегю Депліча. Останній володів силою магнетизму, був особою егоїстичною і схильною до полеміки. Депліч створював ефект завдяки швидким і драматичним змінам поведінки. Великодушний, ввічливий, чарівний, він міг за мить стати зовсім іншою людиною: якась хижа усмішка відкривала його зуби, готові, здавалося, вас розірвати. Квентін Фогг, навпаки, був худий і блідий. А головне — в нього не вистачало того, що називається особистістю. Його запитання були спокійні, не виявляли ніяких почуттів, наполегливі, тверді. Якщо Депліча можна. порівняти зі шпагою, то Фогг чимось нагадував буравчик. Він ніколи не досягав блискучої слави, але був відомий як найкращий представник законності, тому, як правило, майже завжди вигравав свої процеси.

Еркюль Пуаро глянув на нього задумливо:

— Отже, таке ваше враження?

Фогг ствердно кивнув.

— Бачили б ви її на лаві підсудних! Старий Хемфрі Рудольф, який вів слідство, розчехвостив її як тільки міг.

Він замовк на мить і несподівано додав:

— Власне кажучи, знаєте, насолода була надто легка.

— Не знаю, — сказав Еркюль Пуаро, — не зрозумів вас…

Фогг звів чітко окреслені брови. Його випещена рука погладжувала верхню безусу губу.

— Як би краще висловитись?.. Не стріляй в птаха, який сидить. Це суто англійська приповідка. Вона краще виражає мою думку. Зараз ви мене розумієте?

— Це справді, як ви сказали, англійська приповідка. І я, здається, зрозумів вас. Як у карних справах, так і на стадіонах Ітона чи мисливських угіддях країни англійцю подобається, щоб жертва зі свого боку також мала шанс на рятунок. Це спортивна точка зору.

— Цілком правильно. В даному випадку звинувачена не мала жодного такого шансу. Хемфрі Рудольф робив із нею що хотів. Спочатку допит вчинив Депліч. Вона витримала його смиренно і покірно, як дівчинка на конфірмації. На запитання Депліча вона відповідала ніби заздалегідь вивченими фразами — пасивно, правильно, але абсолютно непереконливо! її навчили, що потрібно говорити, і вона говорила. Депліч не був у цьому винен. Старий лис зіграв свою роль чудово. Але на всілякій сцені має бути два артисти, один-єдиний артист не зможе вести всієї п'єси. А вона, не давала йому потрібних реплік. Це справило страшне враження на присяжних. І тоді піднявся старий Хемфрі. Я вважаю, ви мали нагоду бачити його… Він розмахував своєю мантією, погойдувався на ногах, ніби подавався назад, а потім, Він заманював її в безліч капканів, і щоразу вона в них потрапляла. Він змушував Керолайн згоджуватися з абсурдністю її заяв, примусив суперечити самій собі, заглиблюватися далі й далі в брехню. І на закінчення подав своє звичайне блюдо: надто переконливо й рішуче сказав їй: "Я вважаю, пані Крейль, що ваша оповідь про цикуту, яку ви нібито вкрали для власного самогубства, є цілковита вигадка. Ви взяли її з метою дати вашому чоловікові, що хотів вас кинути і зійтися з іншою жінкою, і ви справді обдумано дали її". Керолайн Крейль глянула на нього — вона була така чарівна, ніжна, тонка! — і сказала: "Ой, ні, ні, я цього не робила!" Це був найневдаліший і найнепереконливіший захист із усіх, які мені

доводилося чути. Я побачив, як Депліч нервово завертівся на стільці. Він збагнув, що в цей час все вже було програно.

Фогг трохи помовчав і. вів далі:

— І все-таки я тут нічого не второпаю. Можливо, якимось чином це було найрозумніше, що вона могла сказати! Це було лицарство — те дивне, тісно зв'язане у нас з мисливським спортом. Лицарство, що дає підстави багатьом іноземцям вважати нас великими лицемірами! Присяжні зрозуміли, що це створіння не має ні найменшого шансу на порятунок. Вона навіть не була спроможна захищати себе. Стало очевидно, що будь-який її аргумент розгромив би той старий пеньок Хемфрі. Всі відчули, що вона загинула. Але це було, коли хочете, найкращим, що вона могла зробити. Перерва, коли присяжні пішли радитись, тривала більше півгодини. Їхнє звинувачення звучало так: винна, з рекомендацією застосувати пом'якшувальні обставини. І, розумієте, справді, контраст між нею і дівчиною, замішаною в процесі, був на користь Керолайн. До тої присяжні поставились антипатично з самого початку. Вона, одначе, з тим не рахувалася і ні на хвилину не втрачала спокою. Вельми вродлива, з міцно посадженою на плечах головою, сучасна, вона для присутніх на процесі жінок була одіозною фігурою — типом жінки, що руйнує сімейне вогнище. Будь-яка сім'я завжди перебуватиме в небезпеці, якщо поблизу будуть такі дівки, з яких так і бризкає еротика і які з презирством ставляться до прав жінок-матерів. Треба визнати, що вона не жаліла себе. Вона була в своєму роді чесна, щиро зізнавшись у тому, що полюбила Еміаса Крейля, як і він її, і що вона ні на мить не вагалася в своєму бажанні переманити його від дитини і дружини. Я і то захопився її сміливістю. Депліч заповзятливо її допитував, але вона вистояла. Присяжні, однак, не симпатизували тій дівці. І судді вона не сподобалась. Суддею був старий Авіс, досить легковажний в молодості, але великий мораліст, коли одягнув мантію. Його звинувачувальна промова проти Керолайн Крейль — це втілення милосердя. Він не міг відкидати фактів, однак зробив досить відчутні натяки на те, що дружина була спровокована. Він пішов цим шляхом.

Еркюль Пуаро запитав:

— Він не підтримав теорії захисту, тобто самогубства?

Фогг покрутив головою.

— Ця теорія, по суті, ніколи не сприймалася "серйозно. Я не хочу сказати, що Депліч максимально не скористався нею. Він був прекрасний. Він створив хвилюючий портрет чоловіка, сповненого, душевності, темпераменту і любовної насолоди, зненацька полоненого пристрастю до молодої гарної дівчини, чоловіка, якого мучить сумління, але неспроможного вистояти. Потім — відчуття гидливості, зневаги до самого себе, муки совісті за власне ставлення до дружини й дитини і, зрештою, несподіваний рішенець покінчити з усім... Єдиний чесний вихід! Прошу вас вірити мені: це був хвилюючий виступ! Слова Депліча викликали у багатьох сльози. Уявіть собі нещасного, що мучиться в боротьбі між власними пристрастями і глибокою порядністю. Ефект був колосальний! Однак варто було йому закінчити свою промову, як чари розвіялися, і вже ніщо не могло пов'язати цього уявного образу з особою Еміаса Крейля. Всі знали про нього занадто багато. А Депліч не зумів навести жодного доказу, який підтвердив би, що справді могло так статися. Можна сказати, що Крейль був людиною, яка майже зовсім не мала совісті, навіть найелементарнішої, байдужою, егоїстичною, але з особливим життєрадісним егоїзмом! Якщо в нього і були колись моральні засади, То тільки стосовно до живопису. Я переконуюсь, що він ніколи не дозволив би собі написати поганої картини, незалежно, яка була б тому причина. Але у всьому іншому він мав добрячий темперамент, обожнював життя, любив його пристрасно і палко. Щоб він покінчив самогубством? Все, що завгодно, тільки не це!

— Можливо, був вибраний не найкращий захист?

Фогг знизав своїми вузькими плечима.

— Який ще захист можна було вибрати? Не можна було спокійно сидіти чи виступати, оскільки це не звичайний процес і звинуваченню навіть не потрібно було шукати доказів проти звинуваченої. Доказів було багато, дуже багато. Вона мала справу з трунком, сама зізналася, що викрала його. У наявності, отже, всі можливі докази: засоби, мотив злочину, випадок — все!

— А хіба не можна було спробувати довести, що всі ці обставини штучні, інсценізовані?

Фогг відповів рішуче:

— Вона сама їх визнала, у кожнім разі, більшість із них. Але як би то не було, ваша думка цілком природна. Ви хочете сказати, я так гадаю, що хтось інший убив його, але так усе це обставив, аби звалити вину на неї.

— Гадаєте, що подібну теорію неможливо захищати?

Фогг мовив спокійно:

— Боюся, що так. Ви натякаєте на якогось таємного Ікса. Де його шукати?

А Пуаро сказав:

— У вузькому колі, зрозуміло. Було лише п'ятеро, які могли мати стосунок до справи. Чи не так?

— П'ятеро? Зараз подивимось. Насамперед, той ексцентричний і старомодний старий зі своєю манією виготовлення ліків із трав. Небезпечне захоплення! Хоча приємна людина. Дещо, правда, незрозумілий тип. Я не уявляю його в образі Ікса… Затим ота дівчина. Вона могла б прибрати Керолайн, але, звичайно, не Еміаса. Потім

біржовий маклер — кращий друг Крейля. Подібне можна зустріти в поліційних романах, тільки не в буденному житті. Більше нікого не залишалось... Чекайте! Молодша сестра — ще дитина. Їй не можна пред'являти серйозних претензій. Отже, всього четверо.

Еркюль Пуаро додав:

— Ви забули гувернантку.

— Еге ж, правильно. Ці бідні гувернантки... Завжди про них забувають! Все ж я пригадую її, туманно. Щось між молодістю і зрілістю... Досить некрасива, але дуже здібна. Уявляю собі, якийсь психолог сказав би, що вона запалала гріховною пристрастю до Крейля і тому вбила його. Відкинута стара діва!.. Просто-напросто я в це не вірю! Мої спогади, хоч дещо й бліді, задавнені, не дають підстави бачити її неврастенічкою.

— З тих пір минуло багато часу.

— Вважайте, років п'ятнадцять-шістнадцять... Так, саме так... Тому ви не можете претендувати, щоб мої спогади про процес були досить яскравими...

Еркюль Пуаро заперечив:

— Навпаки. Я бачу, що ви згадуєте про все надто добре. Мене навіть дивує, як чітко ви тримаєте в пам'яті події. Коли ви розповідаєте про процес, певно, ці образи проходять перед вашими очима?

Фогг сказав повільно:

— Так. Ви маєте рацію. Я знову бачу все зовсім чітко.

— Мені цікаво, шановний, дуже цікаво, аби ви зуміли сказати — чому?

— Чому?

Фогг задумався. Його витончене, розумне лице було зосереджене, явно заінтриговане.

— Так, справді, чому?

Пуаро змінив запитання:

— Подумайте лишень, що саме ви ясно бачите? Свідків? Захист? Суддю? Звинувачену на лаві підсудних?..

— Ну, звичайно ж… Це і є причина! — сказав Фогг тоном людини, яка, зрештою, в чомусь розібралася. — Звичайно! Ви вказали причину! Все моє життя я буду бачити її! Дивно, як вражають романтичні події. Тому що в ній дійсно було щось романтичне. Не знаю, чи була вона насправді гарна… Але була вона не дуже молода, здавалася втомленою, з синцями довкола очей. Та водночас всі і все зосереджувалося довкола неї. Весь інтерес, вся драма. І, дивна річ, майже весь час її ніби не було там. Здавалося, вона поїхала далеко-далеко, зоставивши тільки своє тіло, спокійне, уважне, з легкою ввічливою усмішкою на вустах. Вся вона була ніби в напівтонах, розумієте, в переходах тіні і світла. І водночас була живою, живішою, ніж та дівчина зі своїм досконалим тілом, чарівним лицем, жорстокою і молодою силою. Я захоплювався Ельзою Грі єр, тому що вона була сміливa, вміла боротися, що вона безстрашно, з презирством, без миті слабості зустрічала своїх мучителів, А Керолайн Крейль я захоплювався тому, що вона не боролась, ніби ховалася в своєму світові напівтонів і тіней. Вона ніколи не була переможена, тому що ні миті" не брала участі в битві. Настала пауза.

— В одному я твердо переконаний: вона любила людину, яку вбила. Вона так сильно її любила, що її півжиття вмерло разом із ним.

Пан Фогг замовк і витер свої окуляри.

— І все ж мені здається, що розповідаю вам занадто дивні речі! Я був ще молодим на той час. Молодим і честолюбним. Ці речі вражають. Все ж Керолайн Крейль — у цьому я переконаний — була надто примітною жінкою. Я ніколи її не забуду. Ніколи!..

МОЛОДИЙ АДВОКАТ

Джордж Мейх'ю виявився обачним і не вельми товариським.

Він, зрозуміла річ, пам'ятав про цю справу, але не зовсім ясно. Нею займався його батько, а йому на той час було тільки дев'ятнадцять років.

Так. Ця історія з Крейлем, знаменитим художником, картини якого ціняться досить високо і справді дуже талановиті — дві з них були в галереях Тейт, — прогриміла тоді. Але, хай дарує пан Пуаро, він не зовсім чітко уявляє собі, що його цікавить. Дочка? Он як! Вона в Канаді? Дивно, він завше думав, що вона в Новій Зеландії. Джордж Мейх'ю полагіднішав, трохи пом'якшав. Страшна подія в житті дівчини. Він їй надто симпатизував. Було б значно краще, якби вона ніколи не взнала правди. Ї яка потреба говорити про це зараз? Вона хоче знати? Так, але що саме можна знати? Є, звичайно, звіти про процес. Він особисто, по суті, нічого не знає. Але гадає: не було великих сумнівів Щодо винності пані Крейль. Звичайно, дещо й виправдовувало. Художники — люди, з якими не так-то легко жити. Судячи з того, що він чув, у Крейля завжди і в усьому була замішана жінка — то одна, то інша. А вона, його дружина, мабуть, була жінкою-власницею, нездатною сприймати спокійно такі витівки. Тепер вона просто розлучилася б, і кінець.

Заждіть, гм... Якщо я не помиляюсь, здається, леді Діттишем була тою молодою жінкою, яка замішана в процесі.

Пуаро відповів, що, здається, так.

— Газети ще інколи згадують про неї, — додав Мейх'ю. — Тому що ця пані частенько фігурувала в різних шлюборозлучних процесах. Тепер, як вам, певно, відомо, вона дуже багата. До Діттишема була одружена з цим дослідником... А він особа, яка майже весь час у тій чи іншій мірі перебуває в центрі загальної уваги. Вона — тип жінки, якій подобається популярність.

— А можливо, поклонниця героїв, — підказав Пуаро.

Ця думка схвилювала Джорджа Мейх'ю.

— Еге ж, можливо, й так. Все можливо.

Пуаро запитав:

— Ваша фірма представляла інтереси пані Крейль протягом багатьох років?

Джордж Мейх'ю заперечливо похитав головою:

— Навпаки. "Джонатан і Джонатан" були у Крейль юристами. Все ж, беручи до уваги обставини, пан Джонатан вважав незручним захищати інтереси пані Крейль і домовився з моїм батьком, аби ми взяли ведення справи. Мені здається, для вас було б цікаво, пане Пуаро, зустрітися з старим Джонатаном. Він зараз на пенсії — йому понад сімдесят... Він знав усі інтимні справи сім'ї Крейль і міг би сказати значно більше, ніж я. Власне, я не можу вам розповісти абсолютно нічого, я був тоді хлопчаком. Мені здається, що я навіть не був на тому процесі.

Пуаро підвівся, і Джордж Мейх'ю, ступаючи за ним, додав:

— Можливо, ви знайдете за потрібне поговорити з Едмундсом, нашим адміністративним секретарем. Він тоді працював у нас, і його захоплювала ця справа.

Едмундс був зразком людини невелемовної. Очі його виражали благорозумність і обачність, властиві законникам. Він уважно розглядав Пуаро, намагаючись створити собі про нього думку заздалегідь, до того, як вони розпочнуть бесіду.

— Так, я пригадую справу Крейль, — сказав він і додав суворо: — Це була жахлива справа. — Едмундс спрямував свій проникливий погляд на Еркюля Пуаро, ніби зміряючи його. — З тих пір минуло багато часу, і не варто ворушити її знову.

— Вирок трибуналу не завжди є кінцем справи.

Квадратна голова Едмундса поволі похитувалася на знак згоди.

— Я можу сказати, що ви не праві.

Еркюль Пуаро мовив:

— Пані Крейль залишила дівчину.

— Так, я пригадую. Її, здається, відправили до рідні за кордон? Чи не так?

— Так от, ця дочка твердо переконана, що її мати не винна.

Кущисті брови пана Едмундса піднялися.

— Ось у чім справа!

Пуаро запитав:

— Можливо, є щось таке, що ви могли б мені повідомити і що підкріпило б цю переконаність дівчини?

Едмундс довго роздумував, потім похитав головок.

— Чесно кажучи, я не можу стверджувати, що є. Я захоплювався пані Крейль. Ким би вона не була, вона насамперед була панною. Не те, що та, інша — всього-на-всього проститутка. Безстидна. Вона з тих, що кидаються на шию чоловікам. І не соромилася показувати це! Пані Крейль була дамою вищого класу.

— Що не завадило їй бути вбивцею?

Едмундс нахмурив брови, сказав ще з більшою схвильованістю:

— Це запитання я ставлю перед собою щодня. Вона сиділа на лаві підсудних така спокійна, така сумирна! "Я не можу повірити", — твердив я собі весь час. Але… не знаю, чи зумієте ви мене зрозуміти, пане Пуаро. На жаль, ні в що інше не можна було повірити. Трунок не міг потрапити в пиво пана Крейля випадково. Його хтось влив туди. Якщо це була не пані Крейль, то хто ж?

— У цьому й суть, — сказав Пуаро. — Хто?

І знову проникливі очі старого обмацали його обличчя.

— Отже, яка ваша думка? — запитав пан Едмундс.

— А яка ваша думка?

Старий помовчав хвилину, затим сказав:

— Але ж аргументів, які б хоч трохи допомогли, не було. Абсолютно ніяких.

— Ви були присутні на процесі?

— Щоденно.

— Ви чули свідчення?

— Так.

— Вас не вразило нічого, що стосувалося їх? Якась ненормальність, нещирість запитань.

Едмундс відповів коротко:

— Тобто чи ніхто з них не брехав? Але хіба мав хтось із них причину бажати панові Крейлю смерті? Даруйте мені, пане Пуаро, але я вважаю цю ідею надто мелодраматичною.

— І все ж я вас прошу хоч трохи над цим подумати, — наполягав Пуаро.

Він дивився на розумне лице Едмундса, на його повні задуми очі. Поволі, з жалем, Едмундс похитав головою.

— Панна Грієр… — мовив він. — Занадто жовчна і ворожа! Я вважаю, що в багатьох питаннях вона втрачала самопочуття. Але ж вона бажала пана Крейля живим. З мертвим їй нічого було робити. Вона, зрозуміла річ, хотіла бачити пані Крейль на шибениці. І це тому, що смерть вирвала від неї чоловіка, якого вона любила. То була тигриця, у котрої

вихопили здобич. Ні, пана Крейля вона хотіла живого. Філіп Блейк був також проти пані Крейль. Він вганяв у неї ніж при будь-якому сприятливому випадку. Але, треба визнати, він був по-своєму чесний. З паном Крейлем вони дружили. Його брат, Мередіт Блейк, вельми невдалий свідок — плутаник, нерішучий, не впевнений у своїх відповідях. Я бачив багато подібних свідків, вони створюють враження, що говорять брехню, тоді як, по суті, весь час говорять правду. Він не хотів сказати нічого більше того, що повинен був сказати, цей пан Мередіт Блейк. Усе ж адвокат захисту витягнув із нього досить багато. Це був один із тих спокійних дрібних поміщиків, які так легко впадають у розпач. Зате гувернантка трималася досить добре. Не будучи багатослівною, вона суворо відповідала на поставлені запитання, коректно і точно. Слухаючи її, не можна було сказати, на чиєму вона боці. Холоднокровна жінка, що твердо стоїть на землі. — Після короткої паузи він вів далі: — Мене ніскільки не здивувало б, якби виявилося, що вона знає про цю справу значно більше, ніж говорила.

— І мене, — сказав Еркюль Пуаро.

Він уважно поглянув на зморщене і хитре обличчя пана Альфреда Едмундса. Зараз воно було втіленням добра й беззастережності настільки, що Еркюль Пуаро запитав сам себе: чи не виявила все-таки ця людина доброзичливості і не підказала йому хід.

СТАРИЙ АДВОКАТ

Пан Калеб Джонатан мешкав у Ессексі. Після ввічливого обміну листами Пуаро одержав запрошення — майже королівське за формою і характером — повечеряти і залишитися на ніч. Старий джентльмен Джонатан був помітною постаттю і зараз. Після прісних блюд Джорджа Мейх'ю він підкіс склянку порто із власного врожаю. Така була в нього звичка перед тим, як приступити до теми.

Десь близько півночі, смакуючи старий ароматний коньяк, пан Джонатан по-справжньому розійшовся. Він оцінив за східним звичаєм дипломатичність Пуаро, який тактовно утримувався підганяти його, і тепер, налаштувавшись на свою хвилю, вважав, що настав час обсудити тему сім'ї Крейлів.

— Наша фірма знала багато поколінь цієї родини. Я знав Еміса Крейля і його батька, Річарда Крейля, пригадую навіть Еноха Крейля — діда. Всі вони поміщики, які більше займалися кіньми, ніж людськими створіннями. Прекрасно їздили верхи, любили жінок і не дуже захоплювалися культурою та політикою. Вони зневажали політику. Однак дружина Річарда Крейля була сповнена ідей. В ній було більше ідей, ніж здорового глузду. Вона мала поетичні і музикальні здібності і непогано грала на арфі. Дещо хвороблива, вона все ж здавалася прекрасною, коли лежала на своїй софі, була поклонницею Кінгслея[1], тому й назвала свого сина Еміасом. Батько, правда, кривився, — він вважав це ім'я комічним, але змирився. Еміас Крейль одержав ніби подвійну спадщину. Від своєї хворої матері успадкував артистичний смак, а від батька — склу, почуття власності і безжального егоїзму. У сім'ї Крейлів усі були егоїстами. Нізащо в світі жоден з них не допустив би іншої точки зору, окрім власної.

Постукуючи пальцями по підлокітнику крісла, старий Джонатан пильно глянув на Пуаро.

— Ви мене підправите, якщо я помиляюся, пане Пуаро. Але, мені здається, вас цікавить психологія дійових осіб, якщо можна так висловитись.

Пуаро відповів:

— Це саме те, що становить для мене найбільший інтерес в усіх випадках, які я розслідував.

— Уявляю. Так би мовити, прагнете ввійти у шкуру злочинця. Захоплююче! Наша фірма, звичайно, ніколи не мала клієнтів із злочинного світу. Ми не були б спроможні повести справу пані Крейль, навіть якщо б почуття доброго тону і дозволяло це. Зате фірма Мейхью була підходящою. Вони найняли Депліча, доказавши, можливо, цим самим деяку відсутність фантазії, Депліч був надзвичайно дорогим і зайве драматичним! Їм не вистачило глузду розібратися в тому, що Керолайн Крейль ніколи не буде грати ролі в стилі Депліча. Керолайн не була драматичною жінкою.

— А якою ж вона була, хотів би я знати? — запитав Пуаро.

— Тобто як вона дійшла до такого вчинку? Це питання по суті. Я знав її, бачте, до заміжжя. Звали її Керолайн Спелдінг. Це було поривчасте, нещасне створіння. Надто жваве. Мати її зосталася замолоду вдовою, і Керолайн дуже її любила. Потім мати вдруге вийшла заміж, народилася ще одна дитина. Це надто сумно.

— Вона була ревнива?

— Надзвичайно. Тоді й стався сумної пам'яті нещасний випадок. Бідна дитина!

— Що ж сталося? — запитав Пуаро.

— Керолайн ударила свою молодшу сестру по голові прес-пап'є. Дівчинка перестала бачити на одне око і зосталася спотвореною на все життя.

Пан Джонатан зітхнув, затим продовжував:

— Уявляєте, який ефект викликало б на процесі просте запитання про цей випадок? — Він похитав головою. — Це створило б враження, що Керолайн мала імпульсивний, непіддатливий контролю характер.

Але це неправильно. Зовсім неправильно! Керолайн Спелдінг часто приїздила в Олдербері. Вона добре трималася в сідлі, була жвава, запальна. Річард Крейль добре до неї ставився. Керолайн була сповнена поваги до пані Крейль, запобігала перед нею і тим подобалась. Вона подружила з сестрою Еміаса, Діаною Крейль. Філіп і Мередіт Блейки — хлопці з сусіднього маєтку — часто приходили в Олдербері. Філіп завжди змахував на маленьке безсовісне бісеня, жадібне до грошей. Повинен признатися, що цей хлопчик мені завжди був неприємний. Але мені сказали, що він добрий оповідач анекдотів і має репутацію відданого друга. Мередіт був людиною, яку в мої часи називали диваком. Йому подобалася ботаніка і метелики, подобалося спостерігати за птахами і звірами. Вивчення природи, як це тепер називається. Що й казати, те молоде покоління викликало розчарування в батьків. Жоден із них не захоплювався мисливством, верховою їздою, риболовлею. Мередіт вважав за краще спостерігати за птахами і звірами, аніж стріляти в них чи переслідувати їх, Філіп прагнув жити в місті. Він і взявся за своє ремесло — робити гроші. Діана вийшла заміж за відставного офіцера, мобілізованого під час війни. А Еміас, здоровий, красивий і мужній, виріс і став ні більше ні менше — художником! Мені здається, що Річард Крейль помер від розчарування. Між тим, Еміас одружився з Керолайн Спелдінг. Вони постійно сварилися і перегиркувалися, але все ж таки це був шлюб з любові. Молоді безтямно любили одне одного. І це почуття збереглося надовго. Хоча Еміас, як і всі з його родини, був закінченим егоїстом. Він любив Керолайн, вона була йому дорога, але він ніколи з нею не рахувався. Він робив тільки те, що йому хотілося. По-моєму, він любив її настільки, наскільки міг любити будь-кого. Її місце в його душі було після мистецтва. Живопис стояв на першому плані. Я певен, мистецтво ніколи не уступало в ньому місця будь-якій жінці. З ним траплялися пригоди, що служили йому стимулом, але він усе кидав, коли набридало. Еміас не був сентиментальний або романтичний, але він і не жив тільки почуттями. Єдина жінка, яка будь-коли щось для нього значила, це його власна жінка, і вона, знаючи про це, забагато йому прощала. Еміас пускався в гоніння за любовними пригодами, а потім повертався до неї знову, з новою картиною, яка його

виправдувала. Все це так би й продовжувалось, якби не Ельза Грієр… — Пан Джонатан похитав головою.

— А що з Ельзою Грієр? — запитав Пуаро.

Пан Джонатан дав цілком несподівану відповідь:

— Бідна дитина! Бідна дитина!

— Ви так вважаєте? Такі ваші почуття щодо неї?

— Можливо, тому, що я вже старий, але я, пане Пуаро, знаходжу в беззахисності молодості дещо таке, що допікає мене до сліз. Молодість така невразлива… Така невмолима і не впевнена в собі! Така великодушна і водночас вимоглива!

Він піднявся, підійшов до бібліотеки, взяв із полиці книгу, полистав її й голосно прочитав:

Три слова ще, Ромео, й на добраніч! —

Якщо любов твоя до мене щира,

І хочеш ти зі мною взяти шлюб,

То завтра сповісти мене про це, —

Я надішлю по відповідь когось, —

Де і коли ти хочеш повінчатись;

І я судьбу складу тобі до ніг

Й з володарем піду хоч на край світу![2]

— Словами Джульєтти промовляють любов і молодість. Нестримно відверто, без так званої дівочої цнотливості. Це сміливість, наполегливість, безжалісна сила молодості. Шекспір добре знав її, цю молодість. Джульєтта обрала Ромео, Дездемона прагне Отелло. У молодих немає сумнівів, нема страху, нема гордості.

Пуаро мовив задумливо:

— Отже, по-вашому, Ельза Грієр говорила словами Джульєтти?

— Так, вона була дитина. Збалувана долею, молода, гарна, багата. Вона знайшла собі друга і прагнула його. Це не був юний Ромео, а художник середнього віку, одружений. Для Ельзи не існувало будь-якого кодексу, який міг би зупинити. Її кредо було співзвучне сучасному девізу: "Беріть усе, що хочете! Ми живемо тільки раз!"

Пан Джонатан зітхнув, відкинувся на спинку крісла і знову почав вистукувати пальцями по підлокітнику.

— Хижа Джульєтта! Молода, безжалісна, але страшенно вразлива, вона поставила під удар все. Видно, вона сподівалася виграти, але в останню мить на сцену вийшла смерть. І тоді бадьора, нестримна Ельза померла також, зоставивши замість себе мстиву, холодну, жорстоку жінку, яка всією душею ненавиділа ту, рука якої перекреслила всі її надії…

Він змінив тон.

— Так, так! Даруйте мені такий перехід в мелодраму. Молода і незворушна жінка з жорстокими і примітивними поглядами на життя. А взагалі персонаж нецікавий: біла троянда молодості, пристрасне, бліде створіння… Хоча коли в неї відняти й це, то що ж залишиться?

Посередня дівчинка, яка шукає героя, щоб поставити його на незайнятий п'єдестал.

Пуаро сказав:

— Якби Еміас Крейль не був знаменитим художником…

Пан Джонатан поспішив підтвердити:

— Саме так, саме так. Ви прекрасно вловили суть. Дівчата, подібні Ельзі, обожнюють знаменитостей.

Еркюль Пуаро попрощався і в задумі пішов спати. Проблема особистості завжди його хвилювала. Для Едмундса Ельза була грайливою, не більше й не менше; для старого Джонатана — одвічною Джульєттою… А Керолайн Крейль? Усі бачили її по-різному. Депліч ставився до неї з презирством, тому що вона з самого початку відмовилася від боротьби. Для молодого Фогга Керолайн уособлювала романтизм. Едмундс бачив у ній лише "пані". Джонатан описав її як гаряче й нестримне створіння. А якою б уявив її він, Еркюль Пуаро?

"Од відповіді на це запитання, — подумав він, — залежить успіх розслідування. Досі ніхто із тих, з ким я мав бесіду, не сумнівався в тому, що ким би не була Керолайн Крейль, вона все ж убивця…"

ІНСПЕКТОР ПОЛІЦІЇ

Колишній інспектор поліції Хейль задумливо потягнув люльку й сказав:

— Що за дивна ідея, пане Пуаро?

— Справді, вона трохи незвичайна.

— Адже з тих пір минуло стільки часу…

Еркюль Пуаро передчував, що ця фраза буде йому набридати. Тому коротко відповів:

— Що, певна річ, ще більше ускладнює справу.

— Ворушити старе, — міркував інспектор. — Коли б хоч була якась мета…

— Мета є.

— Яка?

— Дехто намагається відшукати правду заради самої правди. Мені, наприклад, подобається правда. І потім не варто забувати молоду дівчину.

Хейль похитав головою.

— Так, я розумію її точку зору. Але пробачте, пане Пуаро, ви ж винахідлива людина. Чому б вам не вигадати для неї якусь легенду?

— Ви не знаєте цієї молодої дівчини.

— То що? Для людини з вашим досвідом…

Пуаро випрямився.

— Дуже можливо, мій друже, що я майстер у мистецтві брехні. Така, здається, ваша думка. Однак у мене інші погляди на те, що називається моральною поведінкою. У мене є свої принципи.

— Пробачте, пане Пуаро, я не хотів образити вас. Але це була б брехня заради благородної справи, коли можна так висловитись.

— Хто його знає. Ви так гадаєте?

Хейль спокійно пояснив:

— Величезне горе для дівчини — щасливої, невинної, на виданні — дізнатися, що її мати була вбивця. На вашому місці, я пішов би до неї і сказав, що, по суті, це було самогубство, що Депліч не вів слідства, оскільки це було зрозуміло. А що стосується вас, то ви ніскільки не сумніваєтесь в отруєнні Крейля.

— Але в мене тисячі сумнівів! Я нізащо не повірю, що Крейль отруївся! А ви особисто гадаєте, що існує якась можливість логічно довести цю версію?

Хейль заперечливо похитав головою.

— От бачите! Мені потрібна правда, а не брехня, правдоподібна вона чи ні.

Хейль повернув голову. Його квадратисте червонувате лице, здавалося, ще більше червоніє.

— Ви говорите про правду. Я хотів би, щоб ми знали істину у справі Крейль.

Пуаро випалив скоромовкою:

— Це ваше твердження має для мене величезне значення. Я вас знаю як добропорядну і здібну людину. Але скажіть мені: у вас ні на мить не закрадався сумнів щодо вини пані Крейль?

Інспектор відповів одразу ж:

— Ніякого сумніву, пане Пуаро. Обставини звинувачували її з самого початку, а факти підкріпили цю точку зору.

— Ви могли б мені викласти резюме доказів проти неї?

— Звичайно, можу. Одержавши вашого листа, я переглянув справу. — Він витягнув записник. — Я занотував тут найважливіші факти.

— Щиро вдячний. З нетерпінням слухаю.

Хейль відкашлявся, голос його набрав дещо офіціального тону.

— О другій сорок п'ять пополудні вісімнадцятого вересня інспектор Конуей був покликаний до телефону лікарем Ендрю Фоссетом, який сповістив, що пан Еміас Крейль із Олдербері раптово помер. І що, беручи до уваги обставини смерті і деякі твердження якогось пана Блейка, гостя того дому, від вважає, що цей випадок повинен зацікавити поліцію. Інспектор Конуей в супроводі комісара і поліційного хірурга виїхали негайно в Олдербері. Лікар Фоссет, який перебував там, провів їх до місця, де лежав труп Крейля точнісінько в такому положенні, у якому був знайдений. Пан Крейль по обіді того дня малював у невеличкому саду, що називався "сад-батарея" (він виходив до моря, і там стояла мініатюрна гармата, установлена на зубчастій стіні). Садочок був приблизно на віддалі чотирьох хвилин ходи від будинку. Пан Крейль не пішов обідати додому, тому що хотів добитися певних світлових ефектів на камені, а пізнє сонце не годилося для цього. Таким чином, він залишився в саду один, аби малювати, що, за свідченням домашніх, не було чимось особливим. Пан Крейль взагалі дуже мало приділяв уваги обіду. Інколи йому посилали сендвіч, а в більшості випадків він просив, щоб його не тривожили. Останніми, хто бачив його в живих, були мадемуазель Ельза Грієр (вона мешкала там же) і пан Мередіт Блейк (близький сусіда). Спочатку вони йшли вдвох, а потім приєдналися до

інших. Після обіду за звичаєм пили на веранді каву. Пані Крейль сиділа разом з усіма, потім сказала, що піде в сад поглянути, що поробляє Еміас. Мадемуазель Сесілія Уільямс — гувернантка — піднялася супроводжувати її. Зона шукала пуловер своєї учениці, Анжели Уоррен, сестри пані Крейль, який дівчинка десь загубила. Вони йшли разом. Стежка вела через ліс аж до хвірточки "саду-батареї", нею можна було йти до самого берега моря. Мадемуазель Уільямс подалася далі, на пляж, а пані Крейль завернула до саду. Вона одразу ж чомусь закричала, і мадемуазель Уільямс швидко повернулась назад. Пан Крейль сидів, спершись спиною на лавку. Він був мертвий. За настійливою вимогою пані Крейль, мадемуазель Уільямс побігла до будинку, щоб телефоном викликати лікаря. По дорозі вона зустріла пана Мередіта Блейка і, передавши йому це доручення, повернулася до пані Крейль, аби допомогли їй. Лікар Фоссет прибув за чверть години. Він одразу ж визначив, що пан Крейль мертвий уже немалий час, що, ймовірно, він помер між першою і другою годинами дня. Не було нічого, що могло б підказати причину смерті. Ні сліду поранення, ні будь-яких інших ознак нещастя. Лікар Фоссет, який добре знав стан здоров'я пана Крейля, зокрема ж те, що він не страждав ніякою хворобою чи недостатністю, розцінив становище вкрай серйозним. І тоді Філіп Блейк зробив лікареві Фоссету деяке повідомлення.

Інспектор Хейль замовк, глибоко передихнув.

— Пізніше пан Блейк зробив таку ж заяву інспекторові Конуею. Так, мовляв, він одержав того ранку телефонне повідомлення від свого брата пана Мередіта Блейка, який мешкав у Хандкросс Менор, за півтори милі, і на дозвіллі займався хімією, точніше кажучи, виготовленням лікувальних препаратів із трав. Мередіт заявив, що, зайшовши того ранку до своєї лабораторії, він з подивом помітив, що одна з пляшок, у якій була цикута, майже спорожніла. Стурбований цим, він подзвонив по телефону своєму братові і запитав, що йому робити. Пан Філіп Блейк настійно попросив його негайно приїхати до Олдербері, щоб обміркувати Це питання, сам же пішов йому назустріч. До Олдербері вони прийшли удвох, Так і не знайшовши якогось рішення.

Поклали повернутися до цього після обіду. Внаслідок пізніших обстежень інспектор Конуей встановив: за день до вбивства, післяобід, п'ятеро людей прийшли з Олдербері в Хандкросс Менор на чашку чаю. Пан і пані Крейль, мадемуазель Анжела Уоррен, мадемуазель Ельза Грієр і пан Блейк. За чаєм пан. Мередіт Блейк прочитав гостям цілу лекцію про своє захоплення хімією і запросив усіх оглянути його маленьку лабораторію. Під час огляду він розповідав про деякі специфічні медикаменти, в тому числі й про цикуту, пояснив її властивості, шкодуючи, що такий цінний препарат виключили з фармакопеї, хвалився своїм відкриттям — малі дози цикути, мовляв, надто ефективні при лікуванні коклюшу та астми. Мередіт розповів також про смертельні властивості цикути і навіть прочитав гостям кілька рядків з одного грецького автора, котрий описував її вплив на організм.

Інспектор Хейль набив люльку, а потім повів мову далі:

— Полковник Фрер доручив цю справу мені. Результат аналізу позбавляв будь-яких сумнівів. Цикута, здається, не залишає після смерті ніяких слідів. Однак лікарі вже знали, що слід шукати, і було виявлено значну кількість цієї рідини. Лікар визначив, що трунок був прийнятий за дві чи три години до смерті. На столі перед паном Крейлем була знайдена порожня пляшка з-під пива. Залишки в склянці і пляшці були взяті на аналіз. У пляшці цикути не було виявлено, але вона знайшлася в склянці. В результаті розслідування я довідався, що в кіоску "саду-батареї" постійно стояв ящик із пивом і склянки — на той випадок, якщо панові Крейлю під час роботи захочеться пити. Того ранку, однак, пані Крейль принесла пляшку пива з льоду. Коли вона прийшла, пан Крейль був зайнятий роботою, а мадемуазель Грієр йому позувала, сидячи на одному з виступів стіни. Пані Крейль відкоркувала пляшку, налила пива і подала склянку чоловікові, який стояв за мольбертом. Крейль випив воднодух. Це було, як я довідався, його звичкою. Потім він поморщився, поставив склянку на стіл і сказав: "Сьогодні, як мені здається, все має препоганий смак". Мадемуазель Грієр розсміялась і сказала: "Печінка". На це пан Крейль мовив: "В усякому разі, воно було холодне".

Пуаро запитав:

— О котрій годині це сталося?

— Приблизно об одинадцятій з чвертю. Пан Крейль все ще працював. За свідченням мадемуазель Грієр, пізніше він почав скаржитися, буцім у нього крижаніють руки і ноги, але це, певне, загострення ревматизму. Та Крейль був людиною, що терпіти не, могла навіть думати про якусь хворобу і, безперечно, не зважав на свій стан. На мій погляд, той факт, що він мало не сердито попросив усіх піти обідати й залишити його на самоті, для нього цілком характерний.

Пуаро підтвердив кивком голови.

— Отже, він залишився в саду один. Без сумніву, Крейль зразу ж сів на лаву, аби трохи спочити. Потім настав м'язевий параліч. Не одержавши ніякої допомоги, пан Крейль помер.

І знову Пуаро підтвердив кивком голови. Хейль вів далі:

— Я взявся за цю справу. Відновити події було неважко. Днем раніше відбулася розмова між панею Крейль і мадемуазель Грієр. Остання нібито досить нахабно показувала, як вона змінить розстановку меблів, коли буде жити тут. Вона так і сказала: "Коли буду жити тут". На це пані Крейль негайно ж відповіла: "Тобто як це, коли ви будете жить тут?.." — "Не прикидайтеся, ніби ви не розумієте, про що мова, Керолайн. Ви — мов отой страус, який ховає голову в пісок. Ви чудово знаєте, що ми збираємось одружуватись". Пані Крейль відповіла: "Я зовсім нічого не знаю!" Тоді мадемуазель Грієр сказала їй: "Що ж, то знайте це тепер". Можна здогадатися, що пані Крейль звернулася до чоловіка, який саме зайшов до кімнати: "Це правда, Еміасе, що ти одружуєшся з Ельзою?.."

Пуаро запитав з неприхованою цікавістю:

— І що ж відповів пан Крейль?

— Він нібито повернувся до мадемуазель Грієр і закричав на неї: "Якого ти дідька це розбазікала? Чи в тебе не вистачило розуму, аби помовчати?" Мадемуазель Грієр сказала: "Я вважаю за краще, коли Керолайн знатиме правду". Пані Крейль запитала чоловіка: "Це правда, Еміасе?" Уникаючи її погляду, він нібито відвернувся і щось промимрив. Та пані Крейль наполягала: "Кажи! Я мушу знати!" На це він відповів: "Правда то воно правда, але я не маю наміру зараз про це розмірковувати". І мов вихор вилетів із кімнати. Мадемуазель Грієр сказала: "От бачите!" І вела далі, пояснюючи, що даремно опиратися і ставати на їхньому шляху. Вони, мовляв, усі повинні вести себе як порядні люди. Особисто вона сподівається, що Еміас і Керолайн залишаться й надалі добрими друзями.

— І що ж сказала пані Крейль? — з цікавістю запитав Пуаро.

— За словами свідків, вона розсміялася просто тій в обличчя: "Через мій труп, Ельзо", — і подалася до дверей. Мадемуазель Грієр закричала їй услід: "Що ви хочете цим сказати?" Пані Крейль обернулась і кинула: "Я уб'ю Еміаса перед тим, як віддати його вам".

Хейль замовк.

— Ніби зумисне, аби викликати осуд, правда ж?

— Так.

Пуаро замислився.

— Хто був присутній при цьому?

— В кімнаті на той час перебували мадемуазель Уільямс і Філіп Блейк. Для них це була несподіванка.

— Їхні свідчення співпадають?

— Насправді ніколи не знайдете двох свідків, які б пригадали про одне й те ж з однаковою точністю. Ви про це знаєте, пане Пуаро, не гірше за мене.

Пуаро кивнув, затим задумливо мовив:

— Так, цікаво було б поглянути… — І зупинився, не докінчивши фрази.

Хейль продовжував:

— Я доручив зробити обшук у будинку. У спальні пані Крейль, у нижньому ящику комода, під теплими панчохами знайдено пляшечку, на етикетці якої було написано "Духи жасмин". Пляшечка була порожня. Я зняв відбитки пальців. Вони належали пані Крейль. Аналіз показав незначні лишки жасминової олії і концентрованого розчину гідро-броміду цикути. Я звернув на це увагу пані Крейль і показав їй пляшечку. Вона відповіла без замішання, що, мовляв, перебувала в надто пригніченому стані і, почувши розповідь пана Мередіта Блейка про цей розчин, прослизнула в лабораторію, спорожнила флакончик жасминових духів, що був у неї в сумочці, і наповнила його розчином цикути. На моє запитання, навіщо вона це зробила, відповіла: "Я не хотіла б говорити про деякі речі більше того, що необхідно, адже я зазнала тяжкого удару, мій чоловік мав намір піти від мене до іншої жінки. Якщо б це сталось, я більше не хотіла б жити. Тому я взяла трунок".

Пуаро сказав:

— Це, зрештою, досить правдоподібно.

— Можливо, пане Пуаро. Але не відповідає тому, що дехто чув з її уст. І потім сцена, що відбулася наступного ранку. Пан Філіп Блейк мимоволі почув частину тієї роз мови, а мадемуазель Грієр — іншу. Відбулася вона в бібліотеці між пані і паном Крейлями. Пан Блейк був у холі, а мадемуазель Грієр у дворі біля відчиненого вікна бібліотеки.

— І що ж вони чули?

— Пан Блейк чув, як пані Крейль сказала: "Ти і твої жінки!.. Я б убила тебе! Коли-небудь я уб'ю тебе!"

— Навіть натяку на самогубство немає?

— Саме так. Жодного! Нічого схожого на: "Якщо ти це зробиш, я покінчу з собою". Свідчення пані Грієр надто подібні. За її словами, пан Крейль мовив: "Спробуй розумно розібратися в цьому, Керолайн. Я сердечно ставлюся до тебе і завжди буду бажати добра тобі й дитині. Але я одружуся з Ельзою. Ми з самого початку домовилися надавати свободу одне одному. Чи не так?" На це пані Крейль відповіла: "Чудово! Щоб ти потім не казав, що я тебе не попередила... Я люблю тебе і не збираюся втрачати. Я скоріше убила б тебе, ніж дозволила б піти до тієї дівки".

Пуаро ледь поворухнувся.

— Мені здається, — пробурчав він, — надто нерозумним з боку мадемуазель Грієр викликати подібні реакції. Тим паче, що пані Крейль могла досить просто відмовитися від розлучення.

— В мене було кілька показань свідків з цього приводу, — сказав Хейль. — Пані Крейль дещо розповіла панові Мередіту Блейку. Це їхній старий і вірний товариш. Надто засмучений, він обмінявся з паном Крейлем деякими думками. Це було, я гадаю, наступного дня по обіді. Пан Блейк докоряв своєму другові, тактовно сказавши йому, наскільки

він був би пригнічений, коли б така сім'я, як сім'я пані і пана Крейлів, зруйнувалася таким нерозумним чином. Крім того, він підкреслив і той факт, що мадемуазель Грієр надто молода і що дуже погано водити молоду дівчину по трибуналах. На це пан Крейль відповів, посміхаючись: "У Ельзи зовсім інші думки з цього приводу. Вона з'являтися до суду не буде. Ми все влаштуємо як слід".

Пуаро зауважив:

— Тим більше необачно з боку мадемуазель Грієр так викривати себе.

Інспектор Хейль вигукнув:

— Ви ж знаєте жінок! Вони ладні схопити одна одну за горлянку! У всякому разі, ситуація була, мабуть, дуже складна. Не можу зрозуміти, як міг пан Крейль допустити, щоб все це так сталося!. На думку пана Мередіта Блейка, він насамперед хотів закінчити свою картину. Ви гадаєте, це має якийсь сенс?

— Так, мій любий. Я вважаю, що має.

— А я ні. Отже, виходить, що він сам вдень із вогнем шукав собі біду?

— Мабуть, він був надто сердитий на дівчину за те, що вона все розкрила.

— О, він був розгніваний! Про це говорив і Мередіт Блейк. Але якщо він все ж повинен був закінчити картину, то я не розумію, чому він не міг працювати з фотографій. Я знаю одного хлопця, який малює таким чином пейзажі... Ще й як малює!

Пуаро похитав головою.

— Я розумію Крейля-художника. Ви повинні збагнути, що на той час для Крейля, мабуть, не існувало нічого, окрім його картини. Як би він не бажав одружитися з дівчиною, на першому плані була б картина. Тому він і сподівався, що її перебування закінчиться до того, як їхні стосунки стануть відомі. А дівчина сприймала все інакше. У жінок на першому плані завжди любов.

— Це ви мені розказуєте? — мовив Хейль з погордою.

— Чоловіки, — вів далі Пуаро, — особливо художники, розуміють інакше.

— Художники… — презирливо кинув інспектор поліції. — Базікання про мистецтво… Я ніколи його не розумів і ніколи, мабуть, не зрозумію! Поглянули б ви на ту картину, яку намалював Крейль! Зовсім позбавлена симетрії. Він зобразив дівчину, в якої нібито боліли зуби. А стіна вийшла зовсім крива. Неприємно дивитися. Довгий час я не міг позбавитися враження від того зображення. Воно мені з'являлося навіть уві сні. Більше того, воно зіпсувало мені зір: я почав бачити тільки зубці й стіни та інші подібні речі. І жінок, звичайно.

Пуаро усміхнувся.

— Ви не даєте собі звіту, що приносите найбільшу данину захопленню мистецтвом Крейля.

— Нічого подібного! Хіба художник не може створити щось таке миле і веселе, аби було приємно на нього дивитися? Навіщо він вкладає стільки зусиль і малює хтозна-що?

— Дехто з нас, мій друже, знаходить красу в дивних речах.

— Дівчина була гарна, нічого не скажеш. Сутінь гриму на обличчі, а на ній — майже нічого. Взагалі, непристойно ходять зараз ці дівчата. Не

забувайте, що все це відбувалося шістнадцять років тому. Можливо, сьогодні ніхто б нічого і не сказав. Але тоді… Мене те шокувало. Штани і блуза з грубого полотна, надто відкрита біля шиї, і більше нічого!

— Я бачу, ви пригадуєте досить добре ці подробиці, — не без лукавства мовив Пуаро.

Хейль почервонів.

— Я тільки передаю вам те враження, яке у мене зосталося від картини, — суворо мовив він.

— Звичайно, звичайно, — заспокоїв його Пуаро. — Виходить, ніби головними свідками проти пані Крейль були Філіп Блейк і Ельза Грієр?

— Так. І обоє тримали себе з викликом. Як свідок, була викликана і гувернантка. Її показання мали більшу вагу, ніж тих обох. Вона, бачте, цілком на боці пані Крейль, усім своїм єством. Але вона була чесна жінка і говорила правду, не намагаючись якимось чином звинуватити будь-кого.

— А Мередіт Блейк?

— Він був страшенно розлучений цією історією. І була причина! Він докоряв собі за свою пристрасть виготовляти ліки з рослин. За це виговорював йому і слідчий. Цикута і відповідні солі входили в параграф перший закону, що стосується отрути. Ну, він обмежився суворою критикою. Оскільки Блейк був другом і пана Крейля, для нього це було тяжким ударом, не кажучи вже, що він був людиною особливою, джентльмен, який все своє життя провів у селі і не терпів розголосу і людських язиків.

— Молодша сестра пані Крейль не давала показань?

— Ні. Не було необхідності. Вона не чула, коли пані Крейль погрожувала своєму чоловікові, а все інше ми в такій же мірі могли дізнатися від інших. Зона тільки бачила, як пані Крейль пішла до холодильника і вийняла звідти пляшку пива. Звичайно, захист міг запросити її з'явитися на процес для того, щоб заявити, що пані Крейль віднесла пляшку прямо в садок, нічого в неї не доливаючи. Але це не мало ніякого зв'язку зі справою, оскільки ми зовсім не стверджували, що трунок був у пляшці з пивом.

— Як їй вдалося влити трунок у склянку в присутності тих двох людей — адже вони могли це побачити?

— По-перше, вони не дивилися. Пан Крейль малював, його увага була зайнята картиною і натурницею. А мадемуазель Грієр позувала і сиділа майже спиною до пані Крейль.

Пуаро ствердно кивнув головою.

— Ніхто з них не стежив за пані Крейль. Цикута була в неї у піпетці, якими раніше наповнювали ручки-самописки. Ми знайшли скалки на стежці, що веде до будинку:

Пуаро пробурчав:

— У вас готові відповіді на всі запитання.

— Давайте поговоримо чесно, пане Пуаро! Без застережень. Вона погрожує, що вб'є його. Вона викрадає трунок у лабораторії: порожня пляшка знайдена в її кімнаті, і ніхто не чіпав пляшки, крім неї. З власної ініціативи вона несе йому в сад холодне пиво. Теж дивна річ, якщо зважити, що вони були в суперечці.

— Дуже дивно. Я це завважив.

— Так, це її і викрило. Чому раптом вона стала такою люб'язною?.. Він скаржиться на смак пива, і, справді, у цикути препоганий смак. І обставлено все так, щоб саме вона перша знайшла труп і послала іншу жінку подзвонити по телефону. Чому? Для того, щоб мати можливість обтерти пляшку і склянку, притиснути його пальці до них, аби потім стверджувати, що, караючись душевними муками, він покінчив життя самогубством. Зрештою, це досить правдоподібна розповідь.

— У всякому разі, не дуже вдала.

— Ні. На мою думку, вона навіть не хотіла утруднювати себе, щоб усе обміркувати. Її мучили ненависть і ревнощі! Єдиною її думкою було знищити його. А потім, коли це сталося, коли вона побачила його мертвим, — тільки тоді отямилась і зрозуміла, що накоїла. Це було вбивство, і за це карають шибеницею. Тоді у відчаї, не вельми задумуючись, вона схопилася за єдину версію, яка прийшла їй в голову, — самогубство.

— Все, що ви говорите, дуже добре обгрунтовано. Так, можливо, її розум і діяв у цьому напрямку.

— Це було і в той же час не було навмисним злочином, — сказав Хейль. — Я не певен, що вона вчинила заздалегідь усе зваживши, а просто-напросто будучи засліпленою.

Пуаро пробурчав:

— Я питаю сам себе…

Хейль здивовано поглянув на нього.

— Тепер я переконав вас, пане Пуаро, що перед нами цілком ясний факт?

— Не зовсім. Є ще два-три незрозумілі пункти.

— Ви можете підказати інше можливе рішення, яке б витримало критику?

Пуаро замість відповіді, запитав:

— Як провели того ранку свій час інші персонажі?

— Я й цим цікавився, будьте певні. Я перевірив кожного зокрема. Ніхто з них не мав алібі. Власне, його і не можна мати, коли мова йде про вбивство отруєнням. Так як не можна перешкодити будь-кому, хто задумав вчинити злочин, дати жертві напередодні пігулку з трунком, упевнивши, що це специфічний засіб від анемії шлунка і що вживати слід перед їжею… А потім втекти в інший кінець Англії.

— Але ж ви, пане Хейль, не вважаєте, що так могло статися в нашому випадкові, ні?

— Пан Крейль не страждав анемією шлунка. У всякому разі, я не бачу спроможності подібного рішення. Правда, пан Мередіт Блей претендував на роль освіченого в медицині і рекомендував багато всіляких емпіричних засобів, ним же виготовлених, але я не чув, щоб пан Крейль спробував будь-який з них. І навіть якщо б він це зробив, то, мабуть, говорив би або кепкував з себе. З іншого боку, який сенс панові Мередіту Блейку вбивати пана Крейля? Все говорить за те, що вони були в прекрасних стосунках. Як і інші. Пан Філіп Блейк — його кращий друг. Мадемуазель Грієр закохана в нього. Мадемуазель Уільямс його недолюблювала, як я вважаю, небезпідставно, але моральна критика не веде до отруєння. Маленька пані Уоррен постійно з ним сварилася — вона була в такому невдячному віці і мала, йти в школу, але насправді вони добре ставилися одне до одного. У їхній родині, це вам відомо, до Уоррен ставилися з особливою турботою і любов'ю. Ви, певне, чули, з якої причини. В дитинстві її вдарила розгнівана пані Крейль. Це й

свідчить — правда ж? — що вона була людиною з надто поганим контролем над своїми вчинками. Вдарити дитину і скалічити її на все життя!

— Це могло бути причиною того, — задумливо сказав Пуаро, — що Анжела Уоррен мала серйозні підстави злитися на Керолайн Крейль.

— Може бути, але не на Еміаса Крейля. У всякому разі, пані Крейль була дуже прив'язана до своєї молодшої сестри. Вона взяла її до себе в дім, коли померли її рідні, надто клопоталася нею. Кажуть навіть, що вона її надто балувала. І дівчинка дуже любила пані Крейль. Під час процесу її тримали осторонь, наскільки це було можливо. Пані Крейль, мені здається, дуже наполягала на цьому. Зате дитина була надзвичайно ображена і дуже хотіла бачити ув'язнену сестру. Але Керолайн Крейль не погоджувалася на побачення, оскільки, мовляв, це може негативно вплинути на інтелектуальний розвиток дитини. Вона подбала, щоб її відправили вчитися за кордон, у школу.

І пан Хейль додав:

— Сьогодні мадемуазель Уоррен стала видатною жінкою. Вона подорожує по світу, робить доповіді в королівському географічному товаристві...

— 1 ніхто вже не згадує про процес?

— По-перше, у них різні прізвища. Навіть дівочі прізвища у них різні. У них одна мати, але різні батьки. Прізвище пані Крейль було Спелдїнг.

— Мадемуазель Уільямс була гувернанткою дитини пані Крейль чи Анжели Уоррен?

— Анжели. У дитини була бонна. Але дитина брала щоденно кілька уроків у мадемуазель Уільямс.

— Де перебувала дитина під час суду?

— Їздила з бонною провідати бабуню, леді Трессіліан. Це вдова, яка втратила двох дочок і дуже любила малу.

Пуаро кивнув.

— Так, так...

Хейль продовжував:

— Що стосується того, як провела свій час решта причетних осіб у день злочину, то можу розповісти: мадемуазель Грієр після сніданку сиділа на терасі, біля вікна бібліотеки. Звідти вона й чула сварку між Крейлем і його дружиною. Потім вона супроводжувала Крейля в "сад-батарею" і позувала йому до самого обіду з деякими перервами для відпочинку, Філіп Блейк після сніданку був удома і мимоволі чув бесіду. Після того, як мадемуазель Грієр пішла, Блейк читав газету доти, поки йому не подзвонив його брат. Затим вій пішов назустріч братові. Вони піднімалися вдвох стежкою повз "сад-батарею". Мадемуазель Грієр саме надалася до будинку взяти свій пуловер, бо їй стало холодно. Пані Крейль зі своїм чоловіком радилися з приводу віддання Анжели до школи.

— Дружня зустріч!

— Гм, ні, не зовсім дружня. Крейль кричав на неї в повному розумінні слова. Він рознервувався, що вона прийшла набридати кому з подібними домашніми дрібницями. Я запідозрюю, що вона хотіла уточнити деякі речі на три випадок, коли трапиться розрив.

Пуаро ствердно нахилив голову. Хейль розповідав:

— Брати обмінялися кількома словами з Еміасом Крейлем. Потім з'явилась і мадемуазель Грієр і знову зайняла своє місце. Крейль узяв пензель з явним наміром позбавитися всіх. Зрозумівши натяк, брати пішли додому. Ще в саду Еміас Крейль скаржився, що пиво, яке там є, тепле, і що дружина, мовляв, обіцяла прислати йому холодного, з льоду.

— Еге ж!

— Саме так! Керолайн хотіла бути солодкою як мед. Брати пішли додому і сиділи на терасі. Пані Крейль з Анжелою Уоррен принесли їм пива. Пізніше Анжела пішла до моря купатися, а Філіп Блейк слідом за нею. Мередіт спустився на галявинку, де стояла лавка, якраз над "садом-батареєю". Звідти він міг бачити мадемуазель Грієр, яка позувала на тіні, міг чути їхні голоси. Не знаючи, що йому робити, він сидів і ламав голову, куди могла зникнути цикута. Ель за Грієр помітила його і махнула рукою. Коли задзвонили до обіду, Мередіт спустився в сад і повернувся до будинку разом з Ельзою Грієр. Тоді ж він побачив, що Крейль має вигляд, як він висловився, досить дивний, але не надав цьому ніякого значення. Крейль ніколи не хворів, так що ніхто не міг собі уявити його нездоровим. До того ж він мав свої дивинки — і в гніві, і в смутку, особливо тоді, коли в нього щось не виходило так, як хотілося. У таких випадках його потрібно було залишати в спокої і поменше турбувати. Вони так і зробили. Що стосується інших — слуги були зайняті господарством і підготовкою до обіду; мадемуазель Уільямс провела частину ранку в учбовій кімнаті, перевіряючи зошити, потім зайнялася рукоділлям, все ще сидячи на терасі; Анжела Уоррен більшість свого часу провела в саду, лазила по. деревах і смакувала всякою всячиною — сливами, яблуками, грушами тощо. Ви ж знаєте, які дівчатка. Затим вона повернулася додому, спустилася з Філіпом Блейком на пляж і викупалася перед обідом.

Інспектор поліції Хейль перервав свою розповідь.

— А тепер, — сказав він згодом незаперечним тоном, — чи знаходите ви щось неприродне в моїх словах?

— Абсолютно нічого.

— От бачите!

— Однак, — сказав Еркюль Пуаро, — я хочу переконатися в цьому сам. Я вважаю...

— Що ви збираєтеся робити?

— Я зроблю візит кожній з цих п'яти персон. Щоб почути від кожного його версію.

Інспектор Хейль меланхолійно зітхнув:

— Пане Пуаро, але ж це чисте безумство! Жодна версія не буде схожа на іншу. Невже ви не даєте собі звіту в цьому? Ніколи двоє не згадують про одне і те ж однаково, чи хоч би в тому ж порядку. Тим більше, після того минуло стільки часу. Ви почуєте п'ять оповідей про п'ять різних убивств!

— Саме на це я і розраховую, — сказав Пуаро. — Це буде дуже повчально.

"ОДНЕ ПОРОСЯТКО ПІШЛО НА РИНОК..."

Філіп Блейк був саме такий, як його схарактеризував Монтегю Депліч: людина розумна, життєрадісна, з деякою схильністю до ожиріння.

Зустріч була, призначена о пі в на сьому одного з суботніх днів. Філій якраз успішно закінчив партію в гольф, вигравши у свого супротивника папірець у п'ять фунтів стерлінгів. Він був у гарному настрої.

Еркюль Пуаро пояснив йому, хто він і з якою метою прийшов. Він вважав, що, принаймні за таких обставин, не зрозуміти Блейкові, що мова йде про видання серії книжок про нашумілі злочини.

Філіп Блейк спохмурнів.

— Боже мій, навіщо пишуться подібні книжки?

Еркюль Пуаро знизав плечима. Того дня він з особливою ретельністю підкреслював своє іноземне походження, згоден був навіть, щоб його зневажали, хоч, звичайно, і з деякою поблажкою. Він буркнув:

— Публіка, знаєте… Вона їх буквально пожирає.

— Вампіри! — сказав Філіп Блейк, однак у тоні його відчувалась веселість, обличчя не морщилось, не виявляло ці тіні неприязні, як це було б, мабуть, з іншою, більш вразливою натурою.

Еркюль Пуаро стенув плечима.

— Така вже природа людини. Ми з вами, пане Блейк, значмо людей і не створюємо ілюзій щодо наших ближніх. Більшість з них непогані, але їх не можна ідеалізувати.

Блейк сказав щиро:

— Я особисто давно вже відмовився від ілюзій!

— Зате, як мені казали, ви чудесний оповідач анекдотів.

— О! — Очі Блейка засвітились. — А оцей ви чули?..

Притча була не вельми повчальна, але втішна, в потрібну хвилину Пуаро розсміявся.

Філіп відкинувся на спинку стільця, примруживши очі, що свідчило про його добрий настрій. Еркюлеві Пуаро нараз прийшло в голову, що цей тип надто схожий на самовпевнене поросятко.

"Одне поросятко пішло на ринок..."

Який же він, цей Філіп Блейк? Людина, що, здається, позбавлена турбот. Самовпевнена, всім задоволена. Його не хвилюють ні докори совісті за минуле, не переслідують спогади... Так, гарне відгодоване поросятко, що, потрапивши на ринок, заслужило найкращу ціну... Але ж раніше, напевне, він був іншою людиною, кращою. Мрл°Дим він, мабуть, був гарний. Очі його, правда, дещо наближені одне до одного" але взагалі він надто добре складений, гарний хлопець. Цікаво, скільки йому зараз років? Певно, думав Пуаро, десь за п'ятдесят. Отже, під час смерті Крейля йому було близько сорока. Тоді він був вільніший, менш заглиблений у своє заняття, вимагав тоді більше від життя, а одержував, мабуть, менше.

Пуаро запитав, мабуть, тільки для того, щоб викликати розмову:

— Ви ж розумієте моє становище?

— Ні, їй-богу, повірте, не розумію.

Біржовий маклер знову випрямився, погляд його став допитливий:

— Чому ж ви... Хіба ви не письменник?

— Ні, зовсім ні. Я детектив.

Мабуть, ніколи раніше Пуаро не виявляв такої скромності.

— Зрозуміло. Знаменитий Еркюль Пуаро!

Але в тоні Філіпа Блейка була й доля насмішки. Він був щирим англійцем, щоб сприймати серйозно претензії якогось іноземця. Своїм сердечним друзям він сказав би: "Маленький втішний шарлатан. О! Уявляю собі! Його вигадки, напевне, хвилюють дам!" І хоч ця його насмішкуватість була саме тим, що намагався викликати Пуаро, вона не принесла йому задоволення. Треба бути хтозна-якою людиною, щоб не схвилюватися іменем Пуаро!

— Я щасливий, — щиро сказав Пуаро, — що ви про мене стільки наслухані. Мій успіх, дозвольте вам повідомити, полягає в психологізмі, у вічному "чому", "навіщо" людської поведінки. Це й є, пане Блейк, те, що зараз цікавить світ у галузі злочинства. Раніше переважала романтична течія. Найбільші злочини переказувалися лише з одної позиції, з точки зору любовних історій. Сьогодні все зовсім інакше. Люди з цікавістю читають про доктора Кріппене, який убив свою дружину — гігантську жінку, тоді як сам був зовсім маленький і непомітний, що змушувало його почувати себе неповноцінним. Про знамениту злочинницю, яка згубила батька за те, що колись у дитинстві лаяв її. Ось те "чому", "навіщо" злочину, яке захоплює сьогодні.

Філіп Блейк сказав, позіхаючи:

— Це "навіщо" в більшості злочинів досить зрозуміле: гроші.

Пуаро скрикнув:

— О ні, добродію! Це "навіщо" ніколи не зрозуміле. В цьому й суть!

— І саме тут ви входите в гру?

— І тут, як ви сказали, я входжу в гру! Письменники вирішили знову переглянути, розповіді про деякі злочини минулого, подивитися на них через призму психології. Психологія в злочинах — ось моя спеціальність. І я прийняв це доручення.

Філіп Блейк усміхнувся.

— Досить вигідно, мабуть?

— Сподіваюся, так. Безсумнівно, так.

— Поздоровляю. Тепер, можливо, ви мені скажете і те, де я входжу в гру?

— Звичайно, у справі Крейль, добродію.

Філіп Блейк навіть не здригнувся, однак задумався.

— Так, звичайно, у справі Крейль!.. — сказав по паузі.

Еркюль Пуаро запитав стурбовано:

— Можливо, це вам неприємно, пане Блейк?

— О, щодо цього… Навіщо ображатися на те, чого ти не можеш заперечити? Справа Керолайн Крейль є нашою загальною справою. Кожен може написати про неї. Тут нема ніякого резону заперечувати. Це з одного боку, а з другого — я не приховую від вас, що це мені дуже неприємно. Еміас Крейль був один з кращих моїх друзів. Мені б не хотілося цю неприємну історію ворушити знову. Але що ж, інколи доводиться робити і всупереч своєму бажанню.

— Ви філософ, пане Блейк.

— Ні, але я добре знаю, що це зовсім ні до чого — стріляти з гармат по горобцях, Я гадаю, ви будете менш докучливим, ніж багато інших.

— У всякому разі, я сподіваюся написати про все це тактовно, — сказав Пуаро.

Філіп голосно розсміявся, хоч це його ніскільки не тішило.

— Мені хочеться приснути од сміху, коли я чую від вас подібні речі.

— Смію вас запевнити, пане Блейк, що мене це справді цікавить. І не тільки задля грошей. Я щиро хочу поновити минуле, відчути і побачити своїми очима події, проникнути за межі того, що здається очевидним, і уявити собі думки і почуття артистів цієї драми.

— Я не бачу в цій історії якихось особливих тонкощів. Звичайний процес. Звичайна жіноча ревнивість — і більш нічого.

— Мене б дуже цікавили, пане Блейк, ваші враження від цього процесу.

Блейк сказав з несподіваною різкістю:

— Враження, враження! Та не говоріть ви так педантично! Я ж не був там присутній як звичайна істота, яка тільки реагує і вражається! Мені здається, ви не даєте собі звіту… Адже це був мій друг — розумієте? — якого отруїли. І якщо б я реагував оперативніше, я міг би його врятувати!

— Як ви прийшли до такого висновку, пане Блейк?

— А ось як. Гадаю, ви вже прочитали виклад фактів, зв'язаних зі справою?

Пуаро кивнув головою.

— Дуже добре. Того ранку мій брат Мередіт покликав мене до телефону. Він був надзвичайно схвильований. Один з його проклятих хімічних препаратів зник, а препарат цей був смертельний. Що ж я зробив? Я сказав йому прийти і обміркувати це питання, вирішити, як краще повестися. Ви розумієте, вирішити, що краще... Я й сьогодні дивуюсь, як я міг так міркувати, бовдур! Я повинен був діяти негайно, не втрачаючи часу. Піти одразу ж до Еміаса і попередити його, сказати: "Керолайн викрала трунок у Мередіта. Тобі й Ельзі варто оберігатися".

Блейк устав, схвильовано заходив по кімнаті.

— Заради бога, пане Пуаро! Ви вважаєте, що я мало терзався потім через це? Я ж знав! Отже, у мене була можливість врятувати його, а я все зволікав, чекаючи на Мередіта! Чому мені забракло глузду зрозуміти, що її не втримають уже ніяка цнотливість чи вагання? Керолайн взяла трунок для того, щоб його використати, і, лихий би його взяв, використала при першій же можливості. Вона і не чекала, поки Мередіт помітить нестачу. Я знав, що Еміас у смертельній небезпеці і нічого не зробив!

— Мені здається, ви несправедливо себе картаєте, добродію, у вас було досить мало часу...

Блейк перебив:

— Часу? У мене було його досить. Перед і мною було багато шляхів, тисяча варіантів, як учинити. Я міг би, як уже казав, піти до Еміаса, хоча навряд чи він мені повірив би. Еміас був не тою людиною, яка легко вірить, коли йдеться про його небезпеку. Він би висміяв мене, бо він ніколи глибоко не розумів, що за диявольська жінка була Керолайн. Але я міг піти до неї, сказати їй: "Я знаю всі ваші наміри! Я знаю, що ви задумали. Але, якщо Еміас чи Ельза помруть від цикути, — на вас чекає

шибениця!" Це зупинило б її! Зрештою, я міг подзвонити в поліцію. О, я міг вжити тисячу різних заходів! А натомість погодився з повільними і обережними методами Мередіта: "Ми Повинні все обміркувати, абсолютно твердо переконатися В тому, хто взяв трунок", — як твердив він. Ідіот! Ніколи в житті він не спроможний був прийти до якогось рішення! Його щастя, що він старший і одержав маєток, за рахунок якого існував. Якщо б він коли-небудь спробував робити гроші, то втратив би все, до останньої копійки.

Пуаро запитав:

— У вас особисто не було ніякого сумніву з приводу того, хто взяв трунок?

— Звичайно, ні. Я одразу ж зрозумів, що це вчинила Керолайн. Я її досить добре знав.

— Це дуже цікаво. Я теж хотів би знати, пане Блейк, що за особа була Керолайн Крейль.

Філіп Блейк мовив різко:

— Це була зовсім не та нещасна, якою вважала її публіка під час процесу!

— А якою ж вона була?

Блейк знову всівся і розважливо запитав:

— Ви справді дуже хочете знати?

— Я справді дуже хочу знати.

— Керолайн була нестерпна жінка. Нестерпна до неймовірного. Вона була приваблива, нічого не скажеш. В її поведінці відчувалася саме та цнотливість, яка так легко підкуплює. Її ніжний і беззахисний вигляд завжди викликав лицарські почуття. Інкрли — я трохи почитував історію — мені здавалося, що Марія, королева Шотландії, повинна бути саме такою, як вона. Вічно захоплена і нещасна, приваблива, як магніт, а по суті холодна, користолюбна інтриганка, яка затіяла змову з метою вбивства Дарнлея[3], що їй і вдалося. Керолайн була такою ж: холодною, користолюбною жінкою. З препоганим характером. Не знаю, чи говорили вам про це. Факт не істотний для процесу, але він добре виражає її характер. Що вона заподіяла своїй сестрі, коли та була ще зовсім маленькою? Вона її ревнувала, її мати вийшла заміж вдруге і всю увагу й любов віддала маленькій Анжелі. Керолайн не могла цього знести. Вона намагалася вбити сестру. На щастя, удар не був фатальний. Але вчинити подібне — жах!

— Справді.

— Так ось якою дійсно була Керолайн. Вона у всьому намагалася обставити інших. Чого вона не могла терпіти так це щоб хтось був на першому плані. У ній жив холодний і егоїстичний демон, який у гніві міг призвести до злочину. Вона здавалася імпульсивною, але насправді була користолюбною. Коли Керолайн, ще баришнею, приїхала у гості в Олдербері, вона вивчила всіх нас і розробила свої плани. Грошей у неї не було. Я ніколи не виступав серйозним конкурентом, я був молодший син, який мав сам пробивати собі шлях у житті, — сьогодні я міг би, мабуть, купити з потрохами і Мередіта, і Крейля, якби він жив! Керолайн одного часу зупинилася було на Мередіті, але ненадовго, а потім узяла курс на Еміаса. Еміасові повинен був перейти маєток в Олдербері, і хоч це й не складало надто великої суми, але вона зрозуміла, що в нього неабиякий талант художника. Вона зробила ставку не тільки, на його геніальність, але й на величезний фінансовий успіх. І виграла. Незабаром Еміас здобув заслужену славу. Він не був, власне кажучи, модним художником, але його талант визнавали, і картини його розходились. Ви

бачили коли-небудь хоч одну з його картин?.. У мене є одна. Підемо глянете.

Він провів Пуаро до їдальні і показав на стіну ліворуч.

— Ось. Це і є Еміас.

Пуаро дивився мовчки. Він дивувався, як людина може власним розумінням так глибоко сприйняти і виразити умовну тему… Ваза з трояндами на полірованому червоного дерева столі. Збита, стара тематика натюрморту! Що зробив Еміас Крейль, як зумів добитися того, щоб надати трояндам такого світіння, такого бурхливого, майже неприродного життєвого полум'я? Поліроване дерево трепетало, жило… Як пояснити хвилювання, що викликає картина?

А вона справді хвилювала. Пропорції столу, мабуть, розчарували б інспектора Хейля. Крім того, він би поскаржився, що жоден з відомих йому сортів троянд не має точно такої форми і такого забарвлення. А пізніше мучився б у здогадках, чому його не задовольнила троянда на картині, а круглі столи з червоного дерева ще довго виводили б його з терпіння.1

Пуаро зітхнув і сказав:

— Так, тут є все.

Блейк провів його назад до кабінету і тихо мовив:

— Що стосується мене, то я ніколи нічого не розумів у мистецтві. І я не знаю, чому мені завжди так подобається дивитися на цю річ. Не знаю, але подобається. Достобіса гарна вона, це щось чарівне.

Пуаро енергійно кивнув на знак згоди, Блейк запропонував гостеві сигару і запалив сам.

— І ось ця людина, яка малювала троянди, малювала "Жінку з шекером", малювала дивну, смуткову картину "Народження господа", — ось цій людині обірвали життя у розквіті творчих сил. І все це з-за якоїсь дрібної і мстивої жінки!

Він замовк на мить.

— Ви скажете, що я єхидний, настроєний проти Керолайи. У неї була зваба — я це відчував. Але я знав, я завжди знав, що ховається за тою звабою. У цій жінці, пане Пуаро, було багато зла. Вона була жорстока, підступна і вміла схопити те, що бажала!

— Однак ви мені розповідали, що пані Крейль мирилася з багатьма умовностями свого заміжжя?

— Так. Але вона скаржилася всьому світові, весь час розігрувала з себе великомученицю. Бідний Еміас! Його подружнє життя — суцільне пекло. Краще було б, якби він не належав до жерців мистецтва. Але це було для нього втечею. Коли він малював, його ніщо не тривожило, він рятувався і від Керолайн, і від її причіпок, і від безперервних сцен та чвар. Вони були без кінця, повірте мені. Не минало й тижня, щоб не зчинилася сварка, з громом і блискавками, невідомо з якої причини. Мабуть, їй це подобалось. У мене таке враження, що чвари були для неї стимулом, засобом для розрядки. Тоді вона могла вільно виявити свою жорстокість, вилити гіркі, образливі слова — все, що завгодно. Після цих сцен вона була мов лагідна кішечка, гарно випещена і прилизана. А його ці сцени виснажували. Він хотів тиші, миру і спокою. Мабуть, така людина, як він, не повинна ніколи одружуватися. Він не створений для подружнього життя. Людина типу Крейля повинна мати волю, а не бути закутою в ланці.

— Він ділився з вами?

— Так. Він знав, що має справу з відданим другом. Еміас завжди розкривав мені очі на справжній стан речей. Не скаржився, — це було не в його стилі, — він тільки говорив: "Дідько б їх забрав, цих жінок, усіх разом". Або: "Ніколи не одружуйся, мій любий. Залиш пекло для потойбічного життя".

— Вам відомі його почуття до мадемуазель Грієр?

— О так! Я був свідком розквіту їхніх почуттів. Він мені сказав, що зустрів незвичайну дівчину. Вона була інша, казав він, ніж усі, кого він знав раніше. Я не перебільшую його слів. Він завжди зустрічав жінку, яка була иезрівняна з іншими. Але через місяць, якщо його про неї запитували, він дивився з подивом, ставлячи собі, мабуть, питання: про кого мова? Однак Ельза Грієр справді була іншою. Я це зрозумів, коли приїхав погостювати в Олдербері. Вона його зачарувала. Він потрапив у тенета з головою. Бідний, він був ніби ягнятко в її руках.

— Ельза Грієр вам теж подобалась?

— Ні, не подобалась. Вона справді була хижим створінням, прагнула володіти душею і тілом Крейля. Все ж, на мій погляд, вона була кращою для Еміаса, ніж Керолайн. Можливо, коли б він був у її руках і вона була в ньому впевнена, то залишила б його в спокої. А може б, він їй набрид і вона перейшла б до іншого... Найкраще для Еміаса було б взагалі не плутатися з жінками.

— Однак це, здається, було не в його манері.

Філіп Блейк відповів з зітханням:

— Еміас дивак, весь час плутався то з одною, то з іншою. І все ж, можна сказати, жінки дуже мало для нього важили. Єдині дві жінки, які щось значили в його житті, були Керолайн і Ельза.

Пуаро запитав:

— Він любив дитину?

— Анжелу? О, ми всі любили Анжелу. Вона була надто грайлива і гарна, завжди вміла вигадати якусь гру. Чого тільки не виробляла нещасній гувернантці! Еміас любив її, безперечно. Але інколи її вибрики виходили за всякі межі. Еміас сердився тоді по-справжньому, і тут завше втручалася Керолайн — вона постійно була на боці Анжели. Перед ними Еміас завжди відчував себе переможеним. Він не терпів, коли Керолайн ставала на бік Анжели, супроти нього. У цьому були свого роду обоюдні ревнощі. Еміас ревнував, що дружина має на першому плані Анжелу і готова задля неї на що завгодно. А Анжела ревнувала Еміаса і повставала проти його намагання виховувати її. Еміас поклав, що вона піде тої осені до школи, за що Анжела розсердилася. Не тому, що їй не сподобалася сама пропозиція про школу, вона навіть цього хотіла. Але її виводив з терпіння той безапеляційний, незаперечний тон, яким Еміас влаштовував усі її справи. Вона вичворяла йому всілякі штучки, аби відомстити. Якось підкинула йому в постелю з десяток равликів, без шкаралупок… Як би там не було, Еміас був правий: наставала пора привчити її до дисципліни. Мадемуазель Уільямс була здібним педагогом, але вона зізнавалася, що з Анжелою дедалі важче ладити.

Блейк замовк, і Пуаро запитав:

— Коли я цікавився, чи любив Еміас дитину, я мав на увазі його власну дитину, його дочку.

— А-а, ви говорили про маленьку Карлу? Так, він її дуже любив. Він любив з нею забавлятися, коли йому хотілося. Але його любов до дитини не була перешкодою для шлюбу з Ельзою, якщо ви це маєте на увазі. Він не мав до дівчинки особливого почуття.

— Керолайн Крейль була надто прив'язана до дівчинки?

Обличчя Філіпа перекосилося від спазму.

— Я не можу стверджувати, що вона була поганою матір'ю. Ні, я цього не можу сказати. Це єдина річ, яка…

— Слухаю, пане Блейк.

Філіп Блейк мовив поволі, зі скорботою:

— Це єдине, по суті, що мене дійсно опечалює в цій справі. Дівчинка… Таке трагічне тло для початку життя! Вони відправили її за кордон, до двоюрідної сестри Еміаса. Справді, я сподіваюсь, я щиро сподіваюсь, що тій тіточці вдалося приховати від дівчинки правду.

Пуаро заперечливо похитав головою.

— Правда, пане Блейк, має звичку сама спливати на поверхню. Навіть через багато років.

Біржовий агент промимрив:

— Можливо…

— В інтересах правди, пане Блейк, я попрошу вас зробити одну річ.

— А саме?

— Я попрошу вас письмово викласти події, які тоді відбулися в Олдербері. Тобто я прошу вас зробити детальний опис злочину і обставин, при яких він стався.

— Але, шановний пане Пуаро, після того, як минуло стільки часу, боюся, що опис буде далеко не точний.

— Не обов'язково. В міру того, як минає час, пам'ять зберігає найголовніше і відкидає поверхове.

— Ви хочете сказати, що вам потрібне тільки широке резюме?

— Зовсім ні. Я б хотів одержати детальний і чесний виклад всього, що сталося, а також усіх бесід, про які ви можете згадати.

— А якщо зважити, що я їх пригадаю помилково?

— Спробуйте, наскільки це вдасться, їх згадати. Можливо, у вас будуть і неточності, але це дуже потрібно.

Блейк глянув на нього з подивом.

— Але навіщо? Адже поліційні досьє можуть вас інформувати про це з більшою достовірністю.

— Ні, пане Блейк, ми зараз обмірковуємо все це з психологічної точку зору. Мені не потрібні тільки голі вчинки. Мені потрібен ваш особистий аналіз вчинків. Минулий час, а також ваша пам'ять будуть авторами цього вибору. Можливо, відбувалося щось таке або ж мовилися слова, які я даремно шукав би в поліційних досьє. Речі і слова, про які ви ніколи не згадували, тому що вважали їх незначними, або, можливо, тому що вважали за потрібне їх не повторювати.

Блейк зненацька запитав:

— Цей мій виклад буде опублікований?

— Ясна річ, що ні. Це тільки для моїх очей, аби допомогти мені зробити власні дедукції…

— І ви не будете цитувати з нього без моєї згоди?

— Звичайно, ні.

— Гм, — промимрив Філіп Блейк. — Я надто зайнята людина, пане Пуаро.

— Я розумію, це вимагатиме часу і зусиль. Я був би щасливий, якби ми прийшли до згоди з приводу якоїсь розумної винагороди.

Настала пауза, після якої Філіп Блейк раптом заявив:

— Ні, якщо я це зроблю, то зроблю безкоштовно.

— І ви це зробите?

Блейк ще раз попередив його:

— Не забувайте, що я не гарантую точність своєї пам'яті.

— Ну, звичайно, про що мова.

— Тоді вважайте, що я з задоволенням це зроблю. Зрештою, я зобов'язаний це зробити для Еміаса Крейля.

"ОДНЕ ПОРОСЯТКО ЗОСТАЛОСЯ ВДОМА..."

Еркюль Пуаро не був людиною, яка нехтує подробицями. Тактику просування до Мере д і та Блейка він розробив детально. Мередіт зовсім іншого типу, ніж Філіп, у цьому Пуаро був переконаний. Прискорена тактика не дала б жаданих наслідків. Атакувати потрібно тихо. Він знав, що є тільки один шлях проникнути в фортецю: озброїтись відповідними листами-рекомендаціями. Ці листи мають бути не професіональні, а

звичайні. Добре, що він зав'язав дружбу в багатьох графствах, і Девоншир не був винятком.

Уважно переглядаючи свої можливості по Девонщиру, Еркюль Пуаро знайшов двох людей, які були не то знайомі, не то друзі Мередіта Блейка. Таким чином, він зумів відрекомендуватися Блейкові, озброївшись двома листами — одним від леді Мері Літтон-Гор, вдови благородного походження з обмеженими грошовими засобами, якимось дивним створінням у цьому світі; інший лист був від одного відставного адмірала, сім'я якого оселилася у цьому графстві поколінням раніше.

Мередіт Блейк прийняв Пуаро з деяким здивуванням. Часи змінились, чи що? Колись — боже мій! — детектив це справді був детектив і нічого більше. Людина, яку наймали під час прийомів у селі... для того, щоб вона оберігала весільні подарунки... Або люди, до яких ти сором'язливо звертався, коли траплялася якась неприємна історія і її необхідно було з'ясувати. І раптом леді Мері Літтон-Гор пише: "Еркюль Пуаро, мій старий і шановний товариш. Я розраховую на вас і вважаю, що ви зробите все, що в ваших силах, аби його задовольнити". А Мері Літтон-Гор не була — ніколи не була! — жінкою, ім'я якої можна було б зв'язати з якимось детективом і з усім, що стосується його. Адмірал Кроншоу писав: "Прекрасний хлопець, заслуговує цілковитої довіри. Я був би тобі щиро вдячний, коли б ти зумів зробити щось для нього. Дуже цікавий тип, він може розповісти тобі багато захоплюючих історій".

І ось ця особа з'явилася. Людина, зовсім не сприйнятна на вигляд: одягнений якось навиворіт — туфлі з ґудзиками! З небаченими вусами... Зовсім не в стилі Мередіта Блейка. Ї таке враження, що він у житті не тримав мисливської рушниці! І ніколи не грав у якусь пристойну гру. Іноземець...

Пуаро з цікавістю вгадував усі ці думки Блейка.

Ідучи потягом до західних графств, Пуаро відчував, як його інтерес безперервно зростає. Тепер він зможе на власні очі побачити ті місця, де розгорталися ці давні події. Тут, в Хандкросс Менорі, жили-були два молоді брати, які поїхали в Олдербері пограти в теніс і побрататися з молодим Еміасом Крейлем і з дівчиною на ім'я Керолайн. Звідси Мередіт направився в Олдербері того самого ранку... Еркюль Пуаро з інтересом розглядав людину, яка дивилася на нього з шанобою і незручністю. Вона була в основному така, якою й сподівався бачити її Пуаро. Досить поношений одяг із твіду, досить приємне лице, трохи загрубіле од вітру і дощу, з трохи побляклими голубими очима й м'яким, напівсхованим під ріденькими вусами ротом. Пуаро помітив, що Мередіт Блейк різко відрізняється від свого брата. Нерішучий характер, розумові процеси відбуваються в ньому явно повільно... Пуаро заздалегідь вирішив, що подібну людину не варто підганяти. Він був переконаний, що знайшов ключі, як викликати прихильність цієї людини. Момент був непідходящий, щоб вдавати з себе англійця. Ні, в таких випадках варто бути іноземцем, явним іноземцем, і заслужити за те великодушне прощення. "Зрозуміло, ці іноземці не завжди в ладах з добрими манерами. Вони можуть подати тобі руку вранці, перед сніданком... І все ж він, їй-богу, симпатичний, цей хлопець".

Пуаро доклав усіх старань, щоб створити про себе подібне враження. Вони поговорили про леді Мері Літтон-Гор і про адмірала Кроншоу, згадали й інших. На щастя, Пуаро знав кузена того-то і зустрічав родичку когось іншого. Він навіть помітив, що в очах поміщика прослизнула деяка теплінь: "Хлопець ніби знає, кого треба..."

М'яко, але з непомітною наполегливістю, Пуаро перейшов до мети своїх відвідин. З незвичайною спритністю він застеріг спробу Мередіта відступити. На жаль, пояснив він, книга повинна бути написана! Мадемуазель Крейль — мадемуазель Лемаршан, як її тепер звуть, — бажає, щоб він добросовісно виконав редакторські функції. На нещастя, факти всім відомі. Але з шляхом доречної подачі багато можна зробити, щоб не торкатися деяких небажаних моментів. Пуаро заїкнувся, що в нього і в минулому було подібне, коли доводилось застосовувати свій

вплив, щоб уникнути якихось неприємних обставин. Мередіт Блейк почервонів від гніву. Його рука тремтіла, коли він набивав люльку. Він сказав, злегка заїкаючись:

— Це… це жахливо. Це кощунство — так оголювати речі. Через шістнадцять років! Чому їх не залишають у спокої?

Пуаро знизав плечима.

— Я з вами згоден. Але публіка вимагає. І кожен має право переглянути вже доведений злочин, прокоментувати його.

— Мені це здається безсоромним.

Пуаро пробурмотів:

— На жаль, ми не живемо в епоху, що славиться своєю делікатністю… Ви навіть не уявляєте, як багато неприємних сенсацій мені вдалося, так би мовити, пом'якшити. Я хочу зробити все можливе, аби зберегти чистоту мадемуазель Крейль.

Мередіт Блейк прошепотів:

— Маленька Карла… Просто неймовірно!

— Знаю. Час минає, чи не так?

— Надто швидко, — зітхнув Мередіт Блейк.

— Як ви могли переконатись з листа мадемуазель Крейль, якого я вам показував, вона з величезним нетерпінням жде всього, з чого б можна було детальніше взнати про сумні події минулого.

Мередіт Блейк сказав трохи розсерджено:

— Навіщо?.. Навіщо знову ворушити усю цю справу? Значно краще було б усе забути.

— Ви так говорите, пане Блейк, тому що детально знаєте про все. Однак подумайте про мадемуазель Крейль, яка не знає нічого, окрім офіціальних повідомлень.

Мередіт Блейк боляче стенувся:

— Так, я й забув! Бідна дитина! Яке в неї жахливе становище! Пережито таке потрясіння! Одні жорстокі й немилосердні звіти з процесу чого варті.

— Правду, — сказав Еркюль Пуаро, — не завжди можна викласти просто юридично. Деякі напівзабуті речі інколи багато значать. Емоції, почуття, характери учасників драми, — все це пом'якшувальні обставини.

Пуаро замовк, а його співбесідник почав говорити з натхненням, ніби артист, який, зрештою, одержав жаданий дозвіл сказати свою репліку:

— Пом'якшувальні обставини… Саме так! Якщо коли-небудь й існували пом'якшувальні обставини, то саме в цьому випадкові, про який ми говоримо! Еміас Крейль був моїм старим другом. Його сім'я і моя дружили протягом багатьох років. Але, щиро кажучи, його поведінка дещо ображала. Він був справжній художник, і цим, мабуть, все пояснюється. Але безперечним є й те, що він призвів до такого стану. Він сам потрапив у становище, про яке жодна порядна людина і не подумала б.

— Вельми цікаво! Мене дуже заінтриговує становище, про яке ви говорите.

Ніжне і нерішуче обличчя Блейка нібито засвітилося.

— Так, але вся справа в тому, що Еміас ніколи не був звичайною людиною! Бачте, він живопис ставив на перший план. Я особисто не можу зрозуміти цих так званих людей мистецтва і, мабуть, ніколи не зрозумію. Я трохи розумів Крейля тому, що я знав усе його життя. Його рідні були такими ж людьми, як і мої, і в багатьох відношеннях Крейль був вірний нашим традиціям. Але там, де починалося мистецтво, він уже не підходив під звичайні стандарти. Тому що він, бачте, не був любитель — о ні! зовсім ні! — він був художник першої руки. Дехто говорить, що він був геній. Можливо. Але він завжди здавався якимсь… неврівноваженим. Коли він працював над якоюсь картиною, тоді ніщо не могло його цікавити. Він був ніби в стані гіпнозу, поки не закінчував свого полотна, не виходив з цього стану.

Блейк очікувально поглянув на Пуаро, і три ствердно кивнув.

— Ви розумієте мене. Еміас був закоханий у дівчину, хотів одружитися з нею, він ладен був ради неї залишити свою дружину і дитину. Але він почав писати портрет Ельзи і хотів закінчити картину. Крім картини, не існувало нічого іншого. А це було нестерпно для обох жінок.

— Чи розуміла хоч одна з них його точку зору? — запитав, Пуаро.

— Так. Я вважаю, що Ельза деяким чином його розуміла. Вона була надто захоплена його живописом. Але, звичайно, це становище було для неї складне. Що ж стосується Керолайн… Керолайн завжди була мені дуже дорога. Був час, коли я… коли я збирався одружитися з нею. Аля ця надія погасла в зародку. Я залишився для Керолайн, якщо можна так виразитись, відданим слугою.

Пуаро задумливо кивнув на знак згоди, а затим сказав, виважуючи кожне слово:

— Певне, таке його ставлення до неї дещо не задовольняло вас.

— Мене злило. Так! Я навіть докоряв Крейлеві за це.

— Коли це було?

— Днем раніше всіх тих подій. Вони всі завітали до мене на чашку чаю. Я відвів Крейля вбік і висловив йому свою думку. Пригадую навіть, саме я йому сказав, що він веде себе нечесно в ставленні і до одної і до другої жінки.

— Так йому і сказали?

— Так. У мене склалося враження, що він чітко не уявляв складності ситуації.

— Можливо.

— Я сказав йому, що його поведінка ставить Керолайн у зовсім нестерпне становище. Якщо він надумав одружуватися з тією дівчиною, то не повинен був приводити її в дім, і тим паче, допускати, щоб вона хизувалася цим і кидала в обличчя Керолайн образливі слова. Я сказав, що все це страшенно бридко.

Пуаро запитав з неприхованим інтересом:

— І що він відповів?

Мередіт Блейк здавався розчарованим.

— Він сказав: "Керолайн повинна проковтнути пігулку".

Еркюль Пуаро звів брови.

— Відповідь не зовсім доречна.

— Я вважав її просто образливою і, вийшовши з себе, сказав, що оскільки він не любить свою дружину, то йому, природно, зовсім байдужі її страждання. Однак, запитав я, чому він не думає також про Ельзу. Хіба він не розуміє, що це й для неї зовсім погано? Еміас відповів, що Ельза також повинна проковтнути пігулку. Ще й додав: "Ти ніяк не хочеш зрозуміти, Мередіте, що річ, над якою я зараз працюю, краще з усього, що я досі зробив. Вона прекрасна, повір мені. І чвари ревнивих жінок не можуть мені перешкодити... Ні В якому разі!" Було боляче про це говорити. Я сказав йому, що, мабуть, він позбувся елементарної гідності. Живопис, мовляв, це ще не все. Але він мене перервав: "Ні, для мене все!" Я був надзвичайно розгніваний і сказав, що його ставлення до Керолайн абсолютно принизливе. Керолайн з ним завжди нещасна. Він відповів мені, що знає про це і співчуває. Ви тільки подумайте: співчуває! "Знаю, Мередіте, — вів він далі, — що ти мені не віриш, але це правда. Я створив Керолайн тяжке життя, і вона все терпить, мов свята. Але вона знає, певне, чого від мене можна чекати. Я їй чесно сказав з самого початку, що я одіозний, егоїстичний і розкладений тип". Тоді я сказав Еміасові і, здається, переконав його, що він не повинен руйнувати сім'ю. Нагадав про дитину і про все інше, над чим йому варто подумати. Це, мовляв, цілком зрозуміло, що така молода дівчина, як Ельза, може закрутити чоловікові голову, але навіть для її ж блага йому варто порвати з нею. Вона занадто молода, кинулася бездумно в ці обійми, але потім, можливо, буде гірко жаліти. "Чи не можеш ти опам'ятатися, — запитав я, — порвати з нею остаточно і вернутися до своєї дружини?"

— І що ж він відповів?

— Він ніби розгубився. Поплескав мене по плечу і сказав; "Ех, чудовий хлопець ти, Мередіте, але надто сентиментальний! Зачекай, закінчу картину, і ти переконаєшся, що я був правий". До біса картину, сказав я, на що він посміхнувся і відповів, що навіть усі істеричні жінки Англії не, змогли б добитися цього. Я висловив думку, що з його боку

було б значно тактовніше приховати все це від Керолайн до того часу, поки буде готова картина. Він сказав, що це не його вина, Ельза наполягла, відкрила таємницю. На моє запитання — чому? — він відповів, що Ельза вбила собі в голову, що інакше, мовляв, буде нечесно. Вона хотіла, аби все було ясно, відверто. Звичайно, з одного боку, це можна було зрозуміти і навіть пробачити.

— Чесність викликає багато неприємностей і зайвих страждань, — зауважив Пуаро.

Мередіт Блейк глянув на нього, осудливо — йому не вельми сподобалась ця думка.

— То були надто нещасні хвилини для всіх нас.

— Один, кого ніби ніщо не зачіпало, був Еміас Крейль, — замітив Пуаро.

— І знаєте чому? Тому, що він був закоренілий егоїст. Я мов зараз бачу його насмішкуваті очі. Він міг сказати: "Не нервуй, Мередіте, все прекрасно влаштується!"

— Непоправний оптиміст! — прошепотів Пуаро.

— Різновидність мужчини, який не сприймає жінок всерйоз. Йому можна було сказати, що його дружина у відчаї, але...

— Вона вам про це говорила?

— Не дослівно... Але ніколи не забуду її вигляду в той пам'ятний день, після обіду. Бліда і напружена, з якимось відчаєм в очах, вона весь час говорила, сміялася, хоч на лиці в неї можна було прочитати муку, страждання... Це найвразливіше, що я бачив у житті.

Еркюль Пуаро деякий час дивився на Мередіта мовчки. Було цілком зрозуміло, що людина, яка сиділа перед ним, не вважає несумісним чи абсурдним говорити так про жінку, яка другого ж дня вбила свого чоловіка.

Мередіт Блейк вів далі. Первісна його підозріливість зникла зовсім. До того ж Еркюль Пуаро вмів слухати. Для таких людей, як Мередіт Блейк, вдруге переживати минуле є особливою подією. Він розповідав більше для себе, ніж для свого гостя.

— Я, мабуть, повинен був щось запідозрити. Керолайн сама звела розмову про моє… про мою невеличку пристрасть. Мушу зізнатися, що справді є в мене така пристрасть. Дослідження старих англійських ботаніків, які займалися лікарськими рослинами, справді має науковий інтерес. Стільки рослин, які в минулому використовувалися в медицині, зараз зникли з офіціальної фармакопеї. І це справді диво! Звичайний відвар одної чи двох рослин інколи може творити неймовірне. В більшості випадків після їх вживання лікарське втручання зайве. Французи розуміють ці речі.

Мередіт Блейк був глибоко захоплений своєю улюбленою темою.

— Чай з кульбабки, наприклад, чудесний засіб! Або відвари шипшини… Я нещодавно десь прочитав, що він знову входить у моду в медицині… Отож, признаюся, що виготовлення ліків було для мене досить приємним заняттям: збирання рослин у певну пору, сушіння їх, подрібнення і таке інше… Я навіть інколи ставав забобонним і збирав коріння в місячні ночі або ж хтозна за якими порадами старих. Того дня, пригадується, я детально розповів гостям про цикуту. Вона цвіте двічі на рік. Ягоди збираються в стадії дозрівання, трохи раніше, ніж вони пожовтіють. Знаєте, кажуть, є цілком забутий медичний препарат. Але я довів її ефективність при лікуванні коклюшу і, до речі, астми.

— Ви розповіли їм про все це у себе в лабораторії?

— Так, я повів їх показати лабораторію, пояснив властивості різних медикаментів — валеріанки, наприклад. Згадав навіть про те, як вона приваблює кішок... Потім вони запитали мене про красавку, і я розповів їм про цю рослину, а також про атропін. Вони були дуже задоволені.

— Вони були. Хто це "вони"? Мередіт Блейк дещо здивувався.

— О, вся компанія! Чекайте, я пригадаю: були там Філіп, Еміас і Керолайн. Звичайно ж — Анжела. І Ельза Грієр...

— Більше нікого?

— Здається, ні. Так, я впевнений. — Блейк здивовано глянув на Пуаро. — А хто ще міг бути?

— Ну, можливо, гувернантка...

— Ага... Ні, іі і тоді не було. Вже не пригадую її ім'я. Симпатична жінка, яка дуже серйозно ставилася до своїх обов'язків. Мені здається, Анжела завдавала їй багато клопотів.

— Чому?

— Тому що Анжела була гарна дитина, яка, однак, інколи ставала невпізнанною і цілком виходила з-під контролю. Весь час вона була зайнята тим, що придумувала щось. Одного разу вона засунула Еміасові за комір равлика чи щось в цьому роді, коли той саме був зайнятий своєю картиною. Він підскочив, ніби вжалений, і закипів вулканом, страшенно її вилаяв. Після цього інциденту Еміас наполягав, щоб дівчину відправили до школи.

— Він хотів відіслати її з дому?

— Так, але це не значило, що він її не любив. Інколи він вважав її справжньою напастю. Мені здається, що… Тобто у мене склалося таке враження…

— Яке саме?

— Що він трохи ревнував… Анжела при потуранні Керолайн могла робити що завгодно. Це не подобалось Еміасові. Є з цього приводу пояснення, але я зараз не буду вникати в подробиці…

Пуаро перебив його:

— Це пояснюється тим, що вона постійно докоряла собі за вчинок, через який дівчинка була спотворена.

Блейк вигукнув:

— О, ви знаєте про це! Це надто давня історія. Але вважаю, що саме в цьому причина такої її поведінки. Їй здавалось, що, скільки б вона не робила для Анжели, все буде замало, аби хоч трохи винагородити її…

Пуаро задумливо похитав головою.

— А Анжела… злилася на свою названу сестру?

— О ні, навіть не думайте! Анжела була дуже прив'язана до Керолайн. Я певен, вона зовсім забула про ту давню історію. А от Керолайн… вона не могла собі простити.

— Думка про школу-інтернат подобалась Анжелі?

— Ні, не подобалася. Вона сердилася на Еміаса. Керолайн узяла її під захист, але Еміас був несхитний.

— Коли вона повинна була іти до школи?

— Якраз восени. Я пригадую, вони саме готували їй шкільну форму. Коли б не стряслася ця біда, вона повинна була б їхати до школи за кілька днів. Того ранку якраз відбулася розмова про речі для Анжели. Пуаро запитав:

— А гувернантка?

— Що — гувернантка?

— Яка була її думка з цього приводу? Адже вона втрачала свою службу, чи не так?

— Гадаю, до деякої міри так. Маленька Карла брала у неї кілька уроків, але їй було тоді лише років шість чи щось біля цього. Крім того, у неї була своя бонна. Вони, мабуть, не тримали б далі мадемуазель Уільямс тільки заради маленької Карли. Уільямс! Саме так її звали. Уільямс… Дивно, як легко пригадуються деякі речі, коли про них говориш.

— Справді. Ви зараз ніби повернулися в минуле, правда? Знову переживаєте всі ті події, чуєте слова присутніх. Бачите їхні жести, вирази облич…

Мередіт Блейк сказав поволі:

— Деяким чином так. Але є деякі прогалини. Цілі шматки, яких бракує. Пригадую, наприклад, яким ударом було для мене, коли я довідався, що Еміас збирається кинути Керолайн. І все-таки не можу пригадати, хто мені про це сказав: він чи Ельза. Пам'ятаю, була розмова з Ельзою на цю тему, тобто я намагався довести їй, що так чинити жахливо, але вона тільки розсміялася і сказала, що в мене застарілі погляди. Так, мабуть, у мене справді застарілі погляди, але я вірю, що

був правий. У Еміаса були дружина і дитина, він мусив залишатися з ними.

— І ця точка зору здавалася застарілою мадемуазель Грієр?

— Так. Не забувайте, що шістнадцять років тому розлучення не було звичайним явищем, як сьогодні. Але Ельза наполягала в тому, що коли дві людини не знаходять Щастя разом, то їм краще розлучитися. Вона говорила, що Еміас і Керолайн постійно сварилися і що для дитини значно краще не перебувати в такій атмосфері.

— Її аргументи не вплинули на вас?

Мередіт Блейк по паузі відповів:

— У мене весь час було таке враження, що вона взагалі не знала, що говорить. Ельза базікала безперестанку про речі, вичитані з книжок або чуті від друзів. І водночас у ній було — це, можливо, звучить дивно, коли говорити про неї, — в ній було, сказати б, щось патетичне. Така молода і така певна в собі! — Він зупинився. — Молодість, пане Пуаро, має в собі щось таке… страшенно хвилююче!

Еркюль Пуаро поглянув на нього з цікавістю.

— Я розумію, що ви хочете сказати…

Блейк продовжував, здається, більше для себе:

— До деякої міри, я вважаю, це й було причиною моєї різкої розмови з Крейлем. Він був майже на двадцять років старший од неї. Мені це здавалося неприродним.

Пуаро мовив:

— На жаль, рідко можна на когось вплинути. Коли людина вирішила щось зробити, тим більше, коли в цьому замішана жінка, нелегко змусити її від цього відмовитися.

— Приблизно так воно і є. — В тоні Мередіта відчулася гіркота. — Це правильно, що моє втручання не дало нічого. У мене справді відсутній талант переконання.

Пуаро поглянув на нього. Він вловив у цьому дещо кислому тоні невдоволеність людини своїм безсиллям і про себе визнав правду всього сказаного Блейком.

Пуаро запитав Блейка, аби швидше змінити неприємну тему:

— У вас ще є та лабораторія лікарських і тонізуючих засобів чи нема?

— Нема.

Відповідь суха і швидка, ніби в горлі у нього застряла кістка. Затим Мередіт Блейк почервонів і пояснив:

— Я облишив усі ті заняття і демонтував лабораторію. Я не міг більше продовжувати… Ну як би я міг це робити після всього, що сталося?! Ви розумієте… Адже багато хто міг подумати, що все це відбулося з моєї вини.

— Ні, ні, пане Блейк! Ви занадто делікатні!

— А хіба ви не розумієте, що коли б я не збирав тих проклятих трав або хоч не розповідав про них, не хвалився ними… Якщо б того дня я не привернув їхньої уваги… Але як я міг думати?..

— Справді.

— Я все базікав, хизуючись своїми скромними науковими пізнаннями, я був дурень, сліпий і хвалькуватий. Я особливо багато розповідав їм про ту прокляту цикуту. Як ідіот, я ще провів їх до бібліотеки, щоб прочитати уривок з Фадеона, де зображується смерть Сократа. Дуже гарний уривок, я завжди ним захоплювався. І з тих пір він мене переслідує.

Пуаро запитав:

— Вони знайшли відбитки пальців на пляшці з цикутою?

— Її відбитки.

— Керолайн Крейль?

— Так.

— А не ваші?

— Ні. Я не чіпав пляшки. Я тільки показав на неї.

— Так, але ж, напевне, ви за неї колись бралися?

— Звичайно! Але я періодично витирав пляшки від пилу і не дозволяв слугам заходити туди. Я якраз і зробив це за якихось чотири-п'ять днів до тих подій.

— Звичайно, кімната була зачинена?

— Завжди.

— Ви знаєте, коли Керолайн Крейль узяла цикуту з пляшки?

Мередіт Блейк відповів з жалем:

— Керолайн залишила кімнату остання. Я покликав її, пригадую, і вона швидко вийшла. Щоки її трохи почервоніли, очі були широко відкриті, схвильовані. О, боже, я ніби бачу її перед собою!

— Ви з нею мали якусь бесіду, хоч найкоротшу, того дня, після обіду? Я хочу запитати, чи обмірковували ви з нею хоч у якійсь мірі стосунки між нею і чоловіком.

Блейк мовив задумливо:

— Не безпосередньо. Я вже казав, вона мала вигляд досить стривожений. У якусь хвилину, коли ми були відносно одні, я запитав її: "Щось сталося, щось не так, Керолайн, дорога?" Вона відповіла: "Все не так..." Який відчай був у її голосі! Її слова виражали справжній біль, тому що Еміас Крейль, безперечно, завдавав їй болю. І ще вона сказала: "Мередіте, все пішло прахом, все скінчено". Потім розсміялася і пішла... Поводила себе з якоюсь бурхливою неприродною веселістю.

Еркюль Пуаро поволі схилив голову. Зараз він був схожий на китайського мандарина.

— Я ніби бачу, як воно було.

Мередіт Блейк раптом стукнув кулаком по спинці крісла, підвищив голос. Це був майже зойк:

— І я скажу вам одну річ, пане Пуаро: коли Керолайн сказала на процесі, що трунок вона взяла для себе, я можу поклястися, вона казала правду! На той час і в думках у неї не було нічого злочинного. Клянусь у цьому! Це настало пізніше.

Еркюль Пуаро запитав:

— Ви впевнені, що це справді настало пізніше?

Блейк уважно поглянув на нього.

— Дозвольте. Не розумію…

— Я запитую: чи впевнені ви, що думка про вбивство справді прийшла до неї пізніше? Ви цілком впевнені в глибині душі, що ця Керолайн могла вчинити злочин?

Мередіт Блейк мовив непевно:

— Але якби… Якщо б не вона… Ви хочете сказати, що це… це був нещасний випадок?

— Не обов'язково.

— Те, що ви мені сказали, здається надзвичайно важливим!

— Так. Ви назвали Керолайн Крейль ніжним створінням. Хіба ніжні створіння вбивають?

— Вона справді була ніжним створінням, але, разом з тим, і це правда, між ними бували бурхливі суперечки.

— Отже, не таке вже ніжне створіння.

— Ні, усе ж таки вона була ніжна. Ох, як важко все це пояснити,

— Я спробую зрозуміти.

— Керолайн була гостра на язик, мала надто швидкий темп розмови. Могло статися, що вона сказала: "Я ненавиджу тебе, я хочу твоєї смерті". Але це нічого не значило.

— Значить, на вашу думку, вчинити вбивство було зовсім не характерним для Керолайн Крейль?

— У вас незвичайний підхід до речей, пане Пуаро. Я з певністю можу сказати, це було зовсім нехарактерно для неї. Моє єдине пояснення полягає в тому, що кинуте зізнання перейшло всі межі. Керолайн обожнювала свого чоловіка, а в подібних обставинах жінка може... вбити.

Пуаро підтвердив кивком голови:

— Так, я згоден.

— Спочатку я був здивований. Мені здавалося, що цього не могло бути. І це справді було неправдою — не знаю, чи розумієте ви мене, — це не була справжня Керолайн. Вона не могла такого вчинити.

— Але ви абсолютно переконані, що з юридичної точки зору Керолайн Крейль вчинила це?

Мередіт Блейк знову уважно поглянув на нього.

— Добродію, якщо це зробила не вона, тоді... —~ Тоді... якщо це не вона?

— Я не можу знайти іншого вирішення. Нещасний випадок?..

— По-моєму, зовсім неможливо.

— І я не можу повірити в теорію самогубства. Захист, зрозуміло, повинен був її підтримати, але це виглядало б зовсім непереконливо для тих, хто знав Крейля. Що ж залишається?

Пуаро спокійно мовив:

— Залишається ймовірним, що Еміаса Крейля убив хтось інший.

— Але це абсурд.

— Ви вважаєте?

— Я переконаний!.. Хто б хотів його вбивати?

— Ви це можете знати краще мене.

— Але ж ви насправді не вірите, що…

— Можливо, й ні. Мені цікаво вивчити цю можливість. Подумайте над цими гіпотезами зі всією серйозністю. Скажіть, що ви про них думаєте.

Мередіт деякий час уважно дивився на нього, а потім рішуче похитав головою.

— Я не можу собі уявити будь-якої іншої альтернативи. Я хотів би це зробити. Якщо б існував хоч який-небудь мотив запідозрювати когось, я ладен вважати Керолайн невинною. Мені противна думка, що вона це вчинила. Спочатку я навіть не міг цьому повірити. Але хто інший? Хто ще був там? Філіп — кращий друг Крейля. Ельза? Смішно. Я?.. Чи схожий я на вбивцю? Шановна гувернантка, двоє старих і відданих слуг?.. Можливо, ви хочете мене переконати, що все це зробила дівчинка, Анжела? Ні, пане Пуаро, не існує ніякої іншої альтернативи. Ні хто, окрім його дружини, не міг убити Еадіаса Крейля. Але. він сам призвів до цього. Так що до деякої міри, можливо, це й було, зрештою, самогубством.

— Тобто він помер унаслідок своїх вчинків, але не від власної руки?

— Так, це, можливо, дещо фантастична точка зору. Але, знаєте, причина і наслідок…

Еркюль Пуаро сказав:

— Чи думали ви коли-небудь, пане Блейк, що причина будь-якого злочину може бути виявлена завжди після вивчення особи вбитого?

— Саме про це я не думав.

— Неможливо внести ясність в обставини будь-якого злочину, поки не знаєш напевне, ким саме була жертва. Це те, що я шукаю. Це те, що ви і ваш брат допомогли мені зробити — створити образ Еміаса Крейля.

Мередіт Блейк не надав значення. цьому зауваженню.

Його увагу привернуло тільки одне слово. Тому він швидко запитав:

— Філіп?

— Так.

— Ви говорили з ним?

— Звичайно.

Мередіт Блейк мовив різко:

— Раніше треба було прийти до мене.

Злегка усміхаючись, Пуаро ввічливо вклонився.

— За законами старшинства, так і повинно бути, — сказав він. — Я знаю, що ви старший син, але, бачте, ваш брат живе поблизу Лондона, і мені простіше було зайти раніше до нього.

Мередіт Блейк нахмурився.

— Ви повинні були раніше прийти до мене.

Цього разу Пуаро промовчав. Він ждав. І Мередіт Блейк вів далі:

— У Філіпа запобігливі погляди.

— Як?

— По суті, Філіп є нагромадженням запобігливих думок. Він завжди був такий. — Блейк кинув короткий і сором'язливий погляд на Пуаро. — Він намагався вплинути на вас проти Керолайн?

— Чи має це значення після того, як минуло стільки часу?

Мередіт Блейк зітхнув.

— Так. Звичайно. Я забув, що це було так давно, що все скінчилося. Керолайн більше не можна завдати ніякого зла. І разом з тим я б не хотів, щоб у вас створилося неправильне враження.

— І ви вважаєте, що ваш брат міг би викликати в мене неправильне враження?

— Щиро кажучи, так. Бачте, завжди існував якийсь, так би мовити, антагонізм між ним і Керолайн.

— Чому?

Запитання дещо роздратувало Блейка.

— Чому? Звідки мені це знати? Ці речі треба сприймати такими, як вони є. Філіп завжди намагався її позлити при найменшій нагоді. Він був дуже розчарований, мені здається, коли Еміас одружився з нею. Одного часу він більше року не заходив до них, І все ж до деякої міри Еміас був його кращий друг. По-моєму, це і був справжній мотив: йому здавалося, що ні одна жінка не гідна Еміаса.

І в нього, мабуть, створилося враження, що під впливом Керолайн дружба їх похитнеться.

— І так воно насправді було?

— Ні, звичайно, ні. Еміас цінував Філіпа до кінця. Він тільки докоряв йому, що той занадто вміло робить гроші, що в нього росте живіт і, що він взагалі філістер. Але це Філіпа не зачіпало. Він посміхався і говорив: як добре, що у Еміаса є шановний друг, хоч би й такий,

— Як реагував ваш брат на його зв'язки з Ельзою Грієр?

— Правду кажучи, мені це надто важко визначити. На мою думку, він був засмучений тим, що Еміас виглядає смішним у всій цій історії з дівчиною. Він не раз говорив, що в один прекрасний день Еміас буде жаліти про це. І в той же час мені здається... Так, мені напевне здається, що він відчував якесь невдоволення від думки, що Еміас залишить Керолайн. Пуаро звів брови.

— Справді?

— О, тільки не зрозумійте мене помилково! Я хочу сказати, що, мабуть, це почуття в нього ховалося десь підсвідомо. Я не впевнений навіть, що він сам відчував його будь-коли. У нас із Філіпом мало

спільного, але існують зв'язки між людьми однієї крові. Один брат знає багато про те, Що відбувається в душі іншого.

— А потім, після трагедії?

Мередіт Блейк кивнув. Спазма болю ковзнула його обличчям.

— Бідний Філ! Тяжкий удар. Він його буквально знищив. Він завжди був надто прив'язаний до Еміаса. В його почуття входив, я вважаю, і елемент захоплення. Знаєте, Це свого роду культ героя. Еміас Крейль і я одного віку. Філіп був на два роки молодший і завше з захопленням дивився на Еміаса. Для нього це був тяжкий удар. І він проявив... він проявив до Керолайн жорстокість.

— У нього, напевне, не було ніяких сумнівів?

— В жодного з нас не було сумнівів.

Запала мовчанка. Затим Блейк ображеним і плаксивим тоном, так характерним для слабкодухих людей, продовжував:

— Все минуло, забулось. І тепер ось приходите ви, щоб повернути все знову.

— Не я, а Керолайн Крейль.

Мередіт уважно поглянув на нього.

— Керолайн? Що ви хочете цим сказати?

Пуаро відповів, зупинивши погляд на Блейкові.

— Керолайн Крейль-друга.

Лице Мередіта Блейка прояснилося.

— Ага… Так, так, дитина. Маленька Карла. Я вас спершу неправильно зрозумів.

— Ви гадали, що я веду мову про справжню Керолайн Крейль, ніби вона не може, так би мовити, мирно лежати в могилі?

Мередіт Блейк здригнувся.

— О ні! Прошу вас!

— Ви знаєте, Керолайн написала своїй дочці — це були її останні слова перед смертю — що вона не винна?

Мередіт Блейк утопив у нього погляд. Затим запитав недовірливо:

— Написала сама Керолайн?

— Так.

Після паузи Пуаро запитав:

— Це вас вражає?

— Ви теж були б вражені, якби бачили її під час процесу. Бідне, затравлене, беззахисне створіння. Вона навіть не боролася.

— Поразка?

— Ні, ні, Керолайн не страждала цим. Свідомість того, що вона вбила коханого чоловіка, змусила її бути такою. У всякому разі, мені так здалось.

— Але зараз ви вже не настільки в цьому переконані.

— Написати подібні речі?! Будучи на смертному одрі?!

Пуаро підказав:

— Благочестива брехня, мабуть?

— Можливо, — Мередіт сумнівався. — Але це не дуже... Ні, це не схоже на Керолайн!

Еркюль Пуаро ствердно кивнув головою. Карла Лемаршан сказала те ж саме. Але в неї це могло бути тільки нав'язливим спогадом, як часто буває в дітей. Зате Мередіт добре знав Керолайн Крейль. Тепер у Пуаро було перше підтвердження того, що він міг покластися на переконаність Карли.

Мередіт Блейк підвів очі і сказав, розтягуючи слова:

— Якщо вона була не винна... Керолайн... Боже мій! Тоді все це з галузі безумства!.. Не бачу... ніякого можливого рішення... — І, впершись поглядом, в Пуаро: — А ви, що ви думаєте?

Настала мовчанка.

— До цього часу, — сказав зрештою Пуаро, — я нічого не вирішив. Я тільки збираю враження. Якою жінкою була Керолайн Крейль? Якою людиною був Еміас Крейль? Якими були всі ті, хто на той час перебував там? Що, власне, сталося в ті дні? Ось те, що мені потрібне. Я мушу уважно вивчити всі факти. Ваш брат мені допоможе. Він надішле мені опис усіх подій так, як їх пригадує.

Мередіт Блейк сказав різко:

— Це вам особливої користі не дасть. Філіп дуже зайнята людина. Події виходять із його голови, як тільки вони відбулися. Напевне, він все викладе помилково.

— Будуть і хиби, зрозуміло. Це я маю на увазі. — Знаєте що?!

Мередіт Блейк раптово зупинився, потім продовжував:

— Коли хочете, я… я міг би зробити те ж саме. Тобто це була б свого роду перевірка шляхом співставлення, чи не так?

Еркюль Пуаро захоплено сказав:

— Це було б чудово! Прекрасна думка.

— Добре! Я зроблю. В мене десь збереглися старі записні книжки. Але я хочу звернути вашу увагу, — він сором'язливо усміхнувся, — я не зовсім досвідчений як літератор. Навіть моя орфографія бажає кращого. Так що не ждіть чогось особливого.

— О, стиль мене не цікавить! Я прошу тільки просто викласти всі факти і подробиці, які ви можете згадати. Хто що мовив, хто який мав вигляд, що відбулося і тому подібне. Не турбуйтеся про те, що вам щось здасться неважливим. Найменша деталь допомагає відтворенню обстановки.

— Так, я це розумію. Звичайно, важко уявити собі людей і місця, яких ніколи не бачив.

Пуаро ствердно кивнув:

— Є ще одна річ, про яку я хотів би вас запитати: Олдербері безпосередньо сусідить з маєтком? Чи можу я пройти туди, подивитися своїми очима, де відбулася трагедія?

— Я поведу вас. Хоча, звичайно, багато чого там змінилося.

— Можливо, там надбудували нові поверхи?

— Ні, слова богу, до цього не дійшло. Тепер там щось на зразок сімейного пансіону. Маєток був куплений якоюсь громадою. Цілі орди молоді приїжджають туди влітку, і тому кімнати перегородили, зробили номери для приїжджих. Значно змінилися майданчики довкола будинків.

— Мені потрібні будуть ваші пояснення, щоб відновити місце злочину.

— Я зроблю все можливе. Бачили б ви його колись! То був один з найкращих маєтків!

Вони вийшли у двір і почали спускатися трав'янистим схилом.

— Хто продавав маєток?

— За дорученням дитини — виконавці заповіту. Все, що мав Крейль, перейшло у власність дівчинки. Він не залишив заповіту, тому вся його маєтність була автоматично поділена між дружиною і дитиною. За бажанням Керолайн все й перейшло дочці.

— І нічого її названій сестрі?

— Анжела мала деякі власні гроші, залишені їй батьком.

Пуаро кивнув:

— Зрозуміло. — Затим вигукнув: — Але куди ви мене ведете? Перед нами берег моря!

— Даруйте! Зараз я вам поясню нашу географію, хоча за хвилину ви зорієнтуєтесь самі. Бачте, тут затока, що називається Верблюжою. Вона заходить у суходіл, ніби гирло річки. Але це море. Щоб потрапити в Олдербері сушею, треба пройти довкола затоки. Найкоротший же шлях від одного будинку до другого — човном через оцю пай вужчу частину затоки. Олдербері якраз навпроти нас, гляньте, між деревами видно будинок.

Вони дійшли до невеликого пляжу. На протилежному боці виднівся високий мис, обсаджений лісом, за яким ледве проглядав з-за дерев білий будинок. На пляжі було два човни. Мередіт Блейк при допомозі Пуаро зіштовхнув один з них на воду, і вони поволі почали гребти до протилежного берега.

— Ми в ті часи завше так їздили. Звичайно, коли не було грози або дощу. Тоді брали машину. Але цією дорогою до Олдербері тільки три милі.

Добравшись до протилежного берега, Мередіт витягнув човна, з презирством глянув на туристські будиночки і бетоновані майданчики.

— Це все нове. Колись тут було сховище човнів, І більше нічого. Ми йшли вздовж берега і Купалися он біля тих скель.

Він допоміг гостеві зійти, прив'язав човен, і вони пішли крутосхилом.

— Навряд, щоб ми когось зустріли, — сказав Мередіт, оглянувшись через плече. — У квітні тут нікого не буває, хіба що в великодні. А якщо навіть кого і зустрінемо, це не має ніякого значення. Я в добрих

стосунках з сусідами. Сонце сьогодні чудове. Ніби влітку. Того дня також була гарна погода. Здавалося, що стоїть липень, а не вересень. Яскраве сонце, тільки з холодним вітерцем.

Стежка вихоплювалася з-поміж дерев і бігла вздовж скелястого пагорба. Мередіт показав рукою вгору.

— Он те, що вони називали "садом-батареєю". Ми зараз обходимо те місце.

Вони знову заглибились в узлісся, потім круто, майже під прямим кутом повернули стежкою і опинилися біля підніжжя високої стіни. Далі стежка йшла зигзагом. Мередіт відчинив хвіртку, і вони ступили на подвір'я. Світло враз осліпило Пуаро — він ніби випірнув з тіні. Це було зоране плато, обіч оторочене зубчастою стіною. Тут же стояла гармата. Вона здавалася платформою, підвішеною над морем. Зверху і ззаду — дерева, а з боку моря, внизу, — надзвичайної голубизни вода.

— Прекрасний куточок, — сказав Мередіт. — Він зневажливо кивнув на щось подібне до павільйону під стіною в глибині саду. — Цього раніше тут не було, ясна річ. Тут був тільки старий сарай, у якому Еміас тримав свої фарби, а також кілька пляшок пива і садових стільців. Тоді це місце ще не було забетоноване, тут стояли лавки й стіл. По суті, не так уже багато змін.

У його голосі відчулось тремтіння.

Пуаро запитав:

— І… тут це сталось?

Мередіт кивнув.

— Лавка стояла он там, під самісіньким сараєм. На ній, і лежав Еміас. Він мав звичку, інколи валятися на ній. Малює-малює, а потім відкинеться на лавку і дивиться непорушно… А то раптово зіскочить і давай накидати фарби на полотно, мов одержимий. — Він замовк. — Тому, зрозуміло, мені здалося нормальним, коли я його побачив у тій позі. Він ніби спав. Лише очі у нього були розплющені. І він… він був уже неживий. Трунок паралізує, ви знаєте. Ніякого болю…

— Хто знайшов його тут? — запитав Пуаро, хоча добре знав хто.

— Вона, Керолайн. Після сніданку. Ми з Ельзою, здається, були останніми, хто бачив його живим. Мабуть, уже тоді цикута починала діяти. В нього був дивний стан. Але краще про це не говорити, я опишу. Так мені легше.

Він круто повернувся і вийшов з "саду-батареї". Пуаро мовчки подався за ним. Вони піднялися по звивистій стежці. Вище "саду-батареї" було інше маленьке плато. Там серед густих дерев стояли стіл і лавка.

Мередіт мовив:

–. Тут мало що змінилося. Тільки лавка була не в старому сільському стилі, а просто пофарбоване залізо. Трохи твердувато на ній сиділося, зате звідси відкривався чудовий краєвид.

Пуаро погодився.

З-поміж дерев, що оддалік нагадували зображення в кінокадрі, внизу можна було побачити заворот затоки.

— Ми провели тут частину ранку, — пояснив Мередіт. — Дерева тоді були не такими великими. Звідси добре виднілися зубці "батареї". Ось тут позувала Ельза, сидячи на вежі і повернувши голову… — Він злегка

стенув плечима, — дерева ростуть швидше, ніж можна подумати... А можливо, я постарів. Підемо на гору, подивимося будинок.

Вони пішли стежкою і опинилися біля будинку — старого, але ще гарного, в грузинському стилі приміщення. Біля нього були зроблені деякі прибудови, а на зеленій галявинці поблизу стояло з півсотні маленьких дерев'яних кабін.

— Хлопці знову тут, а дівчата в будинку, — пояснив Мередіт. — По-моєму, тут нема нічого такого, що могло б вас зацікавити. Всі кімнати розділені. Колись тут була маленька імпровізована оранжерея, а ці люди збудували собі лоджію. Але, зрештою, їм, певне, подобається проводити тут свої канікули. Не можна все зберегти таким, як воно було. — Він нараз повернувся. — Ми спустимось іншою дорогою. Все, все оживає у спогадах. Примари, всюди примари...

Вони поверталися до пристані довшою і плутанішою дорогою. Жоден із них не мовив ні слова. Коли знову прийшли в Хандкросс Менор, Мередіт раптом сказав:

— Я купив ту картину. Ту, яку тоді малював Еміас. Я просто-напросто не міг допустити думки, щоб вона була продана за звичайну вартість, щоб купка якихось слиньків дивилася на неї. То була першокласна робота. Еміас казав, що то — найкраща його річ, яку він будь-коли створив. Він мав рацію. Практично картина була готова. Він хотів над нею попрацювати ще день-два, не більше. Вам би... вам би хотілось на неї поглянути?

Еркюль Пуаро поспішив відповісти:

— Звичайно, звичайно!

Минули хол, Блейк дістав з кишені ключа, відімкнув двері, і вони зайшли в досить просторе приміщення, повне пилюги і різних запахів.

Ставні були наглухо закриті, Блейк підходив до кожної з них, відхиляв. Паморочливі запахи весни увірвалися до кімнати.

— Так краще.

Мередіт так і стояв біля вікна, вдихав свіже повітря. Пуаро підступив до нього. Не мало сенсу запитувати, що було в цій кімнаті раніше. Полиці її, хоч і пусті, ще зберігали сліди пляшок. Біля одної стінки був прикріплений якийсь напівзламаний хімічний прилад і раковина — все вкрите товстим шаром пилюги. Мередіт поглянув у вікно.

— З якою легкістю повертаються спогади! Я ніби бачу себе тут же за тих часів… Отак же стояв, нюхав жасмин і безтурботно, як дурень, базікав про безцінні свої напої і ліки!

Знічев'я Пуаро висунув руку за вікно і зірвав гілочку жасмину з ледь розпушеним листям.

Мередіт Блейк надався в інший куток кімнати, де на стіні, прикрита полотном, висіла картина. Різким рухом він відкинув з неї покривало.

Пуаро затамував дихання. Досі він бачив чотири картини Еміаса Крейля: дві в галереї Тейт, одну у лондонського продавця і останню, "Натюрморт із трояндами", у Філіпа Блейка. Але тепер він дивився на те, що сам художник вважав найкращим своїм витвором. І Пуаро починав розуміти, яким видатним художником був Еміас Крейль. Фарба накладена гладенько, що створювало враження старої патини або афіші. Картина на перший погляд навіть здавалася афішею — такими світлими, контрастними були фарби. Дівчина в жовтій блузці канарочного відтінку, в темно-голубих штанцях сиділа в промінні яскравого сонця на сірій Стіні, на фоні голубого моря. Звичайна тема афіш.

Але перше враження було оманливе, воно розвіювалося при уважному погляді на цю чарівну гру тонів, яка надавала світлу дивного блиску і яскравості. А молода дівчина... Так, в ній було життя, було все, що є на світі і що називається життям, молодістю, життєвою силою, живим полум'ям. Обличчя її пашіло, а очі... Скільки в них життя! Скільки пристрасної молодості!.. Отже, це було те, що побачив Еміас Крейль в Ельзі Грієр, котра зробила його сліпим і глухим, змусила не бачити і не чути таку ніжну істоту, як його дружина. Ельза була життям! Ельза була молодістю!

Еркюль Пуаро простягнув перед себе руки і вигукнув:

— Це прекрасно! Це неповторно!

Мередіт Блейк обізвався голосом, ніби йому щось застряло в горлянці:

— Вона була такою молодою...

Пуаро кивнув і сам себе запитав: "Що собі уявляє більшість людей, коли говорить: така молода? Під цим розуміють, певне, щось невинне, що викликає особливу симпатію, щось беззахисне. Так звичайно це розуміють. Але молодість — це зовсім не те! Молодість жорстока і груба. Міцна, сильна, але й жорстока. Ї ще одне: молодість вразлива!"

Вони пішли до виходу. Інтерес Пуаро до Ельзи Грієр, яку він збирався незабаром відвідати, зростав. Цікаво, що зробили роки з того пристрасного, нестримного і жорстокого створіння?

"ОДНОМУ ПОРОСЯТКОВІ ДАЛИ ПЕЧЕНЮ..."

У будинку на Брук-стріт у віконних ящичках росли тюльпани "Дарвін". Великий вазон білого бузку в холі пахтів так, що було чути аж до вхідних дверей.

Середнього росту дворецький узяв із рук Пуаро капелюх, тростинку і, передавши їх служці, поштиво мовив:

— Прошу сюди, добродію.

Пуаро пішов за ним уздовж холу, потім вони спустилися сходинками вниз. Дворецький відчинив двері і чітко, мало не по складах, назвав прізвище відвідувача. Двері За ним зачинилися. Високий і стрункий чоловік підвівся з стільця, що стояв біля каміна, і рушив назустріч.

Лорд Діттишему бралося до сорока. Він був не тільки пером Англії, але й поетом. Дві його віршовані фантастичні драми були поставлені з величезними витратами і мали так званий "шановний успіх". Високий лоб, вольове підборіддя, прекрасні очі.

— Сідайте, пане Пуаро.

Пуаро сів і взяв запропоновану господарем сигару. Лорд Діттишем прикрив коробку, запалив сірника, дав прикурити Пуаро, затим також сів і задумливо поглянув на гостя.

— Ви прийшли побачити мою дружину. Це я знаю.

Пуаро відповів:

— Леді Діттишем не відмовила мені в люб'язності?

— Так.

Настала мовчанка. Пуаро запитав навмання:

— Я сподіваюсь, ви нічого не маєте проти, лорде Діттишем?

Несподівана усмішка раптом змінила ніжне і мрійливе обличчя.

— Заперечення чоловіків, пане Пуаро, сьогодні всерйоз ніхто не сприймає.

— Отже, у вас є заперечення.

— Ні. Цього я не можу сказати. Проте мушу зізнатися, я дещо боюся ефекту, який викличе в моєї дружини ця зустріч. Кажу вам цілком відверто: чимало років тому, коли моя дружина була ще дуже молода, їй довелося зазнати досить тяжкого випробування. Звичайно, вона прийшла в себе після того удару. Я навіть згоден вважати, що вона забула про нього. А тепер приходите ви, і, безперечно, ваші запитання викличуть старі спогади…

— Це справді гідне співчуття, — ввічливо сказав Пуаро.

— Я не відаю, який буде результат.

— Можу запевнити, лорде Діттишем, що я буду виключно стриманим і зроблю все можливе, щоб не нервувати леді Діттишем. Безперечно, у неї ніжний і нервовий темперамент.

Співбесідник несподівано розсміявся.

— У Ельзи? Ельза здорова й міцна, мов коняка.

— Тоді… — Пуаро дипломатично примовк.

— Моя дружина спроможна витримати будь-яке потрясіння і в будь-якій кількості. Чи знаєте ви, чому вона погодилася зустрітися з вами?

Пуаро відповів коротко:

— З цікавості?

Щось подібне до поваги прослизнуло в очах співрозмовника.

— Отже, ви зрозуміли.

— Це неминуче. Жінки завжди готові зустрітися з детективом, чоловіки посилають його до біса.

— Є й жінки, які також могли б послати його до біса.

— Після того, як побачать його. Але не до того.

— Можливо… — Лорд Діттишем помовчав. — Що вони мали на увазі, коли надумалися писати цю книгу?

Еркюль Пуаро стенув плечима,

— Мода оживляє багато дечого… Старі мелодії, старі водевілі, старі костюми і навіть злочини минулого.

— Тьху!

— Тьху, якщо вам хочеться, але ви не зміните людського норову. Вбивство — це драма. Потреба в драмі в людей надто сильна.

Лорд Діттишем прошепотів:

— Знаю, знаю…

— Так що, як бачите, книжка буде написана. Моє завдання — перешкодити проникненню туди помилкових тверджень і фальсифікацій відомих подій.

— Події, наскільки мені відомо, були обнародувані.

— Так. Але не їхні тлумачення.

— Що ви цим хочете сказати, пане Пуаро?

— Дорогий мій лорде Діттишем, є багато поглядів на одні й ті ж події. Наприклад, історичні. Відомо, що написано багато книжок про Мері, королеву Шотландії. В одних вона зображена великомученицею, в інших — розкладеною і безпринципною жінкою, а подекуди — досить убогою духом, інколи навіть убивцею та інтриганкою...

— А у справі Крейля? Крейль був убитий своєю дружиною, це безперечно. Під час процесу моя дружина була мішенню наклепів, по-моєму назаслужених. Її повинні були непомітно вивести з залу суду. Громадська думка була проти неї.

— Англійці, — сказав Пуаро, — є високоморальний народ.

Лорд Діттишем вигукнув:

— Так, дідько б їх узяв! — Затим, глянувши на Пуаро: — А ви?

— Я дотримуюсь звичайних моральних принципів життя.

Лорд Діттишем мовив:

— Мене цікавить, якою була насправді ця пані Крейль. Ця поза несправедливо ображеної жінки... У мене таке враження, що тут щось не те.

— Ваша дружина могла б про це знати.

— Моя дружина… — сказав лорд Діттишем. — Я не згадував про це жодного разу!

Пуаро глянув на нього з особливим інтересом,

— Я починаю дещо розуміти…

Лорд запитав різко:

— Що розуміти?

Пуаро злегка вклонився:

— Творча уява поета…

Лорд встав, подзвонив і сказав різким тоном:

— Моя дружина чекає на вас.

Двері відчинилися.

— Ви дзвонили, мілорд?

— Проведіть пана Пуаро нагору, до леді Ельзи.

Пуаро подолав два ряди сходинок у м'яких килимах.

Штучне світло… Гроші, всюди гроші! Гарного смаку — менше. В кімнаті лорда Діттишема була суворість, стриманість, а тут, в решті кімнат, стільки марнотратства! Речі вищого сорту. Не обов'язково найкращі, але найвразливіші. Речі, які купуються за принципом: аби дорогі, хоч і без смаку.

Пуаро подумав: "Печеня? Так, печеня!.."

Кімната, до якої його завели, не здавалась простора. Велика вітальня була на першому поверсі, а це — особистий салон господині дому. Сама господиня стояла зіпершись на поличку каміна, коли Пуаро запросили ввійти.

Він ніколи не пізнав би Ельзу Грієр по картині, баченій у Мередіта Блейка. То був портрет молодості, втілення життєвої сили, а тут — нічого того. І здавалося, ніколи й не було. Водночас він відчув одкровення, в якому не давав собі звіту, дивлячись на живопис Крейля. Ельза була гарна. Так, жінка, яка йшла йому назустріч, була дуже гарна. І зовсім не стара. Власне, скільки їй було років? Не більше тридцяти шести, якщо тоді, коли розігралася трагедія, було двадцять. Дбайливо розчесане чорне волосся обрамляло досить правильної форми, з майже класичними рисами обличчя. Зі смаком накладений грим робив його ще привабливішим. Він відчув, як у нього стискується серце. У цьому, мабуть, був винний старий пан Джонатан, який говорив йому про Джульєтту. Безперечно, тут не було й сліду Джульєтти, хоч Ельза могла наштовхнути на думку про неї, однак уже без Ромео... Власне, в тому й особистість Джульєтти як персонажа, що вона повинна вмирати молодою.

Вона зустріла його спокійним і дещо монотонним голосом.,

— Мене надто зацікавив ваш візит, пане Пуаро. Сідайте і скажіть мені: що б ви від мене хотіли?

Пуаро задумався. "Великі сірі очі — ніби мертві озера. Ні, її не цікавить. Її нічого не цікавить". Вірний своїй тактиці Пуаро знову прикинувся іноземцем:

— Я надто схвильований, мадам, я надто схвильований...

— О, чому?

— Тому, що я розумію, що це… це відновлення колишньої драми, мабуть, надзвичайно гірко для вас!

Здавалося, це її зацікавило. Насправді ж вона просто від душі забавлялася.

— Це, певно, мій чоловік втовкмачив у вашу голову такі думки? Він бачив вас, коли ви прийшли?.. Але ж він абсолютно нічого не розуміє. І ніколи не розумів. Я зовсім не така вразлива, як він собі уявляє. — У її голосі відчувалося, що все це продовжує її забавляти. — Вам відомо, що батько мій був робітником на заводі? Він багато трудився і зумів нажити капітал. Це можуть зробити лише наполегливі люди, не тонкошкірі. Я також така.

Пуаро сказав подумки: "Так, це правда. Делікатна жінка навряд чи наважилася б піти в будинок Керолайн Крейль",

Леді Діттишем запитала:

— Чого б ви хотіли од мене?

— Ви впевнені, мадам, що для вас не буде надто боляче згадати минуле?

Вона замислилася на мить, і Пуаро подумав, що леді Діттишем надто відверта жінка. Вона могла збрехати ненароком, але ніколи задля власного задоволення.

Ельза Діттишем сказала, роздумуючи:

— Боляче? Ні. Мабуть, я хотіла б цього.

— Чому?

Вона відповіла роздратовано:

— Адже це дурний тон — ніколи нічого не відчувати…

— У такому разі, леді Діттишем, моє завдання полегшується. У вас добра пам'ять?

— Гадаю, непогана.

— І ви впевнені, що повернення до подробиць тих днів не змусить вас страждати?

— Це мене зовсім не зачіпає. Ці речі боляче сприймаються тільки тоді, коли вони відбуваються.

— Це я знаю. Але в декого…

— Так, мій чоловік ніяк цього не може зрозуміти, він вважає, що процес зі всією його тяганиною був для мене жахливим іспитом.

— А хіба не так?

Ельза Діттишем сказала:

— Ні, мені це подобається. — В її голосі яскраво відчувався відтінок задоволення. — Боже мій, ця стара бестія Депліч! Чого він тільки не робив, щоб притиснути мене до стінки! Але мені подобалося боротися з ним. І він не зумів мене перемогти. — Вона усміхнулася і глянула на Пуаро. — Сподіваюся, я не розчарую вас. Двадцятирічна дівчина, мабуть, повинна була мати вигляд пригніченої, знищеної чи що-небудь в цьому

роді. Я такою не була. Мене не зачіпало те, що мені говорили… Я бажала тільки одного…

— Чого?

— Зрозуміло, бачити її із зашморгом на шиї.

Пуаро стежив за її руками — гарними, але з довгими загнутими нігтями — хижими руками.

— Ви вважаєте мене мстивою? — спитала Ельза. — Так, я мстива. До всіх, хто заподіяв мені зло. Та жінка була, по-моєму, мізерна, нікчемна. Вона знала, що Еміас любить мене, що він має намір її залишити, і, вона вбила його тільки для того, щоб він не був моїм… Ви не вбачаєте в цьому підлоти?

— Ви не спроможні зрозуміти ревнощі або співчувати їй?

— Ні. Не думаю, щоб я це змогла. Якщо ти програла, значить, програла. Якщо ти не спроможна утримати чоловіка, пусти його без заперечень, красиво. Це почуття власності мені не зрозуміле.

— Можливо, ви зрозуміли б його, вийшовши заміж за Крейля?

— Не думаю. — Вона раптом посміхнулася Пуаро. — Я б хотіла, аби ви добре зрозуміли одну річ: не уявляли собі, що Еміас Крейль зіпсував невинну дівчину. Це було зовсім не так! З нас двох я була відповідальною. Ми познайомилися на одному вечорі, і я закохалася в нього. Я розуміла, що повинна будь-якою ціною завоювати його…

Пародійно звучали тепер ці шекспірівські вірші:

… Я приношу тобі моє щастя до твоїх ніг

І всюди, повелителю мій, іду за тобою…

— Незважаючи на те, що він був одружений?

— Так. Це карається законом?… Але цього не досить. Потрібно щось більше од плакатних істин, щоб заборонити бачити дійсність. Якщо він був нещасливий зі своєю дружиною і міг бути щасливий зі мною, то чому не могло бути так? Ми живемо тільки раз.

— Але я чув, що він був щасливий і зі своєю дружиною.

Ельза похитала головою.

— Ні, вони гризлися, як гризуться собака з кішкою. Вона весь час до нього придиралася. Вона була… О, вона була жахлива жінка! — Ельза встала і запалила. Потім сказала з легкою посмішкою: — Можливо, я до неї несправедлива. Але я переконана, що вона дійсно була нестерпна.

Пуаро спроквола мовив:

— Це була велика трагедія.

— Так, це була велика трагедія. — Вона круто повернулася до нього: — Трагедія, яка вбила мене. Ви мене розумієте? Вбила мене! З тих пір нічого не було. Абсолютно нічого! Тільки величезна пустота! — Ельза у відчаї зняла руки.

— Так багато значив для вас Еміас Крейль?

Вона ствердно кивнула. Це був дивний жест — короткий, утаємничений і водночас якийсь ніби патетичний.

— Мій розум був сконцентрований тоді в одному Напрямі… Інколи мені Хотілось ввіткнути у себе ніж, як Джульєтта. Але вчинити так — значить визнати свою поразку, визнати, що життя перемогло тебе.

— І тоді?

— Все повинно було повернутися точно так, як було до тої миті, коли почався іспит. Я витримала іспит, витримала по-справжньому. Все, що було потім, нічого для мене не значило. Я вважала, що піду далі, до наступного етапу.

"Так, — подумав Пуаро, — до наступного етапу". Він добре розумів її, готуючись здійснити свій жорстокий намір. Він бачив її, гарну, багату, звабливу, що шарить своїми жадібними хижацькими руками, щоб заповнити порожнечу власного життя. Культ героя — шлюб із знаменитим льотчиком, потім із дослідником, цим велетнем, Арнольдом Стівенсоном, можливо, фізично досить подібним на Еміаса Крейля… Потім повернення до мистецтва…

Ельза Діттишем сказала:

— Я ніколи не лицемірила! Є така іспанська приповідка, яка мені завжди подобалась: "Бери те, що бажаєш, і плати за те, — сказав господь". Я так і зробила. Я взяла те, чого прагнула, і готова була сплатити ціну всього.

— Єдине, чого ви не розумієте, це те, що не все можна купити.

Ельза поглянула на нього здивовано.

— Я мала на увазі не тільки гроші.

— Ні, ні, я розумію, що ви хотіли сказати. Але не всі речі в житті мають ярлик із ціною на них. І деякі речі не продаються.

— Це абсурд!

Пуаро ледь усміхнувся. В її голосі відчувалась самовпевненість. Нараз його охопив жаль. Він поглянув на це гладеньке без віку обличчя, на сумуючі очі і згадав дівчину, яку малював тоді Еміас Крейль.

Ельза запитала його:

— Розкажіть мені все, що стосується книги. Яка її мета? Чий це задум?

— О, люба мадам, яка ще може бути мета, крім одної: подати вчорашню сенсацію під сьогоднішнім соусом!

— Але ви не письменник?

— Ні. Я експерт по злочинах.

— Отже, з вами консультуються, коди пишуть книжки про злочини?

— Не завжди. В даному випадку у мене певне доручення.

— Від кого?

— Як би вам сказати? Я скеровую і контролюю цю публікацію від імені зацікавленої особи.

— Хто ця особа?

— Мадемуазель Карла Лемаршан.

— Хто вона така?

— Це дочка Еміаса і Керолайн Крейлів.

Погляд Ельзи на деякий час застиг. Потім вона сказала:

— Звичайно, була ще й дитина. Пригадую. Зараз вона вже доросла…

— Так, їй уже двадцять один рік.

— Як вона виглядає?

— Висока брюнетка і, по-моєму, гарна. В ній відчувається сміливість і незалежність.

Ельза мовила задумливо:

— Я хотіла б її бачити.

— Можливо, це для неї буде неприємно?

Ельза мовби здивувалася.

— Чому?.. О, я її розумію! Але це абсурдно! Неможливо, щоб вона могла про щось згадати. Їй було тоді не більше шести…

— Вона знає, що її мати була осуджена за вбивство батька.

— І вона вважає, що винна в цьому я?

— Можливо, що й так.

Ельза стенула плечима.

— Яка дурниця! Якщо б її мати поводила себе як розумна істота…

— Отже, ви не вважаєте себе винною?

— А чому я повинна себе відчувати в чомусь винною? Я не зробила нічого, чого б мені варто соромитись. Я любила його. Я зробила б його щасливим. — Вона відверто глянула в обличчя Пуаро. Її нерухома постать ожила, і раптом на великий подив Пуаро побачив дівчину з картини. — Коли б я могла змусити вас зрозуміти… Якщо б ви поглянули на речі з моєї точки зору. Якби ви знали…

Пуаро схилився до неї.

— Але саме цього я й хочу. Бачите, пан Філіп Блейк, який був там на той час, пише для мене детальний звіт про події, що тоді відбулися. Пан Мередіт Блейк також. Коли б ви…

Ельза глибоко зітхнула, затим мовила з гидливістю:

— Ці двоє… Філіп завжди був тупим. Мередіт постійно вертівся біля Керолайн… По суті, він був якимсь милим в своєму роді. Але з їхніх розповідей ви не зможете уявити собі правильно події.

Пуаро уважно глянув на Ельзу. Він помітив, як очі її поступово оживають.

Ельза сказала скоромовкою і майже сердито:

— Ви хотіли знати правду? Тільки не для друку, для вас особисто?

— Я обіцяю вам нічого не публікувати без вашої згоди.

— Мені було б приємним викласти правду на папері…

Вона трохи помовчала, заглиблена в думки. Пуаро помітив, як чітка лінія на її повних щоках м'якшає. Він бачив, як життя потоком вливається в неї — тепер, коли минуле кликало її знову.

— Вернутися в минуле, викласти все на папері… Я покажу вам, що це була за жінка… — Очі її заблищали, груди піднімалися в пориві пристрасті. — Вона вбила його! Вона вбила Еміаса, який так хотів насолоджуватися життям. Ненависть не повинна бути сильнішою за любов, але її зненависть була сильнішою. І моя зненависть до неї також… Я ненавиджу її!.. Ненавиджу!.. — Вона підійшла до Пуаро, нагнулась, схопила його за рукав і настирливо мовила: — Ви повинні зрозуміти, повинні знати, що ми відчували одне до одного, Еміас і я. У мене щось є, я зараз вам покажу…

Зона вихором кинулася в інший куток кімнати, підійшла до письмового столу, витягла ящичок, повернулася знову до Пуаро. В руках вона тримала складеного листа зі стертим написом. Ельза ткнула листа Пуаро. І він раптом з болем в серці згадав дівчину, яку знав і яка так-от тицьнула колись йому одну з своїх реліквій — раковинку, знайдену на березі моря. Та дівчина також відступила було крок назад і нерухомим поглядом дивилася на нього. З великим острахом і з проникливістю дивилася вона, як буде сприйняте її багатство.

Пуаро розгорнув пожовклі сторінки.

"Ельзо. Чудова дитино! Ніколи ще не існувало чогось прекраснішого. І все ж мені страшно, я надто старий, людина між двома піввіками, з проклятим характером і без усякої постійності. Не довіряй мені, не вір мені, в мене нема нічого гарного, окрім мого живопису. Все, що є в мене гарного, все там. Це щоб ти потім не казала, що я тебе не застерігав.

Але дідько з ним, усім оцим, все одно ти будеш моєю, за будь-яких обставин. Я пішов би хоч у пекло заради тебе, і ти це прекрасно знаєш.

І я напишу з тебе такий портрет, перед яким весь світ, весь світ бовдурів застигне з роззявленим ротом! Я безумно люблю тебе, я не можу спати, не можу їсти. Ельзо! Ельзо! Ельзо! Я навіки твій, я твій до самої смерті. Еміас".

Шістнадцять років минуло з тих пір. Вицвіле чорнило, потріпаний папір. Але слова ще живі, все ще трепетні…

Він подивився на жінку, якій вони були написані. Але жінка, на яку він дивився, вже була не жінкою: це була закохана дівчина.

Він подумав про Джульєтту…

"ОДНЕ ПОРОСЯТКО НЕ ОДЕРЖАЛО НІЧОГО…"

— Можна запитати: навіщо, пане Пуаро?

Еркюль Пуаро добре подумав, перш ніж відповісти. Двоє сірих очей, надто проникливих на невеликому зморшкуватому обличчі, уважно його розглядали.

Він піднявся на останній поверх будинку якоїсь простої і оголеної архітектури й постукав у двері номера 584. "Гіллеспі Білдінгс" — товариство, яке з'явилося на світ для того, щоб надавати "притулок жінкам, які самі себе утримують". Тут, у маленькій комірчині, мешкала мадемуазель Сесілія Уільямс — кімнатка була для неї спальнею, салоном, їдальнею і, завдяки розумному використанню плити, навіть кухнею. В сусідній кімнатці була ванна з скороченим на четвертину розміром і, зрештою, необхідні зручності. Цій бідній квартирці мадемуазель Уільямс зуміла надати рис власної індивідуальності. Стіни були вифарбувані в блідо-сірий суворий колір. На них висіли різні репродукції: Данте зустрічається з Беатріче на мосту, дві акварелі з пейзажами Венеції, копія "Весни" Боттічеллі, написана сепією… На низенькому комоді лежало безліч пожовтілих фотографій. За стилем

зачісок зображених на них жінок, більшість їх була двадцяти-тридцятирічної давності...

Пошарпаний квадратний килим, старі прості меблі. Навіть для недосвідченого ока було зрозуміло, що живе Сесілія Уільямс досить скромно. Тут ніякої "печені". Це поросятко, яке не одержало ніякої "печені".

— Ви хотіли б почути мої спогади про справу Крейль? Можна запитати навіщо? — повторила Уільямс.

Деякі друзі і співробітники Пуаро, доведені до відчаю його методами, говорили, що він досить часто надає перевагу брехні, замість істини, вважає за краще відійти від правдивого шляху, скористатися вигаданим твердженням, ніж ставати на засади звичайної правди. Цього разу Пуаро швидко зорієнтувався, як себе вести. Хоч він і не належав до того соціального класу, де діти мають гувернантку-англійку, все ж він відреагував тепер так, як це робили б вони, — просто і впевнено: "Ти мив зуби, Гарольде?" Якась доля секунди вагання (збрехати чи ні?), але негайно її відкидають для того, щоб сумирно відповісти: "Ні, міс Уільямс". Бо у мадемуазель Уільямс було те, що повинно бути у кожної вихователь ки: таємнича властивість, яку називають авторитетом. Коли мадемуазель Уільямс скаже: "Піди нагору, Джоане, і помий руки" або: "Я чекаю, щоб ти прочитав цю главу про поетів єлизаветинської епохи і міг відповісти на мої запитання про них", то в кожному випадку її слухаються. Їй навіть і в голову не приходить, що її можуть не послухатися.

Цього разу Пуаро не дасть мадемуазель Уільямс ніяких правдоподібних пояснень про якусь там книгу, що повинна бути написана про злочини минулого. Він просто-напросто розповість їй обставини, при яких Карла Лемаршан шукала його і знайшла.

Дама була вже в літах, невисока, в поношенім одягу, але акуратна і слухала його уважно.

— Мене дуже цікавить побільше довідатися про цю дитину, які вона вибрала шляхи.

— Це, — сказав Пуаро, — молода дівчина, дуже приваблива, цікава, смілива і яка знає, чого вона хоче.

— Добре, — коротко мовила мадемуазель Уільямс.

— І ще я хотів би додати: це дуже наполеглива дівчина. Це людина, якій нелегко відмовити.

Колишня гувернантка схвально кивнула головою, задумалась. Потім запитала:

— У неї є артистичні здібності?

— Не думаю.

— Слава богу! — сказала вона сухо. — Після всього, що ви мені про неї говорили, я вважаю, вона більше схожа на матір, ніж на батька.

— Цілком можливо. Це ви зможете краще визначити, коли побачите її. Ви б хотіли її побачити?

— Дуже хотіла б. Завжди цікаво бачити, як виросла дитина, яку ти виховувала.

— Вона була, певне, надто юною, коли ви бачили її останнього разу?

— Їй було п'ять з половиною років. Дуже мила дитина. Можливо, навіть надто спокійна. Їй подобалися ігри, які сама ж вигадувала. Вона любить самітність, була проста, не збалувана.

Пуаро зауважив:

— Це її щастя, що вона була тоді така маленька…

— Справді. Якщо б вона була більша, враження від тої трагедії могло б мати значно гірші наслідки.

— А водночас мені здається, — сказав Пуаро, — що деякі потрясіння все ж були. Як би мало не розуміла дитина, як мало не було б дозволено знати Карлі, мабуть, той час був для неї атмосферою якоїсь таємничності. І потім цей її раптовий від їзд — ніби вирвали з корінням! Такі речі дуже злі для дитини…

Мадемуазель Уільямс зауважила в задумі:

— Можливо, це було менш шкідливе, ніж вам здається.

— До того, як ми залишимо тему про Карлу Лемаршан, тобто маленьку Карлу Крейль, я хотів би вас дещо запитати. Так, так, бо якщо і є хтось, хто міг би це пояснити, то це тільки ви.

— Тобто? — Голос її був запитливий і стриманий.

Пуаро почав жестикулювати, докладати зусиль, щоб висловити свою думку:

— Тут є дещо таке… такий відтінок, який трудно визначити… У мене склалося враження, коли я згадую про цю дитину, що їй не приділялася та увага, якої вона заслуговувала. Коли я комусь розказую про неї,

співрозмовник здається здивованим, ніби він зовсім забув, що існувала ще й дитина. І це, напевне, мадемуазель, природно. Дитина в подібних обставинах є важливою особою не сама по собі, а як основна стержнева причина драми. Можливо, Еміас Крейль мав підстави залишати чи не залишати свою дружину. Але звичайно, коли руйнується сім'я, дитина є важливим моментом. А ось у нашому випадку ніби ніхто не рахується з існуванням дитини, І це здається мені дивним.

Мадемуазель Уільямс поспішила погодитись:

— Ви доторкнулися найважливішого місця, пане Пуаро. Ви цілком праві! І це частково й змусило мене сказати раніше, що зміна обставин могла бути в деяких випадках для Карли дуже корисною. Якщо б вона була старша, вона могла б страждати від порожнечі, яка виникла в її побуті. — Вона нагнулася злегка і сказала, добираючи слова — Зрозуміла річ, у своїй практиці я зустрічала протягом багатьох років різні стосунки між батьками і дітьми. Багато дітей, я б сказала, більшість, страждають од надмірної уваги з боку батьків. Занадто багато любові, занадто багато турбот і нагляду. Дитина відчуває цю любов квочки, вона нервує її, дитина намагається позбавитися її, позбавитися постійного нагляду. Це особливо трапляється, коли в сім'ї одна дитина. Матері в цих випадках є головним джерелом зла. Наслідки такого шлюбу бувають у більшості випадків гіркі. Чоловіка сердить той факт, що він на другому плані, він шукає втіхи або швидше улесливості, і уваги в іншому місці. Раніше чи пізніше це Призводить до розлучення. Найкраще для дитини — яв цьому переконана, — щоб обоє рідних ставилися до неї, сказати б, зі здоровою неувагою. Так і відбувається природно в сім'ях, де багато дітей і дуже мало грошей. Дітьми нехтують, оскільки мати просто-напросто не має часу ними займатися. Діти в таких випадках добре розуміють, що вона їх любить, а з другого боку, їх не нервує надто настирливий прояв почуттів. Але є ще один аспект. Буває, що чоловік і жінка, які так доповнюють одне одного, так зайняті одне одним, що дитина їхнього ж шлюбу не здається їм чимось реальним. У подібних обставинах, я вважаю, дитину нервує те, що вона відчуває себе ущімленою і ніби забутою на холоді. Ви мене розумієте, я

зовсім не маю на думці неуважність. Пані Крейль, наприклад, була чудовою матір'ю, завжди турботливою у ставленні до Карли, її здоров'я... Вона гралася з нею, коли хотіла бути до неї прихильна. І разом з тим пані Крейль була повністю захоплена своїм чоловіком. Вона існувала, якщо так можна сказати, тільки через нього і для нього.

Мадемуазель Уільямс помовчала хвилину, потім спокійно сказала:

— Це, мені здається, і є поясненням того, що вона зробила потім.

— Ви хочете сказати, що вони більше були схожі на закоханих, ніж на чоловіка і жінку?

Мадемуазель Уільямс ледь насупила брови і з легкою неприязню за небританський стиль мови Пуаро сказала:

— Можна, мабуть, висловитись і так.

— Чи любив він її так, як вона його?

— Це була пара. Зрозуміла річ, він був мужчиною.

Мадемуазель Уільямс надала останньому слову справді вікторіанського значення. Слово "мужчина" вона вимовила так, як гарна господиня сказала б — "таргани!". З глибини її життя, життя старої діви і гувернантки, прорвався вихор бурхливої жіночності. Ніхто, почувши її, не сумнівався б у тому, що для мадемуазель Уільямс мужчини — це вороги!

— Ви ніби не дуже схильні ратувати за чоловічу справу?

— Мужчинам віддано усе найкраще в світі. Я сподіваюся, що це не завжди так буде.

Еркюль Пуаро уважно розглядав її. Він легко міг уявити мадемуазель Уільямс міцно прив'язаною до паркана, яка оголосила голодовку і готова страждати до кінця. Переходячи від узагальнень до дрібниць дійсності, він запитав:

— Вам не подобався Еміас Крейль?

— Зовсім ні. І я не схвалювала його поведінку. Якщо б була його дружиною, я пішла б від нього. Є речі, які не повинна терпіти жодна жінка.

— А пані Крейль їх терпіла?

— Так.

— І ви вважаєте, що вона погано чинила?

— Так. Жінка повинна мати якусь самоповагу. І не дозволяти себе принижувати.

— Ви коли-небудь говорили пані Крейль про це?

— Звичайно, ні. Не мені було їй говорити. Мене найняли для того, щоб я виховувала Анжелу, а не давала пані Крейль поради, про які мене ніхто не питав. Це було б з мого боку великою невихованістю.

— Ви любили пані Крейль?

— Пані Крейль була досить мила. — Голос гідної гувернантки пом'якшав, наповнився теплом і хвилюванням. — І мені було її надто жаль.

— А ваша учениця, Анжела Уоррен?

— То було вельми цікаве дівча. Найцікавіше від усіх, з ким мені доводилося мати справу. Дуже розумна дівчина. Щоправда, дуже не дисциплінована, різка, в багатьох випадках з нею важко було домовитись. Я завжди вірила, що вона щось зробить у житті значне. І вона зробила! Ви читали її книжку про Сахару? Вона вела розкопки гробниць Файума. Так, я горджусь Анжелою. Я не довго жила в Олдербері — два з половиною роки, але мені завжди приємно відчувати, що і я сприяла розвиткові її здібностей, схвалюючи захоплення археологією.

Пуаро сказав:

— Наскільки мені відомо, було вирішено продовжити її освіту в школі. Вас, мабуть, не задовольняло це?

— Ніскільки, пане Пуаро, я була цілком згодна. — Потім, після деякої паузи — Я хочу вам розкрити справжній стан речей. Анжела була мила, симпатична дівчина, яку можна тільки любити. Ніжна, палка, імпульсивна. І настільки ж складна. Тобто дівчина, яка досягла віку, коли відчувається невпевненість у собі, коли ти ні дитина, ні жінка. Часом розумна і зріла, як доросла людина, вона раптом ставала лукавою, балуваною, з нестерпними вчинками. У цьому віці, ви знаєте, в дівчаток відбувається досить складна душевна зміна… Вони стають надзвичайно вразливі, їх все ображає, сердить, коли до них ставляться, як до дітей, і навпаки — соромить, якщо бачиш у них дорослу людину. Анжела перебувала в подібному душевному стані. Вона нервувала, ображалася ні з того ні з сього, спалахувала. Бувало, цілими днями сиділа насупившись і без діла, а потім знову вдавалась до своїх витівок — лазила по деревах у садку, гралась як розбишака з дітьми, відмовляючись підкорятися будь-якій владі… Коли дівчатка підходять до цієї фази, школа в такому випадкові може бути корисна. Вони відчувають потребу в авторитетності. Здорова дисципліна колективу допомагає стати їм розумним членом суспільства. Умови, які були у Анжели вдома, я б не наважувалась назвати ідеальними. По-перше, пані Крейль балувала її. Дівчина вважала, що час і увага пані Крейль

належать їй. Це призводило до конфліктів з паном Крейлем. Той, зрозуміло, вважав, що він повинен бути на першому плані, і домагався цього. Він справді дуже любив дівчинку, вони були хорошими друзями, а їхні пересварки досить щирими. Однак часом траплялося, що зайва увага пані Крейль до Анжели надто сердила його. Іншого разу, коли пані Крейль виступала на його захист, сердилася Анжела. Бували випадки, коли Анжела, щоб відомстити за себе, чинила над паном Крейлем якийсь недоречний жарт. Пан Крейль мав звичку пити, перехиливши склянку відразу. Анжела одного разу насипала йому в напій цілу жменю солі. Вся ця суміш, розуміється, викликала блювоту, пан Крейль навіть занімів від злості. Але вершиною її витівок були равлики, яких вона підсунула йому в постелю? Пан Крейль особливо їх не терпів. Тоді він остаточно вийшов із себе і сказав, що дівчинку пора відправити до школи. Анжелу це страшно пригнітило. До того вона сама раз чи два висловлювала бажання піти в пансіон, але тоді зчинила велику драму. Пані Крейль не хотіла, щоб Анжела від'їздила, проте дала себе переконати — головним чином, дякуючи моїм умовлянням. Я їй пояснила, що це для блага Анжели, що, на мою думку, це піде їй на користь. Було вирішено восени відправити Анжелу в Хелстон, у досить гарну школу на. південному березі. Пані Крейль непокоїлася з цього приводу, а Анжела ображалася на пана Крейля. Образа прокидалася в ній при першій, же згадці. Це не було чимось надто серйозним, ви мене розумієте, пане Пуаро, але створило якусь незриму течію, яка… яка сприяла всім іншим подіям, що відбувалися там того літа.

— Тобто… Ельза Грієр.

Мадемуазель Уільямс мовила різко:

— Так! — І міцно стиснула губи.

— Яка ваша думка про Ельзу Грієр?

— У мене про неї ніякого враження. Молода жінка, позбавлена будь-яких принципів.

— Вона була надто молода?

— Досить зрілою, щоб знати, як потрібно себе вести. Я не знаходжу для неї ніякого виправдання. Абсолютно ніякого!

— Вона закохалася в нього, я вважаю…

Мадемуазель Уільямс перебила його високомірно:

— Закохалася в нього… Але мені хотілося б думати, пане Пуаро, що якими б не були наші почуття, ми повинні ними керувати в рамках пристойності. У всякому разі, маємо контролювати свої вчинки. У цієї дівчини не було ні найменших моральних засад. Той факт, що пан Крейль — людина одружена, нічого для неї не значив. Цілком безстидна у своїх проявах, надто рішуча і надто холодна. Можливо, вона була погано вихована. Це єдине виправдання, яке я можу для неї знайти.

— Смерть пана Крейля була, звичайно, для неї тяжким ударом.

— О так! І тільки вона тому винна. Я не заходжу так далеко, щоб виправдовувати вбивство, пане Пуаро, але якщо в когось і не могли витримати нерви, то такою жінкою була Керолайн Крейль. Скажу вам щиро, що інколи мені хотілося убити їх обох. І її і ту безстидницю. Так афішувати свої стосунки перед пані Крейль?!. Вислуховувати такі прикрості… Еміас Крейль заслужив такої долі! Жоден чоловік не повинен поводити себе з дружиною так, як це він робив. Його смерть була справедливим покаранням.

— Ви надто невмолимі…

Жінка з неспокійними сірими очима поглянула на нього:

— Я надто невмолима, коли йдеться про шлюб. Якщо інститут шлюбу не поважається і не підтримується, то така країна деградує. Пані Крейль була люблячою і вірною дружиною. Чоловік її знущався над нею і навмисне привів свою коханку в дім. Він заслужив такої долі. Він безжалісно злив пані Крейль зверх всякого терпіння, і я особисто не осуджую її за те, що вона вчинила.

— Він поводив себе досить погано, я розумію. Але не забувайте, що він був великий художник.

Мадемуазель Уільямс спалахнула:

— О так! Це завжди служить виправданням, особливо тепер. Художник! Виправдання для всякої розбещеності, п'янок, скандалів. І скажіть на милість: власне, який художник був пан Крейль, врешті-решт? Можливо, буде в моді кілька років його живопис, але це ненадовго. Якщо вже про те мова, то він навіть не вмів малювати! Перспектива у нього була жахлива. І анатомія неправильна. Я дещо розуміюся на живопису і не говорю на вітер, пане Пуаро. Для тих, хто знає і захоплюється великими майстрами, мазанина пана Крейля справді просто втішна. Кілька фарб розкиданих там-сям, ніякої композиції, ніякого малюнка… Ні, — вона похитала головою, — не вимагайте від мене, щоб я захоплювалася живописом пана Крейля.

— Дві його картини виставлені в галереях Тейт, — нагадав Пуаро.

Мадемуазель Уільямс презирливо пирхнула.

— Можливо. І одна із статуй пана Епстейна, якщо я не помиляюся, теж там.

Пуаро зрозумів, що, на думку мадемуазель Уільямс, тема мистецтва була вичерпана.,

— Ви були разом із пані Крейль, коли вона знайшла пана Крейля мертвим?

— Так. Ми вийшли удвох з дому після сніданку і спускалися разом… Анжела залишила після купання свій пуловер на пляжі чи в хатинці — вона завжди поводилася досить недбало зі своїми речами, Я розсталася з пані Крейль біля воріт "батареї", але вона одразу ж покликала мене назад. Я вважаю, що на той час пан Крейль був мертвий уже понад годину. Ми застали його на лаві біля Мольберта.

— Це її страшенно вразило, чи не так?

— Що саме ви хочете сказати, пане Пуаро?

— Я запитую: яке враження справила вона на вас тої миті?

— Зрозуміло. Так, вона здалася мені в цілковитому замішанні. Вона послала мене подзвонити лікареві. Власне, ми не були переконані, що він мертвий. То міг бути приступ каталепсії.

— Це вона підказала таку можливість?

— Не пам'ятаю.

— 1 ви пішли дзвонити?

Тон мадемуазель Уільямс був сухий і різкий.

— Напівдорозі я зустріла пана Мередіта Блейка, передала йому це доручення і Повернулася до пані Крейль. Я подумала, що вона могла втратити свідомість.

— І вона була в нестямі?

Мадемуазель сказала жорстко:

— Пані Крейль цілком володіла собою. На відміну від неї, мадемуазель Грієр влаштувала надзвичайно неприємну істеричну сцену.

— Тобто яку сцену?

— Вона намагалася напасти на пані Крейль.

— Ви хочете сказати, що вона вважала пані Крейль винуватою в смерті пана Крейля?

Мадемуазель Уільямс кілька хвилин роздумувала.

— Ні, тоді вона не могла бути в цьому впевнена. Ця… ця… жахлива підозра ще не прийшла їй у голову. Мадемуазель Грієр лише крикнула їй: "Це тільки твоїх рук справа, Керолайн! Ти вбила його! Тільки ти в цьому винна!" Вона не сказала "ти отруїла його", але, мені здалося, вона це хотіла сказати.

— А пані Крейль?

Мадемуазель Уільямс неспокійно засовалась:

— Не будемо лицемірами, пане Пуаро. Я не можу вам сказати, що відчувала і думала насправді в той час пані Крейль. Чи був то жах заподіяного, чи…

— Ви думаєте, що так воно і було?

— Ні, ні! Я не можу вам цього сказати. Вона стояла закам'яніла. І… як мені здається, перелякана. Так, я переконана: перелякана. Але це досить природно.

Еркюль Пуаро сказав невдоволено:

— Так, можливо, що це досить природно. Яку думку вона висловила офіціально в зв'язку зі смертю чоловіка?

— Самогубство. Вона з самого початку досить категорично заявила, що це могло бути тільки самогубство.

— Вона казала це і вам, коли ви були тільки удвох, чи тоді у неї було інше припущення?

— Ні. Вона… вона… доклала всіх старань, щоб переконати мене, що це може бути тільки самогубство.

— А ви що їй сказали?

— Пане Пуаро, чи має значення те, що я їй сказала?

— Так, я вважаю, що має.

— Не розумію чому…

Його вичікування діяло на неї гіпнотизуюче, і вона мовила з жалем:

— Мені здається, що я їй сказала: "Звичайно, пані Крейль, мабуть, він покінчив із собою…"

— Чи вірили ви в те, що говорили?

Мадемуазель Уільямс підвела голову, твердо мовила:

— Ні, не вірила. Але я прошу вас зрозуміти, пане Пуаро, що я була цілком на боці пані Крейль. Коли хочете, мої симпатії належали їй, а не поліції.

— Ви хотіли, щоб її виправдали?

Мадемуазель Уільямс відповіла з викликом:

— Так, хотіла.

— Тоді ви поділяєте почуття її дочки?

— Я повністю поділяю почуття Карли.

— У вас не буде заперечень, якщо я попрошу вас письмово викласти в деталях перебіг трагедії?

— Для неї, щоб, вона прочитала це?

— Так.

Мадемуазель Уільямс повільно мовила:

— Ні, у мене немає ніяких заперечень. Вона твердо вирішила вести розслідування?

— Так. Я вважаю, що було б краще сховати від неї правду…

Мадемуазель Уільямс перервала його:

— Ні, завжди краще дивитися правді в очі. Немає рації ухилятися від нещастя, фальсифікуючи події. Карла, мабуть, була настільки вражена, коли взнала правду. Тепер вона хоче детально знати про ту трагедію.

Мені здається, що це природне бажання, властиве молодій сміливій жінці. Знаючи все, вона зуміє забути його і займатися своїм власним життям.

— Можливо, ви і праві.

— Я цілком переконана, що права.

— Але, бачте, є ще дещо. Вона хоче не тільки знати, але й довести, що її мати не винна.

— Бідна дитина!

— Ви так думаєте?

Мадемуазель Уільямс відповіла:

— Тепер я розумію, чому ви сказали, що було б краще їй ніколи не знати правди. І все ж, я вважаю, краще, коли вона її знатиме. Природно, що вона, сподівається встановити невинність матері. І якою гіркою не була б правда, — я думаю після того, що чула од вас про Карлу, вона досить мужня, аби зустріти правду не здригнувшись,

— Ви впевнені, що це буде саме така правда?

— Я вас не розумію.

— Ви не вбачаєте ніякого недоліку в теорії невинності пані Крейль?

— Не думаю, щоб ця можливість будь-коли сприймалася серйозно.

— І все ж вона вчепилася саме за теорію самогубства.

Мадемуазель Уільямс відповіла:

— Нещасна жінка повинна була щось говорити.

— Чи знаєте ви, що перед смертю пані Крейль залишила листа до своєї дочки, в якому урочисто клянеться в невинності?

Мадемуазель Уільямс пильно зиркнула на нього.

— Зайва турбота з її боку.

— Ви вважаєте?

— Так, безперечно. І ви сентиментальні, як і більшість чоловіків…

Пуаро перервав її роздратовано:

— Я не сентиментальний.

— Пане Пуаро, часом існує те, що я назвала б помилковою сентиментальністю. Навіщо людина пише подібну брехню в таку урочисту хвилину? Для того, щоб позбавити свою дитину страждання. Так вчинили б багато жінок. Але я не чекала цього від пані Крейль. Вона була сміливa жінка і чесна людина. Ніскільки не схожа на неї — просити дівчину не осуджувати її.

Пуаро майже у відчаї сказав:

— Отже, ви навіть не припускаєте, що Керолайн Крейль писала правду?

— Ніскільки!

— І разом з тим ви заявляєте, що любили її.

— Я любила її. Я мала до неї велику любов і глибоку симпатію.

— Тоді…

Мадемуазель Уільямс з великим подивом глянула на нього.

— Ви не розумієте, пане Пуаро. Не має значення, що я говорю вам тепер, після стількох років. Але, бачте, випадково я знаю, що пані Крейль була винна!

— Яким чином?

— Це правда. Не знаю, чи добре я зробила, приховавши це тоді. Але факт: я це приховала. Ви маєте повірити мені, пане Пуаро: Керолайн Крейль була винна. Я знаю це з абсолютною точністю.

"ОДНЕ ПОРОСЯТКО ПЛАЧЕ: ХРЮ, ХРЮ…"

Апартаменти Анжели Уоррен виходили на Реджентс-парк. У відчинене вікно струмували солодкуваті пахощі. Можна було б подумати, що ти в селі, якби не безперервний і надоїдливий вуличний шум.

Пуаро стояв спиною до вікна, коли почув скрип дверей. Увійшла Анжела Уоррен. Він бачив її не вперше. Одного разу він скористався нагодою — конференція королівського географічного товариства — і пішов її послухати. Конференція була, на його думку, прекрасна, хоч дещо сухувата для широкої публіки. Мадемуазель Уоррен говорила чудово, без запинок, не повторюючись. Голос її був чіткий і не без мелодійності. Ніяких підробок під смаки публіки, яка чекає сенсацій і романтики, вона не робила. В її доповіді надто мало відхилень —

чудовий виклад конкретних фактів, належним чином проілюстрованих прекрасними діапозитивами.

Пуаро вона сподобалась. "Ось, — сказав він собі тоді, — організований розум". Тепер, розглядаючи її зблизька, віддавав собі звіт у тому, що Анжела Уоррен могла бути дуже гарною жінкою. В неї правильні, хоч дещо суворі, риси обличчя, прекрасні чорні брови, розумні карі очі, ніжна, бліда шкіра, прямі плечі і дещо хлопчача хода. Можна з певністю сказати: ніщо в її зовнішності не викликало схожості з поросятком, яке плаче: хрю-хрю-хрю... Але на правій щоці був страшний шрам, праве око від цього злегка викривлялося, куточок його був відтягнутий донизу. Ніхто не міг би й запідозрити, що око це вже нічого не бачить. Еркюлю Пуаро здалося, що більш ніж напевне Анжела Уоррен за такий тривалий час зжилася з цією вадою і тепер майже не зважає на неї. Йому спало на думку, що з п'ятьох людей, які пробудили його цікавість і яких він вивчає, це, можливо, не та, що вступила в життя з максимумом переваг і зуміла вирвати від нього максимум успіху й щастя.

З Анжелою Уоррен йому неважко виявилося підійти до мети свого візиту. Не було потреби ні в яких хитрощах: він просто сказав їй про свою зустріч із Карлою Лемаршан. Суворий вигляд Анжели прояснився і виражав тепер тільки; повагу і схвалення.

— Маленька Карла тут? О, як я хотіла б її бачити!

— Ви втратили з нею зв'язок?

— Майже зовсім. Я була школяркою, коли вона поїхала в Канаду, і я сказала собі, що не мине й року чи двох, як вона нас забуде. Останні роки — інколи подарунок на різдво... Це був єдиний зв'язок між нами. Мені здавалося, що вона цілком поглинута канадськими турботами і що майбутнє її там. І я вважала, що, мабуть, воно й краще так, беручи до уваги відомі обставини.

— Звичайно, це можна було передбачити. Зміна ім'я, зміна декорації, нове життя. Але, бачте, не завжди так легко вдається, — і Пуаро розповів про заручини Карли, про її відкриття, зроблене у зрілому віці, і мотиви її приїзду до Англії.

Анжела вислухала його спокійно. Коли Пуаро скінчив, також спокійно вимовила:

— Браво, Карла!

Пуаро здивовано здригнувся. Вперше він зустрічав подібну реакцію.

— Ви схвалюєте її, мадемуазель Уоррен?

— Так, звичайно. Я бажаю їй великих успіхів. Я зроблю все, що в моїх силах, аби допомогти їй. Я відчуваю себе винною, що сама не наважилася цього зробити.

— Отже, ви вважаєте, є можливість довести правдивість її погляду?

Анжела Уоррен сказала твердо:

— Зрозуміло, вона права. Керолайн нічого не вчиняла. Я завше це знала.

Еркюль Пуаро промимрив:

— Ви мене справді вражаєте, мадемуазель. Всі інші, з ким я мав бесіду…

Анжела зненацька перервала:

— Ви не повинні прислухатися до того. Зрозуміло, побічні докази є переконливими. Моє особисте переконання засноване на пізнанні — я добре знаю свою сестру. Я просто-напросто знаю, що моя сестра Керолайн не могла нікого вбити.

— Чи може будь-хто говорити з певністю про якусь іншу людину?

— Мабуть, ні… У більшості випадків. Я згодна, що людина — це тварина з найдивнішими сюрпризами. Проте у випадкові з Керолайн є особливі мотиви, в яких я можу розібратися краще, ніж будь-хто інший. — Вона доторкнулася рукою до шрама. — Ви бачите, ви, напевне, чули про це?

Пуаро кивнув головою.

— Це зробила Керолайн. Тому я впевнена, я знаю, що Керолайн не вбивала.

— Це не може бути переконливим аргументом для більшості.

— Навпаки. Здається, це навіть було використано проти Керолайн. Як доказ, що в неї жорстокий і не підвладний контролю характер. Тому що вона спричинила мені зло, коли я була дитиною, надто культурні люди прийшли до висновку, що вона також здатна отруїти невірного чоловіка.

Пуаро сказав:

— Я, у всякому разі, завжди віддавав собі звіт у цій різниці. Раптовий напад нестримного гніву зовсім не говорить про те, що ця людина викраде трунок, аби потім використати його у своїх цілях..

Анжела Уоррен заперечливо махнула рукою.

— Це не те, що я хотіла. вам сказати. Уявімо собі, що ви людина досить люб'язна і добра, але водночас схильна до сильних проявів ревнощів. Ї ще уявімо, що в такі моменти життя, коли найтрудніше себе контролювати, ви були на межі божевілля — такого сильного, яке могло призвести до вбивства. Подумайте про жахливе потрясіння, про докори совісті, які вас охоплять. А коли будете ще такою вразливою особою, якою була Керолайн, то докори совісті не покинуть вас повністю ніколи. Її, по суті, вони ніколи і не залишали. Я не думаю, що в той час я розуміла все це, але тепер — так, розумію. Керолайн завжди і невідступно переслідувала думка, що вона мене спотворила. Ця думка мучила її, впливала на всі її вчинки, і саме цим пояснюється її поведінка в ставленні до мене. Половина її сварок з Еміасом була з-за мене. Я її ревнувала і зле жартувала над ним. Одного разу я викрала "котячі ліки", щоб підлити йому в напій, Іншого разу підсунула їжака в ліжко. Але Керолайн завжди брала мене під захист.

Тут мадемуазель Уоррен зупинилася, потім продовжувала;

— Для мене це було дуже погано, зрозуміло. Я стала надзвичайно збалуваною. Але не будемо ухилятися теми, й говорили про ефект, який справив на Керолайн її вчинок. Результатом того злого вчинку було те, що в неї з'явилася на все життя нелюбов до будь-якого акту насильства. Вона суворо стежила за собою, весь час боячись, щоб подібне не повторилося. В неї були свої методи захисту. Один з них — екстравагантна мова. Їй здавалося (і психологічно, мабуть, вона цілком права), що надто різка мова не дасть можливості переважити різкості у вчинках. З досвіду вона переконалася, що цей метод підходящий. Тому можна було почути, як, наприклад, Керолайн говорила: "Мені б хотілося порізати такого-то на шматки і варити його в олії". Траплялося, вона казала мені чи Еміасові: "Якщо ти будеш і далі псувати мені нерви, я вб'ю тебе". Вона легко сварилась. У неї з Еміасом відбувалися найфаитастичніші і найжахливіші і найпристрасніші суперечки.

Еркюль Пуаро погодився.

— Це говорили і свідки під час процесу, що гризлися вони як собака з кішкою.

— Так. Це і є найтупіша і найоманливіша сторона всіх свідчень. Звичайно, Еміас і Керолайн сварилися, говорили одне одному образливі й жорстокі речі, однак ніхто не постарався зрозуміти, що їм подобалося сваритись. Саме так. Це був стиль їхнього життя. Обоє обожнювали драми, емоційні сцени. Більшість чоловіків їх уникає, прагне спокою, але Еміас був художник, йому подобалося кричати, погрожувати і взагалі бути грубим і злим. Еміас був з такої категорії людей, які, не знайшовши запонки, перевертають з криком увесь дім. Можливо, це звучить дивно, я розумію, але саме життя в безперервних чварах і примиреннях було своєрідною розвагою. Якщо б мене не змусили виїхати і дозволили дати показання, я розповіла б усе це. Хоч не думаю, щоб хтось мені повірив. У всякому разі, на той час це не було настільки ясне для мене, як тепер! Я це знала, але ще не досить обдумала і не готова була висловити. — Вона поглянула Пуаро прямо в очі. — Ви розумієте, що я хочу сказати?

На знак згоди Пуаро кивнув головою.

— Цілком розумію і вірю, що все це ви говорили мені чистосердечно. Але дозвольте мені запитати вас, мадемуазель Уоррен: якими були в ті дні ваші особисті почуття?

Анжела Уоррен зітхнула.

— Головним чином, розгубленість і безсилля. Це здавалося фантастичним кошмаром. Керолайн арештували трьома днями пізніше, як мені здається. Я ще пригадую свій гнів, свою німу злість і свою дитячу віру в те, що все це тільки дурна помилка, все, мовляв, налагодиться... Керолайн страшенно турбувалася про мене. Вона прагнула Всіляко відгородити мене від цієї історії. За її вимогою мадемуазель Уільямс майже одразу й відвезла мене до якоїсь рідні. Поліція не заперечувала. А потім, коли було з'ясовано, що потреби в моїх показаннях немає,

організували мій від'їзд за кордон. Я не хотіла їхати, але мені пояснили, що вона страшенно турбується за мене і що єдине, чим я могла 6 допомогти їй, це поїхати. — Анжела зупинилася, потім додала — Я поїхала в Мюнхен і була там, коли… коли оголосили вирок. Мені жодного разу не дали побачитися з Керолайн. Вона цього нізащо не хотіла. Мені здається, це єдиний випадок, коли вона не зрозуміла мене.

— Ви не повинні так говорити, мадемуазель Уоррен. Візит, нанесений в тюрмі будь-якій людині, може справити жахливе враження на молоду і чутливу дівчину.

— Можливо… — Анжела Уоррен встала. — Після оголошення вироку сестра написала мені листа. Я ніколи нікому його не показувала. Але, вважаю, зараз варто його показати. Можливо, він допоможе вам зрозуміти, якою людиною була Керолайн. Якщо хочете, можете його взяти, щоб показати Карлі.

Вона підійшла до дверей, затим, різко обернувшись, сказала:

— Ходімте зі мною. В моїй кімнаті є портрет Керолайн.

З точки зору живопису, портрет Керолайн був посереднім. Але Пуаро розглядав його з великим інтересом, відшукуючи те, що його цікавило.

Продовгувате овальне обличчя, тонка лінія підборіддя і щік, ніжність і деяка сором'язливість. Почуття невпевненості в собі, прихована внутрішня краса. В ній не було твердості і життєздатності Карли — енергію і життєрадісність Карла успадкувала, безперечно, від свого батька.

Все ж, дивлячись на портрет, Еркюль Пуаро зрозумів, чому людині великої уяви, яким був Квентін Фогг, неможливо забути її.

Анжела, Уоррен з'явилась перед ним із листом у руках і спокійно говорила:

— А тепер прочитайте, що вона пише.

Пуаро схвильовано розгорнув папір і прочитав написане Керолайн Крейль шістнадцять років тому.

"Дорога моя маленька Анжело!

Ти почуєш погані звістки і засумуєш, але я хочу, аби ти добре усвідомила, що все обійдеться найкраще. Я перед тобою ніколи не кривила душею і не покривлю тепер, коли скажу, що зараз відчуваю цілковите задоволення і спокій, яких ніколи не знала. Все добре, моя люба, все добре. Не оглядайся назад і не переживай за мене. Іди вперед життям і намагайся встигати. Ти можеш мати успіх, я це знаю. Все дуже, дуже добре, моя дорога. А я піду до Еміаса. Я ніскільки не сумніваюся, ми будемо разом. Я б не могла жити без нього.

Зроби для мене одне-єдине — будь щаслива. Я вже сказала: я щаслива. Треба сплачувати свої борги. Це прекрасно — почувати себе умиротвореною.

Любляча тебе сестра Керо".

Пуаро двічі прочитав листа. Потім повернув його і сказав:

— Дуже гарний лист, мадемуазель. Прекрасний.

— Керолайн, — сказала Анжела Уоррен, — була чудова людина.

— Так, незвичайний розум... На вашу думку, цей лист свідчить про те, що вона не винна?

— Само собою зрозуміло.

— Але ж вона не говорить про це прямо.

— Тому що моя сестра прекрасно знає: я ніколи й не подумала б, що вона винна.

— Можливо, можливо… Але можна трактувати і по-іншому… Що вона винна і, тільки сплачуючи свій борг, — знаходить спокій.

Це відповідало, думав він, її поведінці на процесі. Тої миті Пуаро пережив найсильніші сумніви щодо шляху, яким пішов. Досі все свідчило про винність Керолайн Крейль, тепер же і її власні слова поверталися свідченням проти неї. Проте з іншого боку була непохитна переконаність Анжели Уоррен. Анжела знала її досить добре, але, безперечно, її впевненість могла бути просто фанатичною вірою підлітка, готового захищати до останньої краплі крові любиму сестру.

Ніби читаючи його думки, Анжела Уоррен сказала:

— Ні, пане Пуаро. Я знаю, що вона не винна.

На що Пуаро відповів з захопленням:

— Даруйте, я зовсім не збираюся хитати вашої віри. Але будемо практичні: ви кажете, що ваша сестра невинна. Прекрасно! Тоді що ж сталося насправді?

Анжела задумливо похитала головою.

— Це важко сказати, звичайно. Я гадаю, що, як і твердила Керолайн, Еміас покінчив самогубством.

— З того, що ви знаєте про його характер, хіба це можливо?

— Дуже малоймовірно.

— Але ви не говорите, як у першому випадкові, що це неможливо.

— Ні, тому що, як я вже казала, більшість людей робить інколи неможливі речі, які зовсім для них не характерні. Для неї ж, коли її взнати ближче, це не здавалося б неприродним.

— Ви добре знали чоловіка своєї сестри?

— Так, але не настільки добре, як знала його Керолайн. Мені здається цілком фантастичним, щоб Еміас покінчив із собою, хоча, гадаю, він міг би це зробити.

— Ви не можете знайти будь-якого іншого пояснення?

Анжела сприйняла, це зауваження спокійно, хоч воно й викликало в неї інтерес.

— О, я розумію, що ви хочете сказати… Я ніколи серйозно не задумувалася над цією можливістю. Ви хочете сказати, що його вбив хтось інший, Що це було навмисне, холоднокровне вбивство?

— Адже це могло статися?

— Так, могло… Але це здається малоймовірним.

— Менш імовірним, ніж самогубство?

— Сказати трудно… На перший погляд, здається, немає підстав когось запідозрювати. Принаймні тепер, оглядаючись назад, я цього не бачу.

— Все ж розглянемо і цю можливість. На кого з інших, заінтересованих у цьому могла б, на вашу думку, впасти підозра?

— Дайте подумати… По-перше, я його не вбивала. І те створіння — Ельза, мабуть, теж ні. Вона мало не збожеволіла від розпачу, коли він помер. Хто ще?.. Мередіт Блейк. Він завжди був надто відданий Керолайн, мов котеня. Це якимось чином могло б послужити мотивом. Якщо б дія відбувалася в романі, Мередіт, можливо, хотів би усунути Еміаса зі свого шляху, аби потім одружитися з Керолайн. Але він міг такою ж мірою добитися цього, допустивши одруження Еміаса з Ельзою і втішивши у певний час Керолайн… І потім… Я не можу уявити собі Мередіта вбивцею. Занадто він м'який і обережний. Хто ще?

Пуаро підказав:

— Мадемуазель Уільямс, Філіп Блейк…

Серйозний вираз обличчя Анжели Уоррен на мить пом'якшав. На обличчі з'явилася усмішка.

— Мадемуазель Уільямс. Важко повірити, що твоя власна гувернантка могла б вчинити вбивство. Вона була завжди настільки незворушна, сповнена почуття справедливості… Так, вона ненавиділа Еміаса, як не любила всіх чоловіків. Але чи досить цього, щоб убити? Звичайно, ні.

— Ні, зовсім ні.

Анжела продовжувала.

— Філіп Блейк? — І, замовкнувши на якийсь час, вела далі спокійно — Якщо говорити про ймовірності, то, гадаю, він особа найбільш підходяща для злочину.

Пуаро зауважив:

— Цікаво, мадемуазель Уоррен. Чи можу я запитати, що вас спонукає так думати?

— Нічого напевного. Але з того, що мені пригадується про нього, можна сказати, що це людина з досить обмеженим уявленням.

— А обмежене уявлення веде до вбивства?

— Це може штовхнути на те, щоб вирішувати труднощі насильством. Мужчини подібного роду знаходять певне задоволення в подібних вчинках.

— Так, мабуть, ви праві… Гм… Це, безперечно, особлива точка зору. І все ж, мадемуазель Уоррен, цього ще не досить. Потрібно ще щось. Який мотив міг бути у Філіпа Блейка?

Анжела Уоррен не одразу відповіла. Деякий час вона похмуро дивилась додолу. Еркюль Пуаро запитав:

— Адже він був кращий друг Еміаса Крейля?

Анжела ствердно кивнула.

— Однак ви чомусь стурбовані, мадемуазель Уоррен. Чи не тим, чого ви мені ще не сказали? Можливо, вони були суперниками, ці двоє чоловіків, щодо… Ельзи?

Анжела похитала головою.

— О ні, не Філіп.

— У чому ж тоді справа?

Анжела Уоррен сказала:

— Бачте, деякі речі нараз приходять тобі в голову інколи через кілька років. Зараз я вам поясню. Коли мені було одинадцять років, хтось розповів мені казку. Вона здалася тоді страшенно безглуздою. Я над нею не задумувалася — увійшла в одне вухо, а вийшла в друге. Але два роки тому, сидячи в театрі, я чомусь пригадала цю казку і була так вражена, що сказала вголос: "Тепер я зрозуміла зміст тієї казки з рисовим пудингом..." Хоча ніякого прямого натяку не було, взагалі нічого не було на цю тему.

— Я розумію, що ви хочете сказати, мадемуазель.

— Тоді ви зрозумієте і те, що я вам скажу. Якось мені довелося жити в готелі. Одного разу, коли я йшла коридором, відчинилися двері, і з кімнати показалася знайома жінка. То була не її кімната, і про це яскраво свідчив вираз її лиця. Тоді я зрозуміла той вираз, який я бачила на обличчі Керолайн, коли одного разу вночі в Олдербері зустріла її, як вона саме виходила з кімнати Філіпа Блейка. — Анжела наблизилась, намагаючись попередити слова Пуаро. — В той час, ви розумієте, я нічого не тямила. Я знала деякі речі — в тому віці дівчатка дещо знають. Але я не вміла пов'язати їх з дійсністю. Керолайн, що виходила з спальні Філіпа Блейка, була для мене ні більше ні менше, як Керолайн, що виходила з спальні Філіпа Блейка. Це могла бути також кімната мадемуазель Уільямс або моя. Але що мені запам'яталося — це вираз її обличчя. Дивний вираз, якого я тоді не розуміла. Я збагнула його тільки тої ночі в Парижі, коли знову побачила такий вираз обличчя у іншої жінки.

Пуаро мовив з переконанням:

— Ваші слова, мадемуазель Уоррен, дещо дивують. У мене створилося враження, що ваша сестра не подобалася Філіпові Блейку і що він завжди ставився до неї з неприязню.

— Знаю. Не можу вам дати ніякого іншого пояснення, але це було так.

Пуаро злегка похитав головою. Справді, під час зустрічі з. Філіпом Блейком у нього Вкралася підозра, що там щось не так як слід. Його неприязнь до Керолайн здавалася тепер штучною. Пуаро згадав подробиці бесіди з Мередітом. "Він був розчарований, коли Еміас одружився з нею. Він не ходив до них більше року…" Тоді, можливо, Філіп Блейк був спочатку сам закоханий у Керолайн? І його кохання в той час, коли вона вибрала Еміаса, перетворилося в гіркоту і зненависть?.. Так, Філіп був занадто знервований, надто настроєний проти неї. Що ж, однак, відчував Філіп Блейк шістнадцять років тому?"

Анжела Уоррен продовжувала:

— Я не розумію, яке було становище. У мене немає досвіду в любовних справах — не траплялося подібного. Я розповіла вам про це так умовно… На той випадок, якщо це може мати якийсь зв'язок з усім, що сталося…

Частина друга

ОПОВІДЬ ФІЛІПА БЛЕЙКА

ЛИСТ ЩО БУВ У КОНВЕРТІ З РУКОПИСОМ

"Шановний пане Пуаро!

Виконую свою обіцянку і посилаю при цьому виклад подій, зв'язаних зі смертю Еміаса Крейля. Повинен звернути Вашу увагу на те, що після стількох років може виявитися, що мої спогади не зовсім точні. Але я записав усе так, як зміг пригадати.

Відданий вам Філіп Блейк".

А далі йшов текст оповіді Філіпа Блейка.

"Моя дружба з небіжчиком відноситься до далекого минулого. Будинки наші в селі стояли поруч, а батьки були друзями. Еміас Крейль був старший за. мене на два роки. Хлопчаками ми гралися разом, хоч і не вчилися в одній школі. Що стосується його як людини, То я відчуваю себе Зобов'язаним викласти свої спостереження про його характер і погляди на життя.

З самого початку хочу зауважити: для тих, хто добре знав Еміаса Крейля, думка про самогубство просто смішна. Крейль ніколи не покінчив би з собою. Він дуже любив життя! Твердження захисту під час процесу, що Крейля мучила совість і тому він ужив трунок, цілком абсурдне для всіх, хто знав цю людину. Мушу вам сказати, що в свідомості Крейля не було нічого хворобливого. Він не дуже добре жив з дружиною, але не думаю, щоб був настільки делікатним у питаннях розлучення і шлюбу, який він вважав для себе цілком неприйнятним. Він був ладен забезпечити матеріально дружину і дитину, і це, я певен, він зробив би з найбільшою щедрістю. Він взагалі був не тільки великим художником, але й людинолюбом. По-моєму, він не мав жодного ворога.

Керолайн Крейль я також знав багато років. Познайомився ще до її заміжжя, коли вона приїздила в Олдербері. Вона була на той час досить нервовою дівчиною, у якої інколи проявлялися спалахи гніву, дівчиною, не позбавленою принад, але з якою трудно вжитися.

Вона одразу ж полюбила Еміаса. Не думаю, щоб він справді покохав її. Але обставини змушували їх часто бути разом, до того ж Керолайн відзначалася привабливістю. Зрештою вони заручилися. Кращі друзі Еміаса з деяким сумнівом дивилися на цей шлюб: Керолайн здавалася їм непідходящою для нього. Це створювало деяку напругу між дружиною Крейля і його друзями в перші роки. Але Еміас був лояльною людиною і не хотів зрізатися своїх товаришів на догоду дружині. Через кілька років ми з ним були в таких же стосунках, як і раніше, і я знову часто став навідуватися в Олдербері. Можу ще додати, що я був хрещеним батьком їхньої дочки Карли. Це свідчить, по-моєму, що Еміас вважав мене своїм кращим другом, і надає мені право говорити від імені людини, яка ніколи вже не зможе цього зробити.

Але повернуся до основних подій, про які мене просили написати. Я прибув в Олдербері (про це свідчить помітка в старій записній книжці) за п'ять днів до злочину, тобто 13 вересня, і одразу ж відчув якесь напруження. В будинку жила і мадемуазель Ельза Грієр, з якої Еміас писав портрет. Я знав про неї і раніше. За місяць перед тим Еміас з захопленням розповідав мені, що познайомився з прекрасною дівчиною. Я зауважив жартома: "Дивись, друже, ти знову втратиш голову". Він назвав мене бовдуром. Мовляв, окрім натури для портрета він не має до неї особливого інтересу. Я йому відповів: "Це ти розказуй бабусі! Я вже чув від тебе подібні речі..." А він; "Цього разу це щось інше". На що я сказав досить цинічно:. "Завжди щось інше". Вигляд у Еміаса був тоді стурбований. "Ти не розумієш, — сказав він. — Адже вона ще дівчинка. Майже дитина". І додав, що в неї сучасні погляди і що вона зовсім позбавлена старомодних передсудів. "Вона чесна, відверта і реальна, земна, — заявив. — І її зовсім нічого не страшить!"

Кількома тижнями пізніше я прочув: Ельза Грієр "безумно закохана", що явно Еміас переборщив, приймаючи до уваги вік дівчини. Люди почали хихикати, заявляючи, що Ельза знає, чого хоче, і завжди добивається того, чого хоче. Звичайно, мені кортіло на власні очі побачити Ельзу. Як виявилося, вона була надто красива і приваблива. Але, на мій подив, цього разу Еміас Крейль був не такий веселий і

оптимістичний, як звичайно. Я одразу помітив різні ознаки перевтоми — капризування, раптове впадання в апатію і взагалі нервовість і роздратування. Еміас зрадів, побачивши мене, і сказав, як тільки ми залишилися самі: "Слава богу, що ти приїхав, Філ. Жити в будинку з чотирма жінками — цього для будь-якого мужчини досить, щоб збожеволіти. Якщо вони візьмуться всі четверо, то відправлять мене в будинок божевільних".

Умови там були дійсно несприятливі. Керолайн занадто переживала всю цю історію і реагувала на неї бурхливо. Звичайно, ввічливо, благопристойно, але вона поводилася з Ельзою Грієр грубіше, ніж можна було собі уявити. Що ж до Ельзи, то вона поводила себе явно з викликом і ставилася до Керолайн грубо. Ельза була фавориткою, вона це знала, і ніякі правила доброго тону не стримували її безстидства. В результаті — Еміас більшість свого часу, коли не малював, сперечався з Анжелою. Їхні стосунки, звичайно, були дружні, хоч вони й підсміювались одне над одним і пересварювались. Але тепер... У всьому, що робив чи говорив Еміас, відчувалося, ніби він на грані терпіння.

Четвертим членом групи була гувернантка. "Кисла стара діва, — говорив про неї Еміас. — Вона мене терпіти не може!.. Мужчина, якщо він прагне спокою, не повинен мати справу с жінками!" — "Тобі не варто було одружуватися, — сказав я йому. — Така людина, як ти, не повинна бути зв'язана сімейними обов'язками". Він мені відповів, що тепер уже пізно про це говорити. І додав, що, безперечно, Керолайн була б рада позбавитися його. Це було першим сигналом, того, що назріває щось незвичайне. "Що ти маєш на увазі? Невже в тебе справді щось серйозне з Ельзою?" Він відповів: "Вона гарна, адже так? Інколи мені здається, що краще було б її ніколи не зустрічати". Потім він. сказав з усмішкою: "Я сподіваюсь, все стане на свої місця зрештою. І ти повинен визнати, цей портрет — прекрасна штука!"

Він говорив про портрет Ельзи, над яким, працював. Незважаючи на свою недостатню компетентність у живопису, я все ж зрозумів, що це справді буде річ високої майстерності. Малюючи, Еміас перевтілювався.

Хоч він і мав звичку бурчати, хмуритися, лаятися, інколи навіть кидатися пензлями, в ті хвилини він був справді щасливий, надто щасливий.

Тільки повертаючись додому, він не міг спокійно сприймати ворожості між двома жінками. Ця неприязнь досягла своєї кульмінації 17 вересня. Сніданок виявився тяжким. Ельза була надто… так, я вважаю, знаглілою. Це єдине, підходяще слово. Вона підкреслювала своє ігнорування Керолайн, звертаючись тільки до Еміаса, ніби вони були лише одні. Керолайн невимушеним веселим тоном бесідувала з усіма, інколи вдало вставляла шпильки, але зовсім без-обидні. Керолайн не була властива підробна щирість, якою володіла Ельза Грієр.

Події досягли кульмінації у вітальні після кави. Я зробив зауваження щодо скульптурної голівки з блискучого бука — вельми своєрідної роботи, Керолайн сказала: "Це робота одного молодого норвезького скульптора. Ми з Еміасом захоплені ним і збираємося відвідати його наступного літа".

Ця спокійна впевненість, очевидно, була нестерпна для Ельзи, вона одразу ж випалила зарозуміло: "Ця кімната мала б кращий вигляд, якби її обставити по-належному. Тут занадто багато меблів. Коли я переїду сюди — всю цю старовину викину, зоставлю тільки дві-три найкращі речі. Занавіски повішу, мабуть, мідного кольору. — Вона повернулася до мене і запитала: — Вам не здається, що так буде краще?"

Я не встиг відповісти, як заговорила Керолайн; голос її був ніжний, бархатний і з такою інтонацією, яку можна назвати небезпечною: "У вас є намір купити цей будинок, Ельзо?" Ельза розсміялась і сказала: "Навіщо нам прикидатися? Будьмо щирими, Керолайн, ви добре знаєте, що я маю на увазі!" Керолайн відповіла: "Поняття не маю". — "Не розігруйте в себе страуса. Навіщо прикидатися, що ви нічого не бачите і не знаєте? Ми з Еміасом любимо одне одного. Це не ваш дім, цей дім його. І коли ми одружимось, я буду жити з ним тут!" Керолайн сказала: "По-моєму, ви збожеволіли". — "О ні, — відповіла Ельза. — Це не так, і ви це добре знаєте. Чи не краще було б, якби ми були відверті одна з

одною? Ми з Еміасом любимося — це ви бачите досить добре. Вам залишається тільки одне: повернути йому свободу". — "Я не вірю жодному вашому слову". — Але голос Керолайн звучав непереконливо. Удар Ельзи був точний і пробив її щит.

У цей момент до кімнати увійшов Еміас. Ельза сказала, сміючись: "Якщо ви не вірите мені, запитайте його". — "Я запитаю його! Еміасе! Ельза каже, що ти хочеш з нею одружитися. Це правда?" Бідний Еміас! Мені було жалко його. Людина опиняється у смішному становищі, коли стає учасником подібної сцени. Він побагровів, почав кричати на Ельзу, якого, мовляв, дідька вона пробазікалась. "Так це правда?" — спитала Керолайн. Еміас не відповів. Не мовлячи ні слова, він силкувався просунути палець за комірець сорочки Так він робив завжди, коли потрапляв у скруту. Потім, намагаючись тримати себе з гідністю, сказав: "Я не вважаю за потрібне говорити про це". — "Ні, ми будемо про це говорити!" Тоді втрутилася Ельза: "Мені здається, що було б чесніше у ставленні до Керолайн сказати їй усю правду". Керолайн запитала аж надто спокійно: "Це правда, Еміасе?" Еміас здавався дещо присоромленим, як і будь-який мужчина, притиснутий жінкою до стінки. "Правда то воно правда, але я не хочу зараз про це говорити". Після цього він повернувся і, широко ступаючи, вийшов з кімнати.

Я поспішив за ним. Не хотілося залишатися наодинці з жінками. Я догнав його на веранді. Еміас лаявся. Мені не доводилося чути, щоб людина лаялася з таким натхненням. Затим він мовив зі злістю: "Вона не могла помовчати! Чому, дідько б її взяв, не помовчала?! Побачиш, який тепер тут буде вибух! А я ж повинен кінчати свою картину, ти чуєш мене, Філ? Це найкраще, що я створив у своєму житті. Краще, що я будь-коли зробив. І ці дурні прокляті жінки хочуть своїми чварами все зіпсувати!" Я не міг приховати усмішки. "Між нами кажучи, мій хлопчику, ти все це сам заварив". — "Це ти мені говориш, — застогнав він. — Ти повинен визнати, Філ, що не можна осуджувати чоловіка, якщо він втрачає голову заради неї. Керолайн повинна це зрозуміти".

На моє запитання, що буде, коли Керолайн проявить стійкість і не погодиться на розлучення, він не звернув уваги. Його думки уже кудись відлетіли. Я повторив запитання, і Еміас байдуже відповів: "Керолайн ніколи не буде мстити. Ти не зрозумієш цього, мій хлопчику". — "Але ж тут замішана й, дитина", — я намагався звернути на це увагу. Він узяв мене за руку: "Філ, дорогий мій, послухай. Я знаю, в тебе добрі наміри, але не каркай більше вороною. Я залагоджу всі справи, все буде в порядку. Ось побачиш!"

Ось який був Еміас зі своїм непоправним оптимізмом. Він закінчив задоволеним, майже веселим тоном: "До біса з усіма цими жінками!" Не знаю, що б він ще сказав, коли б на веранді несподівано не з'явилася Керолайн. На голові у неї був капелюх, дивний капелюх темного кольору, з великими опущеними полями, в якім вона здавалася досить забавною. Звичайним голосом вона сказала: "Зніми цього піджака, Еміасе, він весь забруднений фарбами. Ми йдемо до Мередіта пити чай. Чи ти забув?" Еміас витріщив очі і пробурмотів: "Так, так, я й забув. Звичайно, підемо". Керолайн підійшла до клумби і почала зривати квіти. Еміас поволі пішов у будинок.

Керолайн звернулася до мене. Вона говорила всяку нісенітницю, що буде гарна погода, що зараз, певно, багато скумбрії в морі і можна було б Еміасові, Анжелі, мені — усім піти на рибалку... У Керолайн була надзвичайна сила волі, і вона прекрасно володіла собою. Не знаю, чи тоді вже визріло в неї рішення вбити його, але мене це не здивувало б. Керолайн Крейль була надто небезпечна жінка. Я розумів, що вона не схильна примиритися зі становищем, яке створилося, але чомусь думав навпаки, що вона поклала за краще вести себе стримано, — можливо.

Незабаром надійшли інші. У Ельзи був строкатий і водночас урочистий вигляд. Керолайн не звертала на неї уваги. Тоді, по суті, Анжела врятувала становище. Вийшовши з дому, вона заявила мадемуазель Уільямс, що й не подумає змінити спідничку, що спідничка на ній дуже гарна, у всякому разі, для милого Мередіта. Тим більше, що він ніколи нічого взагалі не помічає.

Зрештою ми відправились. Керолайн пішла з Анжелою, я з Еміасом, а Ельза сама. Особисто я не захоплювався нею — не люблю бурхливих жінок… Але повинен признатися, що того дня вона була надзвичайно гарна. Жінки стають ніби кращими, коли досягають того, чого хочуть.

Не можу чітко пригадати післяобідніх подій того дня. Все затуманено в моїй пам'яті. Пригадую, Мередіт вийшов нам назустріч. Ми, здається, прогулялися садом. Потім я мав довгу бесіду з Анжелою про дресирування фокстер'єрів для ловлі пацюків. Потім пили чай під величезним кедром. Мередіт, пригадую, був стривожений. Я вважав, що Керолайн або Еміас щось йому розказали. Він дивився з підозрою на Керолайн, потім уважно глянув на Ельзу. Він здавався глибоко заклопотаним. Зрозуміла річ, Керолайн подобалося, щоб Мередіт був біля її ніг: відданий і платонічний друг, який ніколи не зайшов би надто далеко. Таку вже вона мала вдачу.

Після чаю Мередіт наспіх обмінявся зі мною кількома словами: "Послухай, Філ, Еміас не може зробити подібного! Він не може залишити своєї дружини й дитини і піти з нею… Він набагато старший од неї". Я сказав йому, що мадемуазель Грієр — дівчина двадцяти років з достатнім життєвим досвідом. Це все, що ми зуміли один одному сказати. Гадаю, що Мередіта, мабуть, схвилювала думка, що незабаром Керолайн може бути покинутою. Після розлучення вона могла чекати, що відданий їй Мередіт одружиться з нею. Але Мередітові, по-моєму, більше подобалась безнадійна любов. І признаюся, ця сторона подій мене тішила.

Досить дивно, але я вельми туманно пригадую наш візит до лабораторії Мередіта. Йому подобалося перед усіма показувати своє захоплення. Мені особисто воно завжди здавалося нудним. Здається, я був з усіма, коли він прочитав цілий трактат про властивості цикути, але я цього добре не пам'ятаю. І я не бачив, як Керолайн брала трунок. Вона була надто спритна жінка. Але пригадую, як Мередіт читав нам уривок із Платона про смерть Сократа. Як на мене, то він дуже нудний. Класики мені завжди бридливі.

Більше нічого особливого не пригадую з того дня. Знаю, що в Еміаса з Анжелою знову відбулася добряча суперечка і що для нас ця суперечка була своєрідною забавою. Вона позбавила нас інших ускладнень. Анжела побігла спати ображена, кинувши, що вона з ним розрахується…

Керолайн теж негайно пішла спати. Мадемуазель Уільямс зникла слідом за своєю ученицею. Еміас и Ельза разом зникли в садку. Я виявився зайвим і тому пішов поблукати самотою.

Наступного ранку прокинувся пізно. В їдальні нікого не було. Дивно, як пригадуються окремі речі! Точно пам'ятаю смак нирок із салом. Вони були чудові! Потім я тинявся надворі. Зустрів мадемуазель Уільямс, захекану після пошуків Анжели. Мадемуазель злилася, бо Анжела мусила сидіти і зашивати своє порване плаття. Повернувшись до холу, я почув розмову Еміаса і Керолайн у бібліотеці, що розмовляли досить голосно. Керолайн сказала: "Ти і твої жінки… Я вбила б тебе! Одного прекрасного дня я вб'ю тебе!" Еміас відповів: "Не говори дурниць, Керолайн". — "Я говорю серйозно, Еміасе", — мовила вона. Я не хотів більше слухати цього, вийшов надвір і біля веранди зустрів Ельзу. Вона сиділа в шезлонзі, під вікном бібліотеки, вікно було відчинене. Гадаю, що вона мало чого недочула з того, що відбувалося всередині. Побачивши мене, Ельза усміхнулася, взяла мене за руку і сказала: "Який чудовий ранок, правда ж?"

Ранок для неї був чудовий, я в цьому не сумнівався. Вона судила про справи досить жорстоко, відверто. Коли вона чогось хотіла, то бачила тільки свою мету. Ми розмовляли на веранді хвилин із п'ять, потім я почув, як сильно стукнули двері бібліотеки. З'явився Еміас. Обличчя у нього було багрове. Він безцеремонно схопив Ельзу за плечі. "Підемо, час позувати. Я хочу зайнятися картиною". — "Дуже добре, — сказала Ельза. — Я тільки схожу нагору, візьму пуловер. Досить прохолодний вітер". І побігла в дім. Я чекав, чи скаже мені що-небудь Еміас, але він тільки зітхнув: "Ох, ці жінки!" Я йому відповів: "Не падай духом, мій

друже". Більше жоден із нас не промовив ні слова, поки знову не вийшла Ельза.

Удвох вони спустилися до "саду-батареї". Я зайшов, до будинку. Керолайн стояла в холі. Здавалося, вона навіть не помітила моєї появи. Інколи це з нею траплялося — жінка ніби вирвалася з оточуючого середовища, щоб заглибитися в себе. Потім піднялася нагору, так мене і не помічаючи, як це буває з людиною, захопленою внутрішніми роздумами. Я вважаю, хоч, зрозумійте мене правильно, у мене нема ніякого права стверджувати це, що вона пішла нагору за трунком.

У цей час задзвонив телефон. В деяких будинках ждуть, поки підійде відповісти слуга, але я так часто бував у Олдербері, що вчинив як до деякої міри своя людина. Я підняв трубку і почув голос свого брата Мередіта. Він досить схвильовано пояснив, що раптом виявив нестачу півпляшки цикути. Немає потреби повторювати все, що тепер для всіх зрозуміло. Але новина була досить несподівана, я розгубився. Мередіт усе щось говорив тремтячим голосом, я почув чиїсь кроки на сходах і швидко сказав своєму братові, щоб він негайно прийшов до мене. Сам же подався йому назустріч. Ви, певне, не знаєте топографії нашої місцевості. Мушу вам сказати, що найкоротший шлях від одного маєтку до іншого лежить через маленьку затоку, яку ми долали човном. Я спустився стежкою до маленької пристані, де стояли човни. Щоб потрапити туди, необхідно пройти попід стіною "саду-батареї". Ідучи, я почув розмову між Еміасом і Ельзою. Вони здавалися веселими і безтурботними. Еміас зауважив, що на диво спекотний день (справді, було занадто душно для вересня), а Ельза сказала йому, що там, де вона сиділа, на стінній вежі, дме холодний вітер з моря. "Я зовсім заціпеніла. Може, відпочинемо трохи, любий?" Я почув крик Еміаса: "Нізащо в світі! Стій і потерпи ще трохи. Ти ж міцна дівчина. До того ж справи ідуть прекрасно, повір мені!"

Мередіт наближався з протилежного берега, налягаючи на весла. Він прив'язав човен і став підніматися сходинками. Був дуже блідий і стурбований. "Твоя голова краща, Філіпе, що я повинен робити? Цикута

дуже небезпечна". — "Ти впевнений, що вона зникла?" Мередіт завжди був дуже розсіяний, можливо, тому я й не зреагував на все це з належною серйозністю. Він сказав, що цілком переконаний. Попереднього дня пляшка була повна. Я ще перепитав: "І ти не уявляєш, хто міг це зробити?" Він відповів — ні і запитав, що про це думаю я, чи не міг, мовляв, зробити це хтось із слуг. Я сказав, що можливо, але малоймовірно. Адже двері там завжди були замкнені. "Завжди", — сказав він. А потім почав щось базікати про вікно, яке помітив знизу десь відчиненим. Хто б міг туди зайти? "Випадковий злодій?" — запитав я його скептично. "Мені здається, Філіпе, — сказав він, — що тут значно серйозніше щось".

Він допитувався, що я думаю про цей випадок. Я відповів, що коли він упевнений у своїй здогадці, то, мабуть, трунок узяла або Керолайн, щоб отруїти Ельзу, або ж Ельза, щоб позбавитися Керолайн і полегшити своє кохання.

Голос Мередіта затремтів. Він сказав, що мої передбачення абсурдні, мелодраматичні і не можуть бути правильними. "У всякому разі, — сказав я, — трунок зник. Яке твоє пояснення?" Зрозуміло, він не міг пояснити. Він, по суті, думав так само, як і я, але не мав сміливості назвати речі своїми іменами.

Мередіт запитав знову: "Що нам робити?" І я, телепень, йому відповів: "Треба серйозно подумати". Ти, мовляв, повідом усіх про зникнення цикути або відведи Керолайн убік і звинувать її у крадіжці. Якщо переконаєшся, що вона не замішана в цій справі, зроби так і з Ельзою. Мередіт вигукнув: "Така дівчина, як вона?.. Не може бути!"

Мовчки підіймалися стежкою до будинку. Саме обходили "сад-батарею", коли почувся голос Керолайн. Я подумав, що, можливо, вони сперечаються утрьох. Насправді ж вони говорили про Анжелу. Керолайн протестувала: "Це надто жорстоко в ставленні до дівчини". Еміас щось відповів роздратованим тоном. Потім ворота саду відчинились — якраз, коли ми були проти них. Еміас, побачивши нас, здавалося, зніяковів.

Вийшла Керолайн. "Доброго дня, Мередіте, — сказала вона. — Ми оце обмірковували питання стосовно відправки Анжели до школи. Я не зовсім упевнена, що це їй так необхідно". — "Не роздмухуй ти цієї справи, — сказав Еміас. — Все буде добре. Одною бідою менше"...

На стежці від будинку з'явилася Ельза. В руках у неї був червоний джемпер. Еміас буркнув до неї. "Ходімо! Я не хочу втрачати часу". Він повернувся до мольберта. Я помітив, що він злегка похитується, і подумав, чи часом не випив чогось. Це було б простимо в його становищі — з усіма неприємностями і тамтешньою суєтою. Еміас промимрив: "Пиво ніби окріп. Чому ми не можемо тримати тут трохи льоду?" Керолайн сказала: "Я надішлю тобі пива з льоху", Еміас кивнув: "Дякую". Затим Керолайн зачинила хвіртку "саду-батареї" і піднялася з нами. Ми влаштувалися на веранді, а вона пішла в будинок. Хвилин за п'ять Анжела прийшла з кількома пляшками пива і склянками. День був надто паркий, і ми дуже зраділи, побачивши пиво. Повз нас пройшла Керолайн. В руках у неї була інша пляшка. Вона сказала, що несе її Еміасові. Мередіт запропонував, свої послуги — віднести пляшку, але Керолайн твердо сказала, що віднесе сама. Я подумав, що вона це робить з ревнощів, тому що не терпить, коли вони там удвох. Ревнощі також змусили її спуститися туди під приводом, ніби вона хоче обміркувати від'їзд Анжели.

Керолайн пішла донизу тією самою стежкою. Мередіт і я дивилися їй услід. Ми все ще нічого не вирішили, а Анжела з криком вимагала від мене, щоб я пішов з нею купатися до моря. Зрозумівши, що нам неможливо залишитися зараз наодинці, я сказав Мередітові: "Після сніданку". Він кивнув. Потім я пішов з Анжелою купатись. Ми перепливли затоку туди й назад, полежали проти сонця на скелях. Анжела була чомусь мовчазна, і це мені подобалось. Я вирішив одразу після сніданку відвести Керолайн убік і без зайвих слів звинуватити її в крадіжці цикути. Не мало сенсу доручати це Мередітові, він був занадто слабкодухий для цього. Глибше обдумавши все, я прийшов до висновку, що цикуту взяла таки вона. Ельза була надто відважна, щоб возитися з

якимось трунком, Керолайн же була неврівноважена, схвильована до раптових, безрозсудних вчинків.

Явна неврастенічка. І все ж десь у глибині мого мозку наполегливо билася думка, що Мередіт міг помилитись. А можливо, там порався хтось із слуг, перекинув пляшку і не насмілився про це зізнатися. Бачте, трунок здається справою настільки мелодраматичною, що навіть не віриться, поки щось не станеться.

Я поглянув на годинник. Було вже пізно. Ми з Анжелою мали поспішати, щоб встигнути на обід. Всі уже сиділи за столом, тобто всі, окрім Еміаса, який залишився в саду працювати над картиною. Для нього це було цілком природно, звично. Я вирішив, що він чинить досить мудро — обід був би для нього обтяжливим. Ми пили каву на веранді. Хотілося б детальніше пригадати, якою була і що робила Керолайн. Вона зовсім не здавалася схвильованою. Спокійна, трохи опечалена, — таке у мене склалося враження. Бісова жінка! Що не кажіть, а це диявольська затія — спокійно отруїти людину. З таким спокоєм і самопочуттям!.. Вона встала і сказала, що віднесе Еміасові каву. Зробила це звичайнісіньким чином. А вона ж знала, напевне знала, що в цей час він уже мертвий. Мадемуазель Уільямс пішла з нею. Не пригадую, чи було це бажання Керолайн. Скоріше усього, що так. Вони пішли удвох. Незабаром подався і Мередіт. Я саме придумав причину, аби відправитися слідом за ними, як раптом побачив, що брат повертається бігом. Обличчя його було сіре, голос поривчастий: "Треба покликати лікаря, негайно! Еміас..." Я зіскочив: "Він серйозно хворий, смертельно?!" Мередіт відповів: "Боюся, що він мертвий". Я забув на мить про Ельзу, яка раптом скрикнула, ніби від удару. Вона закричала: "Мертвий, мертвий!.." — і побігла. Досі я не знав, що можна так бігати.

Мередіт, важко дихаючи, сказав мені: "Іди за нею. Я подзвоню... Іди за нею... Хто його знає, що вона може вчинити..."

Я пішов за Ельзою і правильно зробив. Ельза легко могла б убити Керолайн. Я в своєму житті не бачив у людині стільки болю, зненависті, біснуватості.

Я схопив її і тримав, потім передав мадемуазель Уільямс. Гувернантка, повинен вам сказати, була на висоті. Вона змусила Ельзу в одну мить опритомніти — сказала, що потрібно заспокоїтися, що скандал, шум і гвалт не можуть зарадити біді. То відьма, а не мадемуазель Уільямс. Ельза втихомирилась, стояла, Поривчасто дихаючи, і тремтіла.

Що ж стосується Керолайн, з моєї точки зору, її маска була скинута. Вона застигла непорушно, сказати б вражена, але вона не була вражена. Її видавали очі. Вони були уважні, дивилися надто свідомо і ніби шукали, чекали. Мабуть, їй уже стало страшно…

Я підійшов до неї і заговорив майже пошепки. Мої слова, мабуть, не були почуті іншими жінками. Я сказав їй: "Проклята вбивця! Ти вбила мого кращого друга". Вона з жахом відхильнулася і сказала: "Ні, о ні! Він сам, сам це зробив". Я подивився їй в очі: "Цю казку зможеш розказати поліції". Вона їм і розповіла. Але вони не повірили…"

ОПОВІДЬ МЕРЕДІТА БЛЕЙКА

"Шановний пане Пуаро!

Як я вже повідомляв, викладене на папері — це все, що я зумів пригадати в зв'язку з трагічними подіями, які відбулися шістнадцять років тому. Насамперед хочу, аби ви знали, що я серйозно обдумав сказане вами під час нашої зустрічі. Тепер я ще більше переконаний, ніж був раніше, що Керолайн Крейль не отруїла свого чоловіка. Це мені завжди здавалося абсурдним, але відсутність будь-якого іншого пояснення і її поведінка під час процесу змусили мене приєднатися, як

вівцю до отари, До думки інших і говорити разом з ними, що коли не зробила цього вона, то яке може бути інше пояснення.

Після нашої зустрічі я серйозно обмірковував альтернативне рішення, подане тоді адвокатом захисту, що Еміас Крейль покінчив із собою. Незважаючи на те, що мені було відоме це рішення, воно здалося тоді мені абсолютно фантастичним, зараз же я бачу, що повинен змінити свою думку. Насамперед надзвичайно багатозначним є той факт, що так міркувала і Керолайн Крейль. Якщо виходити тепер із гіпотези, що ця мила і ніжна жінка була несправедливо засуджена, тоді її переконаність, про яку вона так часто говорила, повинна серйозно вплинути на нашу думку. Вона знала Еміаса краще за всіх. Якщо вона вважає можливим самогубство, тоді самогубство повинно бути можливим всупереч скептицизму друзів.

Отже, я підтримую теорію, що у Еміаса це було в думках, тут деяка схильність до мук Совісті, навіть відчай — викликані надмірностями, на як штовхнув темперамент і які були зрозумілі тільки його дружині. Це, по-моєму, небезпідставне твердження. Можливо, тільки їй був відомий цей бік його характеру — риса, несумнівна з тим, що я будь-коли чув від Еміаса, Але не менш вірогідно, що в більшості людей існують непомітні риси, які перебувають у протиріччі з основним їх характером. Прояви ці бувають несподівані навіть для близьких. Трапляється, що в житті шановного і порядного чоловіка розкривають добре приховану рису — грубість.

Бридкий користолюб може таємно захоплюватися тонким витвором мистецтва. Жорстокі й безжалісні люди інколи проявляють небувалу доброту. Або навпаки: великодушний, веселий чоловік інколи вчиняє жорстоко і підло. Отже, можливо, що в Еміаса Крейля була болісна тенденція до самозвинувачення. І чим бурхливіше проявлявся його егоїзм у прагненні робити, що йому заманеться, тим сильнішим, можливо, були його муки. На перший погляд, це здається неймовірним, але я гадаю, що саме так і повинно було статися. І, повторюю, Керолайн сама твердо дотримувалась цієї точки зору.

Розглянемо тепер факти, або, вірніше, спогади, які у мене залишилися про факти в світлі цієї нової теорії. Вважаю доречним поновити бесіду, яку я мав з Керолайн за кілька тижнів до трагедії. Це було під час першого візиту Ельзи Грієр в Олдербері.

Керолайн, як вас відомо, знала про моє глибоке дружнє захоплення нею. Я був людиною, з якою вона запросто могла поділитися. Вона, здавалося мені, була погано настроєна. Я здивувався, коли вона одного разу запитала, чи думаю я, що Еміас справді дуже любить цю дівчину. Я сказав їй: "Він хоче написати її портрет. Ви ж знаєте Еміаса", Керолайн похитала головою і заявила; "Ні, Мені здається, що він закохався в неї". — "Ну, може, трішки. Ми ж знаємо, що Еміас надто чуттєвий до жіночих зваб, але пора б вам розібратися, моя дорога, що Еміас по-справжньому любить тільки одну людину, І ця людина — ви. Його інколи захоплюють подібні пристрасті, але ненадовго. Ви єдина жінка, яка щось значить для нього. І незважаючи на те, що він себе погано поводить, почуття його до вас не міняються". Керолайн відповіла: "Так думала і я досі". — "Повірте мені, Керо, так і є!" "Мередіте, цього разу мені страшно. Ця дівчина так... страшенно відверта. І така молода, така пристрасна... Мені здається, що цього разу серйозно..." — "Але саме той факт, що вона така молода і, така відверта, і є її захистом". — "Ось цього я й боюсь. Мені тридцять чотири роки, ви знаєте. Мередіте. Вже десять років, як ми одружені. У мене немає шансів суперничати з Ельзою. Цією майже дитиною. Я це добре розумію"" — "Але, Керолайн, ви ж знаєте, що Еміас справді любить вас". — "Чи можна коли-небудь бути впевненою з цими чоловіками? Я надто примітивна жінка, Мередіте, Мені хочеться вдарити сокирою цю дівчину..." Я пояснив, що, певно, в такому віці Ельза зовсім не розуміє, що робить. Вона дуже захоплюється Еміасом. Вона вважає його героєм і не віддає собі звіту, що Еміас закохався в неї. Керолайн почала говорити про садок. Я сподівався, що ця справа її більше не хвилюватиме.

Незабаром після того Ельза повернулася до Лондона, Еміас також був відсутній кілька тижнів. Я зовсім забув про цю справу, коли почув якось, що Ельза знову в Олдербері — для того, щоб Еміас закінчив її

портрет. Ця звістка мене схвилювала. Керолайн при зустрічі не вельми була настроєна обмірковувати це, але поводила себе звичайно, без якоїсь особливої стурбованості. Я вирішив, що між ними все гаразд, тому здивувався до потрясіння, коли довідався, як далеко зайшла справа.

Я розповів вам про свою бесіду з Крейлем і про розмову, яку мав з Ельзою. В мене не було нагоди поговорити з Керолайн. Ми тільки обмінялися з нею кількома словами. Ніби бачу її — з великими чорними очима, затамованими хвилюванням, ніби чую її голос: "Все скінчено..." Нема слів, щоб висловити безмежну гіркоту, з якою вона це мовила. То була сувора правда. Тому що зі смертю Еміаса все скінчилося для неї. Тому, я в цьому переконаний, і взяла вона цикуту. Це був порятунок. Порятунок, підказаний моєю дурною лекцією. І уривок із Платона, прочитаний тоді...

Ось яке моє теперішнє переконання. Вона взяла цикуту, твердо вирішивши покінчити з собою, якщо Еміас її кине. Він, мабуть, побачив, коли вона це робила, або довідався пізніше, що в неї трунок. Це відкриття його налякало. Він жахнувся, зрозумівши, як далеко зайшов. Але, незважаючи на весь жах і докори совісті, він відчував, що не може відмовитися від Ельзи. Це зрозуміло. Будь-хто з закоханих у неї чоловіків не міг би відірватися. Він не уявляв собі життя без Ельзи. Він зрозумів, що, в свою чергу, Керолайн не зможе жити без нього. І вирішив, що є тільки один вихід: самому скористатися цикутою. І те, що він це зробив, по-моєму, характеризує його. Живопис — було для нього найдорожчим у світі. Він вирішив померти справді з пензлем у руці. І останнє, що повинні були бачити його очі, — образ дівчини, яку він одчайдушно любив. Можливо, він подумав, що і для неї його смерть буде найкращим виходом...

Визнаю, ця теорія залишає без пояснень деякі факти. Чому, наприклад, на пустій пляшці від цикути були тільки відбитки пальців Керолайн? По-моєму, після того, як Еміас бабрався з пляшкою, його відбитки були стерті вогкою ганчіркою, що лежала в ящику з пляшками.

І що після смерті Еміаса Керолайн брала її, щоб подивитися, чи ніхто, не чіпав. Безперечно, це судження можливе і правдоподібне.

Що стосується показань, зв'язаних із слідами пальців на пивній пляшці, то свідки захисту вважали, що після вживання трунку рука скорчиться і тому людина може схопити пляшку неприродним чином.

Варто пояснити і ще дещо, а саме: поведінку Керолайн під час процесу. Для мене тепер зрозумілі мотиви її поведінки. Вона взяла трунок з моєї лабораторії. Її рішення покінчити з собою було причиною, яка змусила її чоловіка покінчити самогубством замість неї. Не буде нелогічним передбачити, що в момент хворобливого докору совісті вона відчула себе відповідальною за його смерть. Таким чином, Керолайн переконала себе, що винна у вбивстві, хоч і не в тому, в якому її звинувачували.

Вважаю все це цілком можливим, певен, вам неважко буде переконати маленьку Карлу, і вона зможе вийти заміж за свого нареченого і буде задоволена думкою, що єдина вина її матері — це імпульс (і не більше) покінчити з собою.

Все, написане досі, на жаль, не є тим, про що ви мене просили. Спробую зараз виправити цей недолік. Я вам уже розповідав про все, що сталося напередодні смерті Еміаса. Перейдемо до цього дня.

Спав я дуже погано, схвильований таким жахливим для моїх друзів поворотом подій. Після довгого роздумування, коли я даремно намагався вигадати спосіб уникнути катастрофи, години о шостій ранку я заснув мертвим сном. Не прокинувся, коли мені приносили чай. З трудом піднявся приблизно о пів на десяту, змучений, з важкою головою. Трохи згодом мені здалося, що я почув шурхіт у кімнаті, яка була піді мною, тобто в лабораторії.

Шум, певне, викликала кішка, що залізла до кімнати. Я побачив ледь відчинене вікно, по недогляду, мабуть, так і зоставлене звечора. Отвір був приблизно таких розмірів, що могла пролізти кішка. Пригадую про цей шум тільки для того, аби пояснити, що привело мене до лабораторії.

Як тільки, одягнувшись, я спустився туди і почав оглядати полиці, — помітив, що пляшка з цикутою трошки виступала з ряду. Це привернуло мою увагу. Придивившись, я побачив, що з пляшки зникла значна кількість рідини. Перед тим пляшка була майже повна, а тепер в ній залишилося менше половини.

Я міцно зачинив вікно і вийшов, замкнувши двері на ключ. Мене розбирало хвилювання, я розгубився. Раптовість чогось завдає уповільнювала мої розумові процеси.

Всі слуги в один голос стверджували, що в лабораторію не заходили. Після деяких роздумів я вирішив подзвонити братові і запитати його поради. Філіп негайно збагнув усю серйозність викритого мною факту і терміново викликав мене, щоб порадитися. До дорозі з дому я зустрів мадемуазель Уільямс, яка шукала свою учениці. Я запевнив, що не бачив Анжели, швидко пішов до моря і почав гребти до протилежного берега.

Мій брат був там і чекав на мене. Ми піднялися до будинку тією ж дорогою, яку з вами долали кілька днів Тому. Місцевість ви знаєте, отже, можете собі уявити, що, проходячи біля стіни "саду-батареї", ми не могли не почути, про що там говорилося.

Крім факту, що Еміас і Керолайн, певне, не сходилися в поглядах на якесь питання, ми не звернули уваги на те, що там говорилося. Незаперечно лише те, що я не чув там ніяких погроз із боку Керолайн. Темою бесіди була Анжела. Керолайн, я вважаю, була за відстрочку відправки дівчини до школи, на чому рішуче наполягав Еміас. Він був

невмолимий, нервував, кричав, що справа вирішена і що він уже потурбувався про підготовку речей дівчини для дороги.

Хвіртка "батареї" відчинилася якраз тої хвилини, коли ми були перед нею. Вийшла Керолайн. Вона здавалася схвильованою, але не дуже. В цей час від будинку надійшла Ельза. Було видно, що Еміас хоче продовжити роботу над картиною, тому ми пішли стежкою вгору.

Філіп пізніше гірко докоряв собі, що ми не вжили тоді негайних заходів. Але я не розділяв його думок. Абсолютно нічого не виправдувало наших передбачень про підготовку вбивства. (До речі, я вважаю, воно і не готувалося). Звичайно, щось нам варто було вжити, але залишаюся певним своєї правоти, що спочатку треба було уважно обсудити цю проблему, обов'язково знайти потрібне рішення. Раз чи два я навіть запитував себе, чи не помилився і чи насправді пляшка була напередодні повна. Я не з тих, як мій брат Філіп, котрі вважають себе абсолютно певними у всьому. Пам'ять інколи може зіграти злий жарт. Скільки разів, наприклад, ти був певен, що кладеш якийсь предмет в одне місце, а потім виявляється, що зовсім в інше. Чим більше я намагався пригадати, в якому стані була пляшка напередодні, тим більше з'являлося сумнівів. Це дуже злило Філіпа, він почав утрачати терпець. Ми не могли більше розмірковувати і мовчки згодилися продовжити це після другого сніданку.

Пізніше Анжела і Керолайн принесли нам пиво. Затим я рушив стежкою, в бік "батареї". Якраз над "батареєю", серед дерев є галявинка, де стояла стара лавка. Я сидів там, курив у роздумі, спостерігаючи, як позує Ельза. Вічно буду пам'ятати Ельзу, якою вона була того дня. Струнка, у жовтій блузці і синіх штанях, у червоному пуловері, накинутому на плечі. Її обличчя випромінювало здоров'я і радість.

Ви, можливо, подумаєте, що я-підслуховував. Ні! Ельза мене добре бачила, вона знала, як і Еміас, що я там сиджу. Вона навіть махнула мені рукою і закричала, що Еміас цього ранку нестерпний, що він навіть не

дає їй відпочити. Вона, мовляв, уся замерзла, і в неї нестерпно болить поперек. Вона не помічала, нічого, окрім себе і Еміаса, не знала сумніву, докору, жалю. Чи можна чекати жалю від життєрадісної молодості? Жаль — це почуття, яке приходить з віком, разом із мудрістю.

Вони, зрозуміло, багато не розмовляли. Художник не любить базікати, коли працює. Приблизно кожні десять хвилин Ельза робила якесь зауваження, а Еміас щось бурчав у відповідь. Вона йому казала: "Мені здається, ти правий щодо Іспанії. Це перша країна, куди ми поїдемо. І ти поведеш мене дивитися бій биків. Це, мабуть, виняткове видовисько! Тільки я б хотіла, щоб бик убив людину, а щ навпаки. Уявляю, що відчували римські жінки, дивлячись, як умирає тореадор. Чоловіки вмирають — невелика біда, а ось тварини… — вони прекрасні". Вона сама була як молода тварина, примітивна, не маючи, ніякого досвіду і мудрості сповненої сумнівів людини. Не гадаю, щоб вона думала" Вона тільки відчувала. Вона була жива, живіша всіх живих істот, яких я знав…

Гонг задзвонив до обіду. Я встав, спустився стежкою, зайшов у "батарею", де мене зустріла Ельза. Після тінистих дерев світло здається надто яскравим, сліпучим. Еміас лежав, розкинувши руки, на лаві. Він уважно дивився на картину. Я тільки раз бачив його в такій позі. Звідки я міг знати, що трунок так діяв, що Еміас ціпенів?

Еміас ненавидів усе, що нагадувало хворобу! Він ніколи б не згодився хворіти. Цілком можливу, що він сприйняв свою кволість за сонячний удар, проте не поскаржився. Ельза сказала, що Еміас не піде обідати. Я подумав: це досить розумно з його боку, і сказав: "Тоді до побачення".

Еміас поволі перевів погляд з картини і зупинився на мені. В його очах було щось дивне — не знаю, як і назвати, — щось подібне до ворожості. Погляд пильний, недоброзичливий, злий.

Звичайно, тоді я не зрозумів того погляду. Коли картина не виходила так, як йому хотілося, у Еміаса були погляди просто вбивчі. Я вважав, що це саме той момент. Ні Ельза, ні я не помітили в ньому нічого незвичайного — капризи художника, і все. Ми залишили його там і пішли до будинку, розмовляючи та сміючись. Якби вона знала, бідна дівчина, що більше ніколи його не побачить. О, слава богу, що вона не знала! Вона могла б тоді скористатися ще кількома митями щастя.

За столом Керолайн вела себе як звичайно, ледь стурбована, не більше. Хіба це не говорить про те, що вона ні В чому не була замішана? Вона не могла так артистично триматися. Потім вона і гувернантка спустилися в садок і знайшли його… Я зустрів мадемуазель Уільямс, коли вона поверталася знизу. Вона попросила подзвонити лікареві і повернулася до Керолайн.

Бідна дитина! Маю на увазі Ельзу. Жаль її був шалений і нестримний, як у дітей: вони не думають, що життя може викидати подібні штучки. Керолайн була спокійна, надто спокійна. Вона, зрозуміло, краще вміла володіти собою, ніж Ельза. Тоді в неї не було ще докорів совісті, вона тільки сказала, що це, звичайно, вчинив він сам. Але ми не могли вірити тому. Можливо, Керолайн уже тоді зрозуміла, що підозра падає саме на неї. Так, я вважаю, це і пояснює її поведінку.

Філіп був абсолютно переконаний: вона вбила Еміаса.

Велику допомогу подала тоді гувернантка, людина, на яку можна покластися в найнесподіваніших ситуаціях. Вона поклала Ельзу і дала їй заспокоюючі ліки, а Анжелу вивела, коли з'явилася поліція. Відтоді все перетворилося в. суцільну веремію. Поліція обшукувала будинок і вела слідство, репортери вертілися, як мухи, зі своїми фотоапаратами, намагаючись "узяти інтерв'ю" у членів сім'ї. Страшне… Я й сьогодні під впливом тих почуттів, після стількох років. Коли ви поясните маленькій Карлі, як це сталося насправді, хай допоможе вам бог забути всю цю історію… Щоб ніколи про неї не згадувати…

Мабуть, Еміас покінчив з собою, яким би неправдоподібним це здавалося..."

ОПОВІДЬ ЛЕДІ ДІТТИШЕМ

"Я повністю виклала тут усе, що відбулося з того моменту, відколи я познайомилася з Еміасом Крейлем, і до його трагічної смерті.

Вперше я побачила його на якомусь зібранні художників. Пригадую, він стояв біля вікна, і я побачила його одразу ж, як тільки зайшла. Я запитала, хто це. Мені сказали: "Це Крейль, художник". Я попросила, щоб мене познайомили з ним. Ми з ним розмовляли тоді хвилин із десять. Враження, яке справив на мене Еміас Крейль, даремно намагатись описати. Якщо сказати, що тоді, коли я бачила Еміаса, мені всі здавалися зовсім маленькими, а потім зникали зовсім, то це до деякої міри передає мої враження, коли взагалі можна їх передати. Після того знайомства з ним я ходила скрізь, Де тільки можна було побачити його картини. Саме тоді відбувалася його виставка в Бонд-стріті; одна картина була в Манчестері, друга в Лідсі, а ще дві виставлялися в галереях у Лондоні. Я їздила дивитися їх, потім зустріла його знову і сказала: "Я бачила всі ваші картини і вважаю їх прекрасними". Його це ніби завабило. "З якого часу ви стали розумітися на живописі? Не думаю, щоб у вас була найменша уява про живопис..." — "Можливо. І все ж вони прекрасні!" Він посміхнувся і сказав: "Не будьте експансивною дивачкою". Я відповіла: "Не збираюсь. Я хочу, щоб ви написали мій портрет". — "Якби ви хоч трохи подумали, ви б зрозуміли, що я не пишу портретів гарненьких жінок". Я сказала: "Не обов'язково портрет, і я не така вже гарненька". Він поглянув на мене, ніби вперше побачив: "Так... Можливо, це й так..." Я запитала його: "То ви будете мене малювати?" Він розглядав мене деякий час, схиливши голову набік, потім сказав: "Ви дивна дитина. Це точно!" Я відказала на те: "Я багата, ви цього не знаєте, я можу добре заплатити". — "Чому ви так хочете, щоб вас малював саме я?" — "Тому, що я цього хочу". Він узяв мене за плечі, повернув обличчям до світла. Потім трохи відступив. Я стояла непорушно, в чеканні, поки він не сказав: "Я інколи палав бажанням

написати зграю австралійських папуг з їх нестерпними кольорами... Зграю, що сідає на собор святого Павла. Якщо я буду писати вас на скромному і традиційному тлі — краєвиді під відкритим небом, здається, буде той же результат". Я запитала: "Отже, ви будете малювати?" Він сказав: "Ви один з найкращих, найсамобутніших і найяскравіших зразків екзотичних квіток, що я бачив. Я буду вас малювати! Але я вас попереджаю, Ельзо Грієр: якщо я справді буду вас малювати, то я напевне захочу вас і любити!" — "Сподіваюсь, що захочете..." Я мовила це спокійним і стриманим тоном. Я чула, як він стримував своє дихання, помітила блиск його очей.

Бачте, як все це нежданно трапилося!.

Днем чи двома пізніше ми знову зустрілися. Він сказав, що хотів, аби я поїхала з ним у Девоншир — там, мовляв, гарне тло. І додав: "Я одружений, ви це знаєте, і я дуже люблю свою дружину". Я відповіла, що жінка його кохання має бути досить мила. "Вона надзвичайно мила, — сказав він. — Керолайн просто прекрасна, я обожнюю її навіть. Так що закарбуйте це собі, дитино моя".

За тиждень він почав писати картину. Керолайн Крейль прийняла мене досить люб'язно. Я не вельми їй подобалась, але, власне, чому я мала їй подобатись? Еміас був надто запобігливий. Він ніколи мені не говорив нічого, що не можна було б почути його дружині, а я була ввічливою і дотримувалася всіх умовностей. Проте через десять днів він сказав мені, що я повинна повернутися назад, у Лондон. Я здивувалася: "Картина ж не готова". Він сказав: "Я тільки її, почав. Справа в тому, що я не можу тебе писати, Ельзо". Я запитала: "Чому?" — "Ти добре знаєш чому, Ельзо. І тому тобі необхідно виїжджати, Я не можу зосередитися, не можу думати ні про що інше, окрім тебе". Ми сиділи в "саду-батареї", був теплий сонячний день. Співали пташки, гули бджоли. Все довкола здавалося спокійним і щасливим. Але це було не так. Я знала, що мій від'їзд до Лондона ні до чого не приведе, але згодилася: "Дуже добре, я поїду, якщо ти хочеш". Еміас сказав: "Ти розумна дівчина". І я поїхала"

Я не писала йому. Він боровся з, собою десять днів. Потім примчав. Він здавався таким нещасним, що справив на мене гнітюче враження. Еміас заявив: "Я попереджав тебе, Ельзо. Аби не говорила, що я тебе не попереджав". Я відповіла: "Я чекала тебе. Я знала, що ти приїдеш". Він застогнав і сказав: "Деякі речі сильніші за волю людини. Я не можу їсти, не можу спати, не можу заспокоїтися, так сильно я хочу тебе!" Я сказала, що знаю це, що те ж саме і зі мною, що так було з першої миті, як тільки, я його побачила. Це називається долею, і нема ніякого резону боротися з нею. "Ти недовго з нею боролася, чи не так, Ельзо?" Я сказала, що зовсім не боролася. Він зауважив, що я надто молода, а я відповіла, що це не має ніякого значення...

Кілька наступних тижнів ми були надто щасливі. Але щастя — це не те слово. Це було щось глибше і щ той же час страшне. Ми були створені одне для одного, і ми знайшли одне одиого. Однак сталося те, що мало статися. Думки про незакінчену картину почали переслідувати Еміаса. Він сказав: "Раніше я не міг тебе писати, ти сама стояла на моєму шляху. А Тепер я. хочу писати тебе, Ельзо. Я хочу намалювати тебе так, щоб ця картина була найкращою річчю з усього зробленого мною. Я мучуся, у мене сверблять руки рід бажання схопити пензель і дивитися на тебе, як ти сидиш на тій старій зубчастій стіні з вежами, побитими як старий анекдот, а в глибині — синє море і пишні британські дерева... Ти там стоїш як протиріччя всьому, як врочистий виклик! Я повинен тебе такою написати! І я не терплю, коли мені набридають або морочать голову під час роботи. Коли картина буде готова, я скажу Керолайн правду і ми розв'яжемо всю цю заплутану історію".

Я запитала: "Керолайн буде протестувати, якщо ти вимагатимеш розлучення?" Він відповів, що не думає, але, мовляв, з жінками ніколи не знаєш, як вони вчинять. Я сказала, що мені жаль, якщо це її засмутить, але, врешті-решт, подібні речі трапляються. "Дуже просто і дуже розумно, Ельзо. Але, бачиш, Керолайн нерозсудлива, вона ніколи не була і, напевне, й надалі не буде розсудливою. Вона любить мене, ти розумієш?" Я сказала, що розумію, але якщо вона любить тебе, то твоє щастя повинно бути для неї головним і ні в якому разі вона не повинна

тримати тебе біля себе. Еміас сказав: "У житті не вдається вирішувати питання за допомогою прекрасних афоризмів, узятих із сучасної літератури. Природа жорстока, з іклами й кігтями, не забувай цього". — "Але ж ми сьогодні цивілізовані люди", — зауважила я, Еміас розсміявся: "Дідька з два цивілізовані! Керолайн напевне захоче пристукнути тебе сокирою по голові! До того ж вона це може. Ти не розумієш, Ельзо, що вона буде страждати. Чи знаєш ти, що таке страждати?.." — "Тоді не кажи їй". — "Ні, розлучення повинно відбутися. Ти повинна мені належати, як світ, Ельзо. Щоб ти була моєю перед усіма". — "А якщо вона не захоче розлучатися?" — "Не цього я боюся". — "Чого ж ти боїшся?" І він тихо мовив: "Не знаю..."

Бачте, він знав Керолайн. Я — ні. Якщо б я тоді могла передбачити...

Ми знову поїхали в Олдербері. Становище було складне. Цього разу справи пішли важко. Керолайн стала підозріливою, ї це мені не подобалося. Мені завжди були бридкі брехня і обдурювання. Я дотримувалася думки, що ми повинні сказати їй про все. Проте Еміас і чути не хотів, Найстрашніше було те, що це його мало зачіпало. При всій його любові до Керолайн і страху перед її стражданням, його просто-напросто не зачіпало: буде це чесно чи ні? Він шалено працював, а все інше його не обходило. Я ще не бачила його таким. Тільки тоді зрозуміла, який він геніальний" Він був, звичайно, одержимий, не рахувався з правилами доброго тону. Але зі мною справа була інша. Моє становище було жахливе. Керолайн мене не терпіла і була права. Єдиний засіб вияснити все — це чесно сказати їй правду. Але Еміас завжди відповідав, що не хоче, щоб йому набридали з різними сценами, поки він не закінчить картину. "Але, напевне, — сказала я, — ніяких сцен не буде. У Керолайн досить гідності і гордості для цього. А я хочу бути цілком чесною. Ми повинні бути чесними!" — "До біса чесність! — закричав Еміас. — Я працюю над картиною, дідько б вас забрав!"

Я розуміла його точку зору. Він моєї не розумів.

Зрештою, я більше не могла. Якось Керолайн розповідала нам про її і Еміасові плани на осінь. Вона говорила з такою впевненістю!.. Раптом мені здалося страшенно підлим те, що ми робимо, — залишати її в невідомості. Можливо, я була також розсерджена, оскільки Керолайн майже весь час погано до мене ставилася. Правда, в інтелігентній формі, так що ні до чого було придратися. І я сказала їй правду в обличчя. Я й досі переконана, що вчинила правильно. Хоча, зрозуміло, я цього не зробила б, якби мала хоч туманне уявлення, до чого воно приведе.

Сутичка сталася негайно. Еміас розсердився, але змушений був визнати, що все, розголошене мною, правда. Поведінка Керолайн була мені незрозуміла. Коли потім ми пішли до Мередіта Блейка на чай, вона прекрасно грала свою роль, базікала, сміялась... По своїй недосвідченості я повірила, що вона сприйняла все по-належному. Після цього мені було страшенно неприємно сидіти в Олдербері, але, якби я виїхала, Еміас метав би громи і блискавки від гніву. Я думала, що, можливо, поїде Керолайн. Це полегшило б для нас усю справу.

Я не бачила, коли Керолайн брала цикуту. Я хочу бути чесною і тому визнаю, що, можливо, її розповідь про самогубство й правдива. Але, правду кажучи, я не вірю. По-моєму, вона була жінка надзвичайно ревнива й егоїстична. Жінка, яка не хоче випускати зі своїх рук нічого з того, що вона вважає своїм. Еміас був її власністю. Вона ладна була б убити його, аніж випустити зовсім І безповоротно до іншої жінки. Мені здається, вона негайно прийняла рішення вбити його. І, по-моєму, розповідь Мередіта про властивості цикути наштовхнула її на думку здійснити задумане.

Вона була надто жорстока і мстива жінка, навіть зла. Еміас завжди пам'ятав, що вона небезпечна. Я цього не знала.

Наступного ранку у неї відбулася остання розмова з Еміасом. Я чула її з веранди. Він тримався прекрасно — терпеливо, спокійно, умовляв її бути розсудливою, говорив, що йому надто дорогі і вона, і дитина, що

він буде їх любити й зробить усе, аби забезпечити їхнє майбутнє. Нараз він посуворішав: "Але зрозумій ти одну річ. Я все рівно одружуся з Ельзою, і ніщо мене не зможе зупинити! Ми завжди вважали, що не можна позбавляти людини свободи. Таке в житті буває". Тоді Керолайн заявила: "Роби як знаєш. Я попередила тебе". Голос у неї був спокійний, але з якимись дивними нотками. "Що ти хочеш цим сказати?" — запитав її Еміас. "Ти мій, і я зовсім не збираюсь відпускати тебе. Ніж дозволити тобі піти до цієї жінки, я скоріше уб'ю тебе..." В цей момент я побачила Філіпа Блейка, який ішов уздовж веранди. Я встала і пішла йому назустріч, мені не хотілося, щоб він чув їхню розмову.

Трохи згодом Еміас вийшов з будинку і сказав, що треба поспішати з картиною. Ми спустилися вниз до "батареї". Він майже нічого не розповідав. Сказав тільки, що з Керолайн не так-то просто про щось домовитись, оскільки вона хижа, але не будемо більш говорити про це. Він хотів зосередитися на своїй роботі. "Ще день — і картина буде закінчена, — сказав він. — І це краще, що я зробив, Ельзо. Навіть якщо воно створено ціною крові і сліз".

Пізніше я пішла взяти свій пуловер, бо подув холодний вітер. Повернувшись, застала Керолайн. Я подумала, що вона прийшла з метою зробити останню спробу переконати Еміаса. Там були також Філіп і Мередіт. Еміас сказав, що його мучить згага і що він випив би чого-небудь. Керолайн сказала, що вона пришле йому пива з льоху. Цілком природним, навіть дружнім тоном! Яка артистка! Вона вже тоді знала, що задумала.

Хвилин за десять вона повернулася з пивом. Еміас малював. Керолайн налила склянку і поставила біля нього. Ніхто з нас на неї не дивився. Еміас був зайнятий своєю творчістю, а я не могла міняти своєї пози. Еміас, за звичкою, перехилив воднодух склянку, зморщився і поскаржився, що в пива бридкий присмак, але, в усякому разі, воно хоч холодне. Навіть при цих словах мені і в голову не прийшло про якусь підозру. Я розсміялась і сказала йому жартома: "Печінка".

Побачивши, що він випив, Керолайн пішла. Минуло хвилин із сорок, коли Еміас почав скаржитись на ціпеніння і біль. Він сказав, що це, мабуть, легкий приступ ревматизму.

Еміас завжди нетерпляче ставився до будь-якої недуги і ніколи на це не звертав уваги. Тут же він весело сказав: "Старість, напевне. Ти обрала старого, який тріщить по всіх швах, Ельзо!" Тоді вступила в гру і я. Але я помітила, що він якось дивно і задерев'яніло пересуває ногами і разів зо два зморщився. В мене і думки не було, що то не ревматизм. Затим він підтягнув лавку і приліг на ній, раз у раз підводячись, щоб зробити пензлем щось на полотні. Так він інколи робив під час писання. Він лежав і уважно поглядав то на мене, то на полотно. Інколи це тривало понад півгодини, так що не здивувало мене.

Я почула гонг, який кликав до обіду. Еміас заявив, що не піде нагору, що йому нічого не потрібно. І це не було для нього незвичайним. Та, к йому було легше, аніж зустрічатися з Керолайн за столом.

За мною прийшов Мередіт Блейк. Він звернувся до Еміаса, але Еміас тільки щось промимрив. Ми подалися з Мере д і том до будинку, а його залишили. Залишили, щоб він помирав один. Я мало бачила хвороб у своєму житті, я мало знала про них. Мені здалося, що все це у Еміаса Тільки вереди художника. Якби я знала, якби я могла зрозуміти, можливо, лікар і зумів би його врятувати… О боже, чому я не зуміла збагнути всього цього!

Навіщо думати про це зараз? Я була сліпа і дурна, що не змогла це зрозуміти!

Мало що залишається розповідати далі.

Керолайн і гувернантка спустилися туди по обіді. Мередіт пішов за, ними. Але він зараз же прибіг назад, сказав, що Еміас помер. Тоді я все зрозуміла. Зрозуміла, що це зробила Керолайн. Я все ще не думала про

трунок, гадала, що коли вона пішла вниз, то застрелила або заколола його. Я хотіла кинутися на неї, вбити її. Як вона змогла це зробите? Як могла? Проклята жінка!..

Я ненавиджу її! Ненавиджу й сьогодні!

Її навіть не повісили. А варто було б! Навіть шибениця — для неї було б занадто добре.

Я ненавиджу її!.. Ненавиджу!. Ненавиджу!.."

ОПОВІДЬ СЕСІЛІЇ УІЛЬЯМС

"Шановний пане Пуаро!

Я посилаю вам описання подій, учасником яких я була. Буду цілком відверта і нічого не приховаю. Ви можете показати це Карлі Крейль. Можливо, це її засмутить, але я завжди вірила в істину, Палеативи шкідливі. Треба мати сміливість дивитися правді в очі. Без цієї сміливості життя даремне. Найбільше зла нам приносять ті, хто, бажаючи нас захистити, приховує правду.

Віддана вам Сесілія Уільямс".

"Зовуть мене Сесілія Уільямс. Я була прийнята на роботу пані Крейль як гувернантка її названої сестри Анжели Уоррен. Мені тоді було сорок вісім років. Я приступила до роботи в Олдербері — дуже гарний маєток в Саут-Девоні, який багато поколінь належав родині Крейлів. Я знала, що пан Крейль — відомий художник, але ми з ним познайомилися тільки після мого приїзду в Олдербері. В будинку мешкали пан і пані Крейль, Анжела Уоррен (тоді дівчинка тринадцяти років) і троє слуг, які багато років служили у Крейлів.

Моя учениця, я в цьому переконалася, була інтересною і багатообіцяючою дитиною з надто помітними здібностями. Мені було приємно працювати з нею. Трохи дика і недисциплінована, але ці недоліки здебільшого є наслідком високого інтелекту, і я завжди вважала за краще, щоб мої учениці виявляли характер і розумові здібності. Надлишок життєздатності може бути вихований і спрямований таким чином, щоб розвиватися корисно і успішно. Коротше кажучи, я переконалася, що Анжела все ж здатна підкорятися певній дисципліні. Вона була деяким чином збалувана надто поблажливою пані Крейль. Вплив же пана Крейля не був, на мій погляд, особливо бажаним. Інколи він потакав їй, а інколи ставав надто суворим. Це була людина з багатьма вадами, людина настрою, що, мабуть, являлося наслідком артистичного темпераменту.

Я особисто ніколи не розуміла, чому людині з мистецькими здібностями завше пробачається те, що вона не вміє тримати себе в межах пристойності, мене не захоплював живопис пана Крейля. Малюнок його здавався потворним, а фарби — перебільшеними. Але, зрозуміло, в мене ніхто не питав думки.

Незабаром я почала відчувати до пані Крейль глибоку симпатію. Я захоплювалась її характером і сміливістю, з якою вона йшла крізь труднощі свого життя. Пан Крейль був невірним чоловіком, і це, мені здається, спричиняло до багатьох її страждань. Вольовіша жінка пішла б від нього, а пані Крейль не визнавала такої можливості. Вона терпіла його зради і прощала їх, але, мушу сказати, не без бурхливих проявів. Вона сперечалася з ним страшенно, навіть дуже гостро!

На процесі говорили, що вони ставилися одне до одного як собака до кішки. Я не піду так далеко: пані Крейль була людиною високої гідності, і до неї не примінимі подібні терміни. Але справді між ними бували чвари. І я вважаю це цілком природним, беручи до уваги обставини, які складалися.

Я прослужила у Крейлів два з лишком роки, коли з'явилася мадемуазель Ельза Грі єр. Вона приїхала в Олдербері влітку. Вона була приятелькою пана Крейля, і казали, що мета її приїзду — це портрет, який мав з неї писати Еміас Крейль. Було зрозуміло з самого початку, що пан Крейль був закоханий в цю дівчину і що вона, в свою чергу, не робила нічого, щоб його в цьому розчарувати. Вона вела себе, на мою думку, надто безсоромно, до неможливого розв'язно з пані Крейль і на очах у всіх фліртувала з паном Крейлем. Зрозуміло, пані Крейль нічого мені не говорила, але я бачила, що вона стурбована і засмучена. Тому я робила все можливе, щоб полегшити її долю. Мадемуазель Грієр позувала щоденно панові Крейлю, але я помітила, що картина посувалася не вельми успішно. У них, безперечно, були інші теми для розмов!

Моя учениця — приємно про це сказати — не дуже-то помічала, що відбувалося навколо неї. Анжела була в деяких питаннях занадто молода. Не дивлячись на те, що розумово вона добре розвивалася, її не глржна було назвати перезрілою дитиною. Вона не виявляла ніякого бажання читати недозволені книжки, не проявляла нездорової цікавості, як це часто буває у дівчаток її віку. Тому вона не помічала нічого неприпустимого в дружбі між паном Крейлем і мадемуазель Грієр. Все ж дівчинка її не любила і вважала дурною, В цьому вона була цілком права. Мадемуазель Грієр одержала, як я вважаю, певне виховання, але вона ніколи не розкривала книжки, і звичайні літературні приклади були їй зовсім чужі. Крім того, вона була нездатна підтримати розмову на будь-яку інтелектуальну тему.

Анжела, мені здається, навіть не розуміла, наскільки нещасна її сестра. Вона ще була не дуже проникліва. Більшу частину часу проводила в розвагах, лазила по деревах, викручувалась на велосипеді, а також захоплювалась читанням і виявляла відмінне розуміння того, що їй подобалося і що ні. Пані Крейль постійно турбувалася, щоб Анжела нічого не запідозрила в її нещастях, і намагалася в присутності дівчинки здаватися веселою.

Одного прекрасного дня мадемуазель Грієр повернулася в Лондон — чому ми всі, можу вас запевнити, були надто раді! Слуги ставилися до неї з такою ж "симпатією", як і я. Вона була людиною, яка вимагає багато уваги, але потім забуває сказати спасибі. Незабаром після того поїхав і пан Крейль. Мені було жаль пані Крейль. Вона завжди брала дуже близько до серця подібні речі. Я страшенно злилась на пана Крейля. Коли у чоловіка така чутлива, поступлива і розумна дружина, він не має права так негідно з нею поводитись.

І все ж ми з нею сподівалися, що незабаром ця пригода скінчиться. Не те щоб ми про це говорили, ні, але вона добре знала мою думку з цього приводу. На жаль, через кілька тижнів пара з'явилася знову. Нібито потрібно було поновити сеанси позування. Пан Крейль малював тепер просто-таки шалено. Я зрозуміла: він був уже воском у її пазурах.

Події досягли кульмінації в переддень 17 вересня. Поведінка мадемуазель Грієр останнім часом стала нестерпною, зухвалою. Пані Крейль поводила себе як справжня дама: вона проявляла холодну ввічливість, але в той же час показувала негідниці, що про неї думає. Так от 17 вересня, коли ми всі сиділи у вітальні після сніданку, мадемуазель Грієр висловила дивне зауваження про те, як вона переобладнає вітальню, коли буде жити в Олдербері. Зрозуміло, пані Крейль захотіла пояснення, і мадемуазель Грієр мала зухвалість заявити при всіх, що вона хоче вийти заміж за пана Крейля. Ні більше ні менше! Вона говорила про шлюб з одруженим чоловіком і все це висловлювала його дружині!

Я була надзвичайно розгнівана поведінкою пана Крейля. Як він міг дозволити цій дівчині зневажати його дружину в її ж вітальні? Якщо він хотів тікати з нею, то повинен був поїхати, а не приводити в дім. Пані Крейль, незважаючи на обурливі почуття, не втрачала гідності. Якраз у той момент зайшов Еміас Крейль, і вона зажадала негайного пояснення. Він, природно, розсердився на мадемуазель Грієр за бездумність, з якою вона форсувала події. Незалежно від усього іншого, її вчинок ставив його в неблаговидне становище, а чоловікам не подобається, щоб їх

ставили В неблаговидне становище. Це ущімлює їх егоїзм. Пан Крейль не знайшов нічого кращого, як промимрити, мов блазень, що сказане мадемуазель Грієр правда, але він, мовляв, не хотів, щоб дружина його довідалася про це таким чином.

Я ніколи не бачила презирливішого погляду, ніж той, який кинула Керолайн. Вона вийшла з кімнати з високо піднятою головою. Вона була гарна жінка — така гарна, що я ставила її над вдаваною величністю тієї дівчини. В неї була хода імператриці. Я від усієї душі сподівалася, що Еміас Крейль буде покараний за його жорстокість і за прикрощі та страждання, яких він завдав благородній жінці. Вперше я спробувала висловити пані Крейль свою думку, але вона зупинила, мене: "Треба намагатися вести себе як звичайно. Це буде найкраще. Підемо всі до Мередіта Блейка на чай". Тоді я сказала їй: "Ви чудова, пані Крейль". А вона мені відповіла: "Ви не знаєте". Потім уже в дверях повернулася і, поцілувавши мене, сказала: "Ви для мене єдина втіха..."

Пан Крейль відчував себе явно не в своїй тарілці, хоч і намагався здаватися бадьорим. Пан Філіп Блейк тримався як завше. А мадемуазель Грієр була ніби вдоволена кішка, що натрапила на горщик з сметаною. Вони всі пішли. Повернулися години о шостій. Того вечора мені більше не вдалося бачити пані Крейль саму. За столом вона була спокійна і врівноважена і рано пішла спати. Ніхто, мабуть, крім мене, не знав, як вона страждала тоді!

Вечір минув у безперервній сварці між паном Крейлем і Анжелою. Знову була піднята проблема школи. Він сварився, нерви його були напружені, а вона на диво прискіплива. Все, здавалося, вирішено, шкільні приладдя куплені, і не було ніякого резону повертатися до цього питання, проте Анжелі захотілося прикинутись жертвою. Я впевнена, що вона цілком розуміла становище, яке було в сім'ї і яке впливало на неї, як і на всіх інших. Я, мабуть, була надто захоплена своїми думками, замість того, щоб спробувати зупинити її. А це варто було зробити. Все закінчилося тим, що Анжела кинула прес-пап'є в пана Крейля і стрімко вибігла з кімнати.

Я пішла слідом за нею і суворо сказала їй, що мені за неї соромно, що вона веде себе, як маленька дитина. Однак Анжела була занадто збуджена, і я поклала за краще залишити її в спокої. Я була в нерішучості: зайти до кімнати пані Крейль чи не варто? Зрештою, вирішила, що їй це набридливо. З тих пір гірко шкодую, що не зуміла перемогти в собі цю соромливість і не поговорила з нею. Якщо б я це зробила, можливо, щось і змінилося б надалі. Бачте, їй зовсім нікому було вилити свою душу. Хоч я й захоплювалась її витримкою, але ж повинна признатися з жалем, що інколи не варто цього переоцінювати. Краще природним чином давати вихід своїм почуттям.

Я зустріла пана Крейля, йдучи в свою кімнату. Він побажав мені доброї ночі, але я йому не відповіла.

Наступного дня вранці, пригадую, була гарна погода. Здавалося неможливим за такої чудової довколишньої тиші, щоб людина не одумалася. Я зайшла до кімнати Анжели перед тим, як спуститися до першого сніданку, але вона встала раніше і вже пішла. Я підняла порвану спідничку, залишену на долівці, взяла її з собою, щоб доручити дівчинці зашити після сніданку. Однак Анжела, схопивши на кухні хліб і мармелад, зникла.

Злегка перекусивши, я пішла її шукати. Підкреслюю це для того, щоб пояснити, чому того ранку я не провела більше часу з пані Крейль — як, мабуть, варто було. В той час, однак, я вважала, що мій, обов'язок — розшукати Анжелу. Вона була надто неслухняна і норовлива, коли заходила мова про лагодження речей. Я намагалася не дозволяти їй вести себе зі мною в цих питаннях подібним чином.

Її купальника на місці не було. Я спустилася до пляжу.

Не помітивши її ні в воді, ні на скелях, вирішила, що, можливо, вона пішла до пана Мередіта Блейка. Це була досить дружня пара. Переправившись через затоку човном, я продовжувала свої пошуки, але

марно, і, зрештою, повернулася назад. Пані Крейль, пан Мередіт Блейк і пан Філіп Блейк були на веранді.

Того ранку було дуже душно, зовсім не відчувалося вітерця, а будинок і веранда були загороджені. Пані Крейль запропонувала принести пива з льоху. Я подалася за нею.

Анжелу ми застали біля холодильника — вона саме виймала пляшку.

Пані Крейль узяла пиво і сказала мені: "Я віднесу пляшку Еміасові". Дуже важко тепер вирішити, чи повинна була я щось запідозрити. Її голос (я майже переконана в цьому) був цілком нормальним. Але мушу признатися, що в той момент мої думки були зайняті не нею, а Анжелою. Анжела стояла біля холодильника, і я була задоволена, дивлячись, як вона почервоніла і прибрала винуватого вигляду.

Я взялася за неї круто, і, на подив, вона виявилася досить слухняною. На запитання, де була, відповіла, що купалась. "Я не бачила тебе на пляжі". Вона розсміялась у відповідь. Потім я спитала її, де в'язана кофта, і дівчинка відповіла, що, певно, забула на пляжі.

Згадую про ці подробиці для того, щоб пояснити, чому дозволила пані Крейль віднести пиво вниз, у "сад-батарею".

В моїй пам'яті трохи стерлися спогади про решту часу того ранку. Анжела принесла дюжину голок і зашила спідничку без усяких сперечань. Мені здається, що і я тоді латала якусь домашню білизну. Пан Крейль не прийшов їсти. Мене порадувало, що в нього виявилося хоч стільки благопристойності.

Після цього пані Крейль повідомила, що піде вниз, у "батарею". Я хотіла розшукати кофту, забуту Анжелою на пляжі. Ми спустилися разом. Вона звернула в "сад-батарею", а я пішла своїм шляхом, як раптом її крик повернув мене назад. Як я вже казала, коли ви в мене

були, вона послала мене нагору подзвонити по телефону. По дорозі я зустріла пана Мередіта Блейка, доручила йому це і повернулася до пані Крейль.

Ось мій звіт, як я його розповіла на слідстві і пізніше, на процесі.

Те, що я напишу далі, я ніколи і нікому не говорила. Мені не було поставлено жодного запитання, на яке я дала б неправильну відповідь. Разом з тим я винна, що приховала деякі факти… Хоч і не жалію за цим. Я так само зробила б знову. Добре розумію, що цим викриттям викличу, можливо, У декого осуд, але не думаю, щоб після стількох років хтось з надзвичайною серйозністю розглядав цю проблему. Тим більше, що пані Крейль була засуджена без моїх свідчень.

Отже, відбулося таке. Зустрівши пана Мередіта, Блейка, я, як уже вам казала, щодуху побігла назад. Я носила кімнатні туфлі і завжди була метка. Досягши воріт "батареї", ось що я побачила: пані Крейль хапливо витирала своєю хустинкою пивну пляшку на столі. Потім вона взяла руку покійного чоловіка і притиснула до пляшки його пальці. Весь цей час вона була надзвичайно насторожена. Переляк, який я побачила на її лиці, розкрив мені істину. Я зрозуміла з абсолютною переконаністю: Керолайн отруїла свого чоловіка. І особисто я не осуджую її. Він виштовхнув її за межу людського страждання і сам накликав на себе свою долю.

Я ніколи не нагадувала пані Крейль про цей інцидент, а вона ніколи не знала про те, що я бачила. Я взагалі ніколи і нікому про це не згадувала, але існує хтось, хто, на мій погляд, має право знати.

Дочка жінки, якою була Керолайн Крейль, не повинна засновувати своє життя на брехні. Як не боляче їй буде довідатися про правду, але правда — це єдине, що має значення. Передайте їй від мене, що її матір не варто осуджувати, її змусили терпіти більше того, що може витримати будь-яка жінка. Дочка повинна її зрозуміти і простити…"

ОПОВІДЬ АНЖЕЛИ УОРРЕН

"Дорогий пане Пуаро!

Я дотрималась слова і записала тут усе, що зуміла згадати про ті жахливі події шістнадцять років тому. Але тільки тепер, сівши писати, я зрозуміла, як мало насправді пригадую. До того, коли відбулася драма, не знаходжу нічого, від чого можна було б відштовхнутися. В мене тільки розпливчасті спогади про окремі літні дні і деякі випадки, але я навіть не зуміла б з певністю сказати, якого саме літа це сталося.

Смерть Еміаса була для мене громом серед ясного неба. Ніщо не могло мені її провістити, і таке враження, що в мене зникли в пам'яті Всі події, які призвели до неї.

Я роздумувала, задавала собі питання — можлива чи не можлива подібна розв'язка? Мабуть, дівчата в тринадцять років такі ж сліпі й глухі, якою була і я. Я легко розуміла душевний стан людей, але ніколи не утруднювала себе тим, щоб довідатися, що саме викликало його.

Крім того, саме тоді я раптом почала розкривати чарівність слова. Те, що я читала, — уривки віршів Шекспіра, наприклад, дзвеніло в моїх думках. Я наче бачу себе в саду біля кухні: іду стежкою і повторюю в екстазі: "…У воді зеленій, прозорій і спокійній, мов дзеркало…" Це було так гарно, що я відчувала потребу повторювати знову і знову. Поруч з цими відкриттями і хвилюваннями були й інші речі, які, наскільки мені пригадується, я любила робити: плавати, лазити по деревах, їсти фрукти і підсміюватися над хлопчиком, з конюшні, а також годувати коней.

Керолайн і Еміас були для мене чимось, що не підлягає осудженню. В моєму світі вони були центральними постатями. Але я ніколи не думала про них, про їхні справи, про те, що відчували і думали вони.

Я не завважила як особливу подію з'яву Ельзи. Вважала її дурною, вона мені навіть не здавалася гарною. Я сприйняла її як багату і нудну особу, яку малював Еміас.

Першим сигналом наступних подій для мене була фраза, яку я почула з веранди, де приховалася після сніданку: Ельза говорила, що вийде заміж за Еміаса! Це мені, звичайно, видалося смішним. Пригадую, я засипала Еміаса запитаннями. Це відбувалося в саду, у Хандкроссі. Я запитала його: "Чому Ельза говорить, що вийде за тебе заміж? Вона ж не може цього зробити. Адже людина не може мати двох дружин — я знаю, що за це саджають у тюрму..." Еміас страшенно розсердився і сказав: "Як, чорт візьми, ти це почула?" — "Через вікно бібліотеки", — відповіла я йому. Тоді він розсердився сильніше, ніж будь-коли, і сказав, що мені пора іти в школу і щоб я кинула звичку підслуховувати.

Ще й досі пам'ятаю своє обурення при цих словах. Я щось базікала, що не підслуховувала, але — як би там не було — чому Ельза мовить таку дурницю? Еміас відповів, що це був тільки жарт.

Це мало мене задовольнити. І майже задовольнило. Але не зовсім. Я сказала Ельзі дорогою, коли поверталися: "Я запитала Еміаса, що ти мала на увазі, коли казала, що виходиш за нього заміж, і він мені відповів, що це тільки жарт". Я вважала, що надто її цим уколю. Але вона тільки усміхнулася.

Мені не сподобалася та її усмішка. Я піднялася нагору в кімнату Керолайн. Вона саме одягалася до обіду. Я прямо запитала її, чи можливо, щоб Еміас одружувався з Ельзою? Досі пам'ятаю, що відповіла Керолайн. Відповідь її прозвучала багатозначно і урочисто: "Еміас одружиться з Ельзою тільки після моєї смерті".

Це мене повністю заспокоїло. Смерть мені здавалася на безмежній відстані, коли це стосувалося когось із Нас. Воднораз я була ще дуже

сердита на Еміаса за все те, що він сказав мені вдень, і просто атакувала його після вечері.

Пригадую, був справжній скандал — з громом і блискавками. Я стрімко вискочила з кімнати, кинулася на ліжко і плакала, поки не заснула.

Погано пригадую, що сталося після обіду у Мередіта Блейка, хоча й пам'ятаю, що він прочитав нам уривок, де описувалася смерть Сократа. Я раніше не чула його. Він здавався мені найкращим, найчарівнішим з того, що я чула досі. Це я пам'ятаю, але не пригадую, коли саме було. Якщо вірити пам'яті, то це могло статися будь-якого дня того літа.

Вже не пригадую подій наступного ранку, хоч багато про це думала. Здається, я купалася, потім мені дали щось зашивати… Але все це досить розпливчасте й нечітке до того моменту, коли Мередіт піднявся, задиханий, стежкою, що вела до веранди. Обличчя його було зовсім сіре. Пригадую, чашка кави впала з рук Ельзи і розбилася. І ще пригадую, вона кинулася бігти, як божевільна, стежкою донизу… Як зараз, бачу вираз жаху на її обличчі…

Я все твердила собі: "Еміас помер". Але це здавалося мені просто нереальним.

Пригадую візит доктора Фоссета і його статечну постать.

Мадемуазель Уільямс була зайнята з Керолайн. Одинока і пригнічена, я ходила туди-сюди, плутаючись під ногами.

Мене мучило жахливе почуття нудоти. Мені не дозволяли піти вниз подивитися на Еміаса. Незабаром прибула поліція. Вони почали записувати всяку всячину до своїх блокнотів. Через деякий час на носилках принесли тіло, прикрите простирадлом.

Мадемуазель Уільямс повела мене до кімнати Керолайн. Керолайн лежала на дивані бліда мов крейда і здавалася надто хворою. Вона поцілувала мене і сказала, що хотіла б, аби я поїхала звідси якнайшвидше, що все це жахливо, але щоб я не терзала себе і якомога менше про це думала. Я мала їхати до леді Трессіліан, тому що в будинку не бажано було залишатися.

Я вчепилася за Керолайн і сказала, що не хочу їхати, хочу бути з нею. Вона сказала, що знає це, але для мене буде краще поїхати — цим я зніму тягар з її душі. Мадемуазель Уільямс теж втрутилася в розмову: "Єдине, чим ти можеш допомогти своїй сестрі, Анжело, це зробити так, як вона каже, без заперечень", Я пообіцяла зробити все, як хоче Керолайн. А Керолайн сказала: "Такою ти мені подобаєшся, дорога Анжело". І, обнявши мене, додала, що мені нічого турбуватися, що говорити і думати про все це треба якомога менше.

Мене покликали вниз до інспектора поліції. Він був надто люб'язний. Запитав, коли я востаннє бачила Еміаса, і задав багато інших запитань, які здалися мені тоді нерозумними, але зміст яких я, певна річ, розумію сьогодні. Він переконався, що не зможе від мене довідатися нічого більше того, що чув від інших, і заявив мадемуазель Уільямс, що нічого не має проти мого від'їзду в Феррілбі Грейндж, до леді Трессіліан.

Я поїхала туди, леді Трессіліан була надто лагідна зі мною. Але, звичайно, я мала довідатися правду. Керолайн була заарештована негайно. Це кинуло мене в такий жах І замішання, що я серйозно захворіла.

Як мені стало відомо пізніше, моя сестра надзвичайно турбувалася про мене. За її наполяганням, мене було відправлено з Англії до початку процесу. Про це я вже вам говорила.

Як бачите, свідчення мої досить бідні. З тих пір, як мала з вами бесіду, я вдруге сумлінно переглянула все, що пам'ятала, аби віднайти

деталі, зв'язані з будь-яким виразом або чиєюсь реакцією на ту чи іншу подію. Не можу пригадати чогось, що могло б послужити для когось звинуваченням… Шаленість Ельзи, сіре схвильоване обличчя Мередіта, гнів і гіркота Філіпа — все це здається досить природним. Але, мабуть же, хтось міг грати і свою роль.

Твердо знаю одне: Керолайн не вбивала Еміаса. У цьому я переконана тепер і завжди буду абсолютно переконаною. Однак не можу навести ніякого доказу, окрім глибокого і всебічного знання її характеру".

Частина третя

ВИСНОВКИ

Карла Лемаршан підняла стомлені сумні очі. В'ялим рухом вона відкинула волосся, що спадало на лоб.

— Все це збиває з пантелику тому, — вона показала рукою на купу рукописів, — що кожного разу ми зустрічаємося з різними точками зору! Кожен по-різному бачив мою матір. Але ж факти одні і ті ж, всі сходяться на одному.

— Вас засмутило їх читання?

— Так, а вас ні?

— Ні. Я вважаю документи досить цінними.

— Краще б я їх ніколи не читала!

Пуаро глянув їй прямо в обличчя:

— Це ваша остаточна думка?

Карла відповіла з гіркотою:

— Всі переконані, що саме вона вбила його. Всі, окрім тіточки Анжели! А її думки не беруться до уваги, вони нічим не обгрунтовані.

— Таке ваше враження?

— Яким ще воно може бути? Для мене, бачте, зрозуміло, що, коли не мати, то має бути хтось інший із тих п'яти. Я навіть розробила теорію, що стосується причинності.

— Цікаво! Розкажіть мені про неї.

— Можливо, звичайно, це й наївна теорія, але я гадаю… Філіп Блейк, наприклад, біржовий агент, він був кращим другом мого батька, який, певно, йому довіряв. А художники, звичайно, зовсім безпорадні в питаннях грошей. Можливо, Філіп терпів фінансові труднощі і користувався грошима мого батька. Можливо, він змусив його щось підписати, що потім могло випливти на поверхню… Тільки смерть мого батька могла врятувати його. Це одна з можливостей, про які я думала.

— Зовсім непогано придумано. Що ще?

— Потім Ельза. Філіп Блейк говорить, що голова її надто добре сидить на плечах, щоб ризикнути з трунком. А я не вважаю це правильним. Припустимо, мати пішла до неї і сказала, що не збирається розлучатись і ніщо не змусить її розлучитися. Ви можете говорити що завгодно, але, я вважаю, Ельза була міщанських поглядів: вона хотіла заміж і поважного становища. В даному випадку Ельза була цілком спроможна викрасти трунок — вона мала можливість зробити це тоді, після обіду, — і спробувати позбавитися мами, отруївши її. А потім по жахливій випадковості мій батько випив цей трунок… замість Керолайн.

— Теж непогано. Які ще теорії у вас є?

Карла тихо мовила:

— Хоча я подумала, можливо… Мередіт!

— Мередіт Блейк?!

— Так. Ви знаєте, він мені здається саме тою людиною, яка може стати вбивцею. Тобто він завжди був людиною млявою і непевною, над якою інші сміються, і, можливо, в душі він переживав. Потім — мій батько одружився з дівчиною, яку він мріяв узяти. До того ж мій батько мав великий успіх у житті і був багатий. Ну, а потім… Мередіт виготовляв усі ці трунки! Можливо, він і виготовляв, тому що мав на думці коли-небудь когось убити. Він зміркував, що добре привернути увагу до зникнення цикути, щоб підозра впала не на нього. Отже, гіпотеза, що саме він забрав цикуту, — найвірогідніше. Можливо, йому навіть хотілося послати Керолайн на шибеницю. Чи не відмовила вона йому багато років Тому?.. Мені здається до деякої міри підозрілим, що він пише там про людей, які роблять вчинки, не відповідні їхньому характерові, Чи не думав він про себе, коли писав це?

Еркюль Пуаро сказав:

— У всякому разі, ви маєте рацію в тому, щоб не сприймати їхні інформації як цілком правдиві. Можливо, вони були написані з наміром ввести в оману.

— О, саме так! Я це брала до уваги.

— Можливо, у вас ще є якась думка?

Карла мовила:

— Читаючи все те, в тому числі і заяву мадемуазель Уільямс, я думала і про неї. Ви розумієте з від'їздом Анжели до школи вона втрачала службу. Якщо б Еміас помер несподівано, Анжела, мабуть, так і не пішла б до школи Зрозуміло, смерть Еміса сприйнялася б як природна смерть, що цілком могло статися, коли б Мередіт не помітив відсутності цикути. Я читала про цикуту і довідалась що прояви її після смерті не мають нічого особливого. Можна було б подумати, що це був сонячний удар. Я знаю, звичайний факт втрати посади не досить вагома причина для злочину. Але часто траплялися злочини з мотивів, які здавалися до смішного незначними: інколи невеликі суми грошей. А якщо добре задуматися, то зовсім не неможливо, що гувернантка середніх років, не дуже здібна, стривожилася, задумавшись про своє непевне майбутнє. Я про це міркувала до того, як прочитала її писання. Але мадемуазель Уільямс зовсім не схожа на таку людину.

— Зовсім. Це компетентна і розумна жінка.

— Мабуть, так. До того ж вона здається абсолютно гідною довір'я, Це мене найбільш обеззброїло. О, адже вам все рівно, так це чи не так? Із самого початку ви дали мені зрозуміти, що вас цікавить правда. І здається, тепер ми її одержали, цю правду. І мадемуазель Уільямс цілком права: треба сприйняти цю правду. Ні до чого будувати своє життя на брехні тільки тому, що ти хочеш вірити в що-небудь. Найкраще в такому випадкові правда! Я відчуваю в собі сили витримати її! Моя мати не була не винна. Вона написала мені цього листа тому, що сили її кінчалися. Вона була нещасна і хотіла мене пожаліти. Я не осуджую її. Можливо, я почувалася б так само. Не знаю, в що може перетворити людину тюрма. Не осуджую її також, якщо вона любила батька з таким відчаєм. Батько, певне, був сильніший від неї, але й батька не повністю осуджую. Я розумію його почуття: в ньому було стільки життєвої енергії, і він був сповнений бажання мати все, що може дати життя... Такий він мав характер. До того ж він був великий художник. Вважаю, що це пояснює багато дечого.

Вона повернула до Пуаро своє розчервоніле від хвилювання обличчя, з викликом підвела голову.

— Отже, ви задоволені? — запитав Пуаро.

— Задоволена? — Голос Карли Лемаршан ніби розбився об це слово.

Пуаро нагнувся і по-батьківськи поплескав її по плечу:

— Послухайте, — сказав він, — ви відмовляєтесь від боротьби саме тепер, коли найбільше треба боротися, коли я маю цілком точне уявлення про те, що насправді відбулося!

Карла подивилася на нього з подивом:

— Мадемуазель Уільямс любила мою матір, і вона бачила власними очима, як та інсценізувала самогубство. Якщо ви вірите в те, що говорить вона...

Еркюль Пуаро встав і мовив:

— Мадемуазель, той факт, що Сесілія Уільямс підтверджує, ніби бачила, як ваша мати підробляла відбитки пальців Еміаса Крейля на пивній пляшці, — це те, чого мені бракувало, щоб остаточно, раз і назавжди переконатися, що ваша мати не вбивала вашого батька.

Він кілька разів кивнув головою і вийшов з кімнати.

ПУАРО СТАВИТЬ П'ЯТЕРО ЗАПИТАНЬ

— Отже, пане Пуаро? — мовив Філіп Блейк роздратовано.

— Я повинен подякувати, — почав Пуаро, — за ваш чудовий яскравий виклад справи Крейлів.

— Ви надто люб'язні, — пробурмотів Блейк. — Це справді вражає, я так багато згадав, коли добре зосередив свою увагу.

Пуаро додав:

— Це був на диво чіткий переказ, але в ньому є кілька прогалин, правда ж?

— Прогалин?

— Ваша оповідь була, якщо можна так висловитися, не зовсім щира. — Його тон став жорсткіший. — Я поінформований, пане Блейк, що, по меншій мірі, в одну з ночей того літа бачили, як пані Крейль виходила з вашої кімнати в час, що є до деякої міри компрометуючим.

Запало мовчання, яке порушувало тільки важке дихання Філіпа Блейка. Нарешті він запитав:

— Хто це вам сказав?

Пуаро похитав головою.

— Не має значення, хто сказав. Досить, що я знаю про це.

Знову запала мовчанка. Затим Філіп Блейк сказав:

— По-моєму, ви наштовхнулися на цілком інтимне питання. Визнаю, що це до деякої міри вирізняється від викладеного мною. І разом із тим воно підходить більше, ніж ви можете уявити. Змушений тепер розповісти вам, як усе те сталося. Це правда, що я мав недружелюбні

почуття до Керолайн. І в той же час мене дуже тягло до неї. Можливо, одне почуття тягло за собою інше. Мене злила сила, яку вона мала наді мною, і я намагався викорінити навіяне нею захоплення, постійно й настирливо зупиняючись на її негативних рисах. Не знаю, чи зрозумієте ви мене, коли скажу, що мені ніколи не подобалась Керолайн. Я був закоханий у неї в юності. Вона не звертала на це уваги, чого я не міг їй легко простити. Нагода трапилася, коли Еміас зовсім утратив голову з-за Ельзи Грієр. Хоча це зовсім не входило в мої наміри, я, ніскільки того не бажаючи, якось сказав Керолайн, що люблю її. Вона відповіла цілком спокійно: "Я знала це давно". Яка самовпевненість! Я знав, звичайно, що вона мене не любила, але бачив її стурбованість і розчарування, викликані новим захопленням Еміаса. В подібній ситуації жінка може бути легко підкорена. Вона погодилася прийти до мене тої ночі. І прийшла…

Блейк замовк. Йому важко було будь-що говорити.

— … Вона зайшла до моєї кімнати. Коли я обняв її, вона сказала без краплі хвилювання, що це не має резону і що вона жінка, яка любить раз у житті, себто однолюбка. Вона належала Еміасові Крейлю в добрі і злі, визнавала, що негарно вела себе зі мною, але інакше не могла. Вона попросила пробачення і пішла, залишивши мене. Вас здивує, пане Пуаро, коли скажу, що зненависть моя до неї зросла в сто разів! Вас здивує, що я не простив її нікрли! За ту образу, яку вона мені нанесла, а також за те, що вбила кращого мого друга…

Тремтячи від злості, Філіп Блейк врешті закричав:

— Я більше не бажаю говорити жодного слова про це! Ви чуєте? Ви отримали мою відповідь і тепер залиште мене в спокої! І більше ніколи не згадуйте мені про цю історію…

— Я хотів би довідатися, пане Блейк, про черговість, з якою залишали ваші гості лабораторію того дня.

Мередіт запротестував.

— Але, дорогий Пуаро, через шістнадцять років… Як я можу пригадати? Я сказав вам, що останньою вийшла Керолайн.

— Ви певні в цьому?

— Так… У всякому разі… так мені здається…

— Підемо зараз туди. Ви повинні бути абсолютно переконані, розумієте?

Усе ще заперечуючи, Мередіт пішов уперед. Він відімкнув двері, розчинив ставні. Пуаро сказав йому:

— Та-акс, добродію! Ви показали відвідувачам найцікавіші препарати з рослин. Заплющіть на хвилину очі і подумайте…

Мередіт слухняно підкорився. Пуаро витягнув із кишені носову хустину і поволі помахав нею. Блейк з легким тремтінням ніздрів промимрив:

— Так, так… Дивно, як відновлюються спогади! Керолайн була, пригадую, в платті світло-кофейного кольору. Філ мав нудний вигляд… Він завжди вважав мою пристрасть ідіотською…

— Тепер зосередьтесь, — сказав Пуаро, — Ви підете в бібліотеку, де будете читати уривок про смерть Сократа… Хто перший виходить із кімнати?

— Ельза і я… Так!.. Вона перша вийшла за двері. Я одразу ж за нею. Ми розмовляли біля одвірків, чекаючи, поки підійдуть останні, щоб я міг зачинити двері. Філіп… Так, Філіп був наступний. І Анжела. Вона

запитувала Філіпа щось про биків і ведмедів. Вони пройшли через хол разом з Еміасом. Я залишився, чекаючи, зрозуміло, Керолайн.

— Отже, ви цілком упевнені, що останньою була вона. Ви бачили, що вона робила?

Блейк заперечливо похитав головою.

— Ні, я стояв спиною до кімнати і розповідав Ельзі свої надоїдливі спостереження про те, що деякі рослини треба збирати під повний місяць у відповідності з старими повір'ями. Вийшла поспішливо Керолайн, і я замкнув двері.

Він замовк і поглянув на Пуаро. Той поклав хустинку до кишені. Мередіт з неприємністю поморщився і подумав: "Чесне слово, цей тип вживає духи!"

— Я абсолютно впевнений у такій черговості. Ельза, я, Філіп, Анжела і Керолайн.

Пуаро сказав:

— Все чудово сходиться… Я хотів би влаштувати тут зустріч колишніх відвідувачів. Гадаю, це не буде важко?

— Слухаю, — сказала Ельза Діттишем з майже дитячою цікавістю і нетерпінням.

— Я хотів поставити вам одне запитання.

— Будь ласка.

— Після того, як усе, тобто процес, скінчилося, Мередіт Блейк просив вашої руки?

Ельза уважно подивилася на нього. Погляд її був презирливий.

— Так… А що?

— Ви були здивовані?

— Чи була я здивована?.. Вже не пригадую.

— Що ви сказали йому?

Ельза засміялася:

— А що, по-вашому, я могла йому сказати? Після Еміаса — Мередіт… Було б смішно! Це була дурниця з його боку. Він завжди був трохи дивакуватий. — Нараз вона посміхнулася. — Він хотів оберігати мене — "турбуватися про мене"… Думав, як і всі інші, що судові засідання були для мене страшним іспитом. Репортери! Викрики натовпу! Бруд і лайка, якою мене супроводжували… Бідний Мередіт! Який тупак!

І знову розсміялась.

Еркюль Пуаро знову зіткнувся з проникливим поглядом мадемуазель Уільямс і знову відчув, що роки ніби відступають, залишаючи його, сором'язливого і лякливого хлопчика, перед лицем учительки.

— Є ще одне запитання, яке мені хотілося задати.

Мадемуазель Уільямс дала зрозуміти, що готова вислухати.

— Анжела Уоррен була спотворена ще зовсім маленькою. В моїх замітках є на це натяки. В одному місці стверджується, що пані Крейль кинула в дитину прес-пап'є, в іншому сказано, що лом… Яка з цих версій правильна?

Мадемуазель Уільямс жваво відповіла:

— Я ніколи не чула про лом. Правильна перша версія.

— Хто вас про це інформував?

— Сама Анжела. Ще на початку нашого знайомства вона добровільно про це розповіла.

— Що вона сказала вам дослівно?

— Вона показала шрам, а потім сказала: це мені зробила Керолайн, коли я була маленькою. Вона кинула в мене прес-пап'є. Ніколи не натякайте про цей випадок в її присутності. Прошу вас! Це її страшенно нервує.

— А пані Крейль пригадувала коли-небудь про це?

— Зрідка. Вона передбачала, що я в курсі справи. Пригадую, одного разу мені сказала: "Я знаю, що ви вважаєте, ніби я занадто балую Анжелу, але ж у мене вічне почуття, що ніщо не може винагородити зло, якого я їй завдала…" І іншого разу: "Коли знаєш, що на все життя спотворив іншу людину, — це найтяжче ярмо, яке будь-хто може нести…"

— Дякую вам, мадемуазель Уільямс. Це все, що я хотів знати.

Сесілія Уільямс мовила різким голосом:

— Я вас не розумію, пане Пуаро. Ви показали Карлі мій звіт про трагедію?

Пуаро підтвердив.

— І ви все ж вважаєте?..

— Подумайте. Проходячи повз лавку торгівця рибою і бачачи у вітрині дюжину риб, ви вирішуєте, що то справжні риби, так? А от одна з них могла виявитися бутафорією.

Мадемуазель Уільямс відповіла високомірно:

— Цілком можливо, до того ж…

— Мабуть, так. Одного разу мій приятель узяв муляж риби (це було його ремесло, розумієте?), щоб порівняти її із справжньою. І коли б ви побачили в якійсь вітальні вазу з квітами цінії у грудні місяці, то, мабуть, вирішили б, що вони штучні. А вони могли виявитися справжніми квітами, привезеними літаком із Багдада.

— Який зміст цього пустослів'я? — запитала мадемуазель Уільямс.

— Сенс у тому, щоб показати вам, що на все ми повинні дивитися очима розуму.

Пуаро уповільнив крок, наближаючись до будинку, що виходив на Реджентс-парк, По суті, думав він, йому нічого дізнаватися в Анжели Уоррен. Єдине запитання, яке він справді хотів би їй задати, могло ще зачекати. Але невтолима пристрасть до симетрії привела його туди. П'ятеро людей! Отже — п'ятеро запитань.

Анжела Уоррен прийняла його з певним роздратуванням.

— Ви розкрили що-небудь? Прийшли до якогось висновку?

Пуаро поволі кивнув головою.

— Я почав, зрештою, просуватися вперед.

— Філіп Блейк?

Її тон був не то стверджувальним, не то запитальним.

— Мадемуазель, я не хотів би зараз нічого говорити. Ще не настав час. Про що я вас прошу — це бути настільки люб'язною і приїхати в Хандкросс Менор.

Анжела запитала, ледь нахмурившись:

— Що ви збираєтесь робити? Поновити події, які відбулися шістнадцять років тому?

— Можливо, поглянути на них з яснішої позиції. Ви приїдете?

Анжела Уоррен тихо відповіла:

— Звичайно, приїду. Буде цікаво подивитись... Можливо, тепер я побачу цих людей з яснішої позиції, як висловилися ви.

— І ви візьмете з собою листа, якого мені тоді показували?

Анжела Уоррен спохмурніла.

— Лист був написаний для мене. Він належить тільки мені! Я показала його вам з дуже серйозної виправдувальної причини. Але в

мене зовсім нема бажання дозволити читати його стороннім людям, які не користуються моєю симпатією.

— Дозвольте дати вам пораду в цьому?

— І не говоріть! Я візьму листа з собою, але скористаюся своїм власним розумом, який, осмілюся вважати, незгірше вашого.

Пуаро на знак покірності підняв руку. Він устав, збираючись іти.

— Дозвольте задати вам маленьке запитання?

— А саме?

— Під час тих трагічних подій ви якраз закінчували читати книгу "Місяць і шість жнив" Сомерсета Моема?

Анжела широко розкрила очі, скрикнула:

— Мені здається… так, справді так! Звідки вам це відомо?

— Я хотів довести, мадемуазель, що я трохи ніби чаклун. Є речі, про які я знаю без будь-чиєї розповіді.

ПОНОВИНИ

Полудневе сонце заливало своїм промінням лабораторію у Хандкросс Менор. Принесені туди кілька крісел і диван скоріше підкреслювали занедбаність кімнати, ніж її умеблювання.

Злегка посіпуючи себе за вуса, Мередіт Блейк недоладно розмовляв з Карлою. Заїкнувшись, він сказав:

— Моя дорога, ви надто схожі на свою матір і все ж не подібні з нею…

— У чому ця схожість і неподібність?

— У вас її колорит, манера рухатися, але ви — не знаю як висловитись, — ви покладистіша, ніж була вона.

Філіп Блейк похмуро дивився у вікно, нервово барабанячи по склу.

— Який сенс всієї цієї затії? — промимрив він. — Такий прекрасний день…

Еркюль Пуаро поспішив заспокоїти його.

— Так, я прощу вибачення… Це, звичайно, непростимо… Я зриваю партію в гольф… Але, бачте, пане Блейк, ідеться про дочку вашого кращого друга. Ви ж можете пожертвувати задля неї одною грою?

Слуга доповів:

— Мадемуазель Уоррен.

Мередіт пішов їй назустріч.

— Як мило, що ви знайшли час прийти, Анжело, — сказав він. — Я знаю, ви дуже зайняті… — І провів її до вікна. Карла сказала:

— Доброго дня, тіточко Анжело. Я читала вашу статтю в сьогоднішньому "Таймсі". Приємно бути ріднею знаменитості. — Вона показала на високого юнака з сірими очима, вольовим підборіддям і рішучим поглядом. — Рекомендую вам Джона Реттері… Ми збираємося з ним одружитися.

Мередіт надався зустріти наступного відвідувача:

— О, мадемуазель Уільямс! Минуло стільки часу, відколи ми бачилися…

Тонка, тендітна, до кімнати зайшла стара гувернантка, її погляд на мить зупинився на Пуаро, затим перебіг на постать із квадратними плечима, в добре скроєному твідовому костюмі.

Анжела Уоррен підійшла до неї і усміхнулась.

— Я відчуваю себе знову школяркою.

— Я дуже горджуся вами, моя дорога, — сказала мадемуазель Уільямс. — Ви виявили мені честь. А ця дівчина… це, мабуть, Карла? Вона мене вже не пам'ятає. Вона ж була надто маленька.

Філіп Блейк сказав роздратовано:

— Що значить все це? Мені ніхто не говорив…

Еркюль Пуаро взяв слово.

— Я назву це екскурсією в минуле. Чи не хотіли б ви всі присісти? Таким чином, ми будемо разом, коли з'явиться остання запрошена. І коли вона буде з нами, ми зможемо розпочати справу, заради якої зібралися. Ми викликатимемо привиди!

— Що за дурниці?! Чи не збираєтеся ви зайнятися Спіритизмом?

— Ні, ні! Ми тільки обміркуємо деякі події, що відбулися давно. Обміркуємо їх і, можливо, зуміємо побачити ясніше, як вони відбувалися. Що ж стосується привидів — вони не зможуть матеріалізуватись, але

звідки нам відомо, що їх нема в цій кімнаті, хоч ми й не можемо їх бачити?

Звідки відомо, що Еміас і Керолайн Крейль не перебувають тут і не слухають нас?

Блейк сказав:

— Це не має ніякого сенсу, — і замовк, бо двері знову відчинились, і слуга оголосив, що прибула леді Діттишем.

Ельза Діттишем увійшла з тою властивою їй надмірною зухвалістю і безцеремонністю. Коротко усміхнулася Мередіту, уважно і холодно глянула на Анжелу і Філіпа, сіла на стілець біля вікна на деякій відстані від останніх; розстебнула дорогі, світлого кольору хутра і відкинула їх назад. Осягнувши поглядом кімнату, вона на мить зупинила зір на Карлі, яка також глянула на неї роздумуюче, вивчаюче і осудливо. На її молодому і серйозному обличчі не було ворожості — лише цікавість.

Ельза сказала:

— Даруйте за спізнення, пане Пуаро.

— Ви вельми люб'язні, що прийшли, мадам.

Сесілія Уільямс стиха пирхнула. Ельза зустріла приховану в її очах неприязнь з абсолютною байдужістю. Вона сказала:

— Тебе я не пізнала б, Анжело. Скільки з тих пір минуло?.. Шістнадцять років…

Еркюль Пуаро скористався згадкою про роки:

— Так, минуло шістнадцять літ з тих пір, як відбулися події, про які ми говорили. Але дозвольте мені насамперед пояснити вам, для чого ми тут зібралися.

В кількох словах вік коротко виклав, у чому полягало прохання Карли і чому він прийняв її доручення.

— Я прийняв це доручення, щоб встановити істину.

Карла Лемаршан, сидячи у великому кріслі, погано чула Пуаро — слова ніби линули здалеку. Прикривши очі рукою. вона непомітно вивчала обличчя п'ятьох присутніх. Карла не могла собі уявити, що хтось один із цієї п'ятірки вчинив убивство. Хто? Екзотична Ельза?.. Філіп із налитим кров'ю обличчям?.. Милий, симпатичний Мередіт Блейк?.. Невмолима гувернантка?.. Спокійна і здібна Анжела Уоррен? Чи могла вона, як би не намагалась, уявити одного з них вбивцею, будь-кого? Можливо. Але... Можна собі уявити Філіпа Блейка, який у пориві гніву задушив жінку, таке можна уявити... Мередіта Блейка, що погрожує злодію револьвером і випадково стріляє... Можна також уявити Анжелу Уоррен, яка стріляє з револьвера, але зумисне. І не ради себе, а коли б, наприклад, експедиції загрожувала Небезпека! І Ельзу — в якомусь фантастичному замку, на дивані в східних шовках, яка наказує: "Скинь негідника з вежі!" Але навіть в найдикішій фантасмагорії вона не могла уявити в ролі вбивці тендітну мадемуазель Уільямс. "Ви коли-небудь убили б когось, мадемуазель Уільямс?.." — "Займайся своїм множенням, Карло, і не задавай дурних запитань. Убити будь-кого — це надто поганий вчинок". Карла подумала: "Здається, я хвора. Треба кинути ці думки. Краще, дурненька, послухай оту людину, яка говорить".

Еркюль Пуаро вів далі:

— Така була моя місія: "дати, як то мовиться, задній хід і промчати роками назад для того, щоб розкрити справжні події.

Філіп Блейк перервав його:

— Ми всі знаємо, що сталося. Претендувати на інше тлумачення подій — злісний обман. Так, обман! Брати гроші у бідної дівчини для того, щоб ствердити брехню…

Пуаро не дозволив собі образитися.

— Ви говорите: "Ми всі знаємо, що відбулося…" Говорите, однак, не думаючи. Прийнятна версія якихось вчинків зовсім не обов'язково є доказом правди. Якщо судити реально, наприклад, вам, пане Блейк, не подобалась Керолайн Крейль. Це ваша особиста версія. Але будь-яка людина з невеликими психологічними здібностями може негайно зрозуміти, що правда тут прямо протилежна. Вас завжди тягнуло до Керолайн Крейль. Противлячись цьому захопленню, ви намагалися його загнуздати, пригадуючи безперервно її недоліки і повторюючи весь час, що вона вам не подобається. Точно так же пан Мередіт Блейк відчував до Керолайн Крейль відданість, яка тривала стільки років, що перетворилася для нього в традицію. Розповідаючи про трагедію, він описує своє обурення поведінкою Еміаса Крейля. Але неважко переконатися, що ця відданість протягом усього життя стерлася, і молода гарна Ельза Грієр була тою, хто захоплює тепер його розум і думки.

Мередіт щось промимрив, але Пуаро продовжував:

— Я пригадую про ці моменти тільки як ілюстративні приклади, хоч і вони мають своє значення в тому, що трапилося. Отже, я починаю свою подорож у минуле для того, щоб узнати все можливе про трагедію. Я розповів вам, як це зробив. Я мав бесіду з адвокатом-захисником Керолайн Крейль, з молодим адвокатом звинувачення, зі старим адвокатом сім'ї Крейлів, який близько знав усіх їх, потім з адміністративним секретарем фірми, який був присутній на процесі, з

інспектором поліції, котрому було доручено слідство, і я дійшов, нарешті, до п'яти свідків-очевидців.

З усього цього створюється картина — комбінована картина, комплексний портрет жінки. І я взнав таке: Керолайн Крейль жодного разу не протестувала, не заявляла, що вона не винна (окрім одного разу, коли вона це стверджувала в листі, адресованому своїй дочці); на лаві підсудних Керолайн не проявляла ніякого страху, по суті, не проявляла майже ніякого інтересу і займала весь час зовсім пасивну позицію; що в тюрмі вона була спокійна і врівноважена; що в листі до своєї сестри одразу ж після винесення вироку, вона писала, що спокійно зустрічає долю, яка їй судилася.

І на думку всіх, з ким я мав бесіду (за одним винятком, особливо важливим!), так от, для всіх — Керолайн Крейль була винна.

Філіп Блейк кивнув головою.

— Звичайно, була.

Еркюль Пуаро не завважив цього.

— Але моя роль полягала не в тому, щоб приймати вирок інших. Я повинен був вивчити свідчення сам. Вивчити факти і переконатися в тому, що вони правдоподібні з психологічної точки зору. Для цього я уважно вивчив поліційне досьє, мені також вдалося одержати в письмовій формі описання трагедії від п'яти свідків. Ці оповідання надто цінні, оскільки мають у собі деякі речі, яких не може бути в поліційних досьє. А саме: певні бесіди й інциденти, які, з точки зору поліції, не мали зв'язку з цією справою: особисті міркування очевидців про те, що думала і що почувала Керолайн Крейль (подібні свідчення не приймаються законом); деякі факти, зумисне приховані від поліції... Я мав можливість вивчити цю справу своїми власними засобами. Здавалося, не існує ніякого сумніву: у Керолайн Крейль було досить мотивів для злочину.

Вона любила свого чоловіка. Він перед усіма визнавав, що має намір піти від неї до іншої жінки, а вона сама визнавала, що була ревнивою. Перейдемо від мотивів до засобів: порожня пляшка з-під духів, у якій виявлено цикуту, була знайдена в одному з ящиків у її кімнаті. На пляшці відбитки пальців тільки Керолайн Крейль, Під час допитів поліції вона визнала, що взяла пляшку в кімнаті, де ми перебуваємо зараз. На пляшці від цикути також були відбитки її пальців. Я попросив пана Мередіта Блейка з'ясувати черговість, з якою п'ятеро покидали кімнату того дня, оскільки мені здалося неможливим, щоб хтось із них міг узяти трунок у присутності решти п'яти... Виходили з кімнати за такою черговістю: Ельза Грієр, Мередіт Блейк, Анжела Уоррен і Філіп Блейк, Еміас Крейль і останньою Керолайн Крейль. Крім того, пан Мередіт Блейк стояв спиною до кімнати, чекаючи, поки вийде пані Крейль і, отже, не мав можливості бачити, що вона там робила. Отже, у пані Крейль була така можливість. Я переконався, що вона справді взяла цикуту. Є непрямі підтвердження цього факту. Пан Мередіт Блейк сказав мені кілька днів тому: "Я ніби бачу себе біля цього розчиненого вікна, ніби вдихаю пахощі жасмину". Але події відбувалися у вересні! І жасмин, що росте біля цього вікна, уже не міг цвісти!.. Це звичайний жасмин, який цвіте в червні або в липні, А пляшечка від духів, знайдена в її кімнаті з залишками цикути, була спочатку наповнена духами Жасмину. Вважаю, таким чином, справжнім фактом те, що пані Крейль вирішила викрасти цикуту і потаємно спорожнила пляшечку з духами, яку мала в сумці. Я провірив це вдруге, коли попросив пана Блейка заплющити очі і спробувати пригадати черговість виходу гостей з кімнати. Духи жасмину з моєї носової хустинки негайно активізували його пам'ять. Всі ми перебуваємо під значним впливом запахів... Так от ми підійшли до ранку фатального дня. До цього часу у фактах нема протиріч: раптове викриття мадемуазель Грієр наміру одружитися з паном Крейлем, підтвердження цього факту Еміасом Крейлем і глибокий смуток Керолайн Крейль... Все це засновано на доказах не тільки одного свідка. Того ранку між чоловіком і жінкою відбулася сцена в бібліотеці. Перше, що було почуто, — це сповнений гніву голос Керолайн Крейль: "Ти і твої жінки!.." І потім продовження: "Одного дня я вб'ю тебе!" Філіп Блейк чує ці слова з холу, а мадемуазель Грієр з двору, з

веранди. Затим вона чує, як пан Крейль вимагає від дружини бути благорозумною і її відповідь: "Перш ніж допустити, щоб ти пішов до тої жінки, я уб'ю тебе!" Незабаром після того Еміас Крейль виходить надвір і сердито наказує Ельзі Грієр іти позувати йому. Вона бере пуловер і направляється з ним. Досі нема нічого такого, що з психологічної точки зору здалося б неправильним. Кожен вів себе так, як і варто було чекати. Але зараз ми підходимо до дечого, що не сходиться.

Пуаро перевів, подих:

— Мередіт Блейк зауважує зникнення цикути, дзвонить своєму братові, зустрічається з ним на пристані, і обидва піднімаються нагору повз "сад-батарею", де Керолайн Крейль радиться зі своїм чоловіком про від'їзд Анжели до школи. Мені це здається дуже дивним. Між чоловіком і дружиною відбулася жахлива сцена, яка закінчилася явною погрозою з боку Керолайн, і от, незважаючи на це, приблизно через двадцять хвилин вона приходить до нього і починає обмірковувати банальну домашню проблему…

Пуаро повернувся до Мередіта Блейка.

— У вашому викладі наведено деякі слова, які були почуті вами і нібито належали Крейлеві. Це було: "Питання вже вирішено. Я потурбуюся про речі дівчини". Так?

— Приблизно так і було.

Пуаро повернувся до Філіпа Блейка.

— І ви підтверджуєте це?

Філіп Блейк нахмурився.

— Я не пам'ятав цього, але зараз, коли ви нагадали, так… Щось говорилося про підготовку речей.

— І говорив про це пан Крейль, а не пані Крейль?

— Еміас говорив. Я чув тільки, як Керолайн сказала, що це надто жорстоко для дівчини. Чи щось у цьому роді… Як би то не було, яке це має значення? Всі ми знаємо, що Анжела повинна була через день-другий відправитися до школи.

Пуаро сказав:

— Ви не розумієте всієї складності мого заперечення. Чому б Еміас Крейль займався речами дівчини? Адже це абсурд! Була пані Крейль, була мадемуазель Уільямс, були покоївки. Потурбуватися про речі Анжели — чисто жіноча справа, а не чоловіча.

Філіп Блейк сказав роздратовано:

— Яке це має відношення до злочину?

— Ви вважаєте, що не має? А для мене це було першим фактом, який вразив своєю переконливістю. За ним безпосередньо знайшовся другий. Пані Крейль — жінка у відчаї, з розбитим серцем, яка тільки що погрожувала чоловікові і яка напевно збиралася покінчити життя самогубством, тепер найдружелюбнішим тоном пропонує чоловікові принести туди пиво…

Мередіт Блейк мовив настирливо:

— Це зовсім не дивно. Адже вона мала намір убити його. Точно так само вчинив би кожний, щоб прикинутися.

— Ви вважаєте? Припустимо, що вона вирішила отруїти свого чоловіка і навіть дістала трунок. Внизу, в "саду-батареї", лежить у запасі пиво. Треба мати найменший розум, щоб ввести цикуту в одну з пляшок, користуючись відсутністю інших.

Мередіт Блейк заперечив:

— Вона не могла так зробити. Пиво міг випити хтось інший.

— Так, Ельзо Грієр, ви хочете мене переконати, що, прийнявши рішення вбити свого чоловіка, Керолайн Крейль зупинилася перед роздумом, чи не вбити і свою суперницю? Але не будемо аргументувати цю гіпотезу. Обмежимося фактами. Керолайн Крейль говорить своєму чоловікові, що надішле йому холодного пива. Затим іде в дім, бере пляшку, приносить вниз, наповнює склянку і подає йому. Еміас Крейль випиває і каже: "Сьогодні все має противний смак..." Пані Крейль знову повертається в будинок. Під час сніданку вона веде себе цілком нормально. Розповідали, що вона була трохи стурбована і заклопотана. Але це нам нічого не дає, оскільки існує критерій, з якого можна було б зрозуміти поведінку вбивці. Є вбивці спокійні і вбивці нервові. Після сніданку Керолайн знову спускається в "сад-батарею". Вона знаходить чоловіка мертвим і чинить так, як і варто було чекати, — хвилюється і посилає гувернантку подзвонити по телефону, викликати лікаря. Тут ми підходимо до факту, який раніше не був відомий.

Пуаро зупинився, і запитав мадемуазель Уільямс:

— Ви нічого не маєте проти?

Мадемуазель Уільямс дещо зблідла.

— Я не зобов'язувала вас зберігати таємниці.

І Пуаро розповів спокійно, але з великим ефектом те, що бачила мадемуазель Уільямс.

Ельза Діттишем неспокійно вертілася на своєму стільці, проникливо глядячи на маленьку непомітну жінку, що сиділа у великому кріслі. Вона запитала її недовірливо:

— Ви справді бачили, коли вона це робила?

Філіп Блейк зіскочив.

— Але цей факт остаточно пояснює все! Раз і назавжди це визначає всі події.

Еркюль Пуаро подивився на нього поблажливо:

— Не обов'язково.

Анжела Уоррен мовила різко:

— Я не вірю, — короткий промінь ворожості блиснув у її погляді, спрямованому на гувернантку.

Мередіт Блейк смикав вуса, обличчя його було схвильоване. Тільки мадемуазель Уільямс залишалася незворушною. Вона сиділа надто рівно, на її щоках з'явилися дві яскраві плями.

— Це те, що я бачила! — рішуче заявила вона.

Пуаро чітко мовив:

— Зрозуміло, у нас є тільки ваше твердження…

— По це у вас є тільки моє твердження. — Сірі, неспокійні очі її втупилися в Пуаро. — Але я не звикла, щоб сумнівалися в моїх словах.

Еркюль схилив голову на знак вдячності і домовив:

— Я не сумніваюся у ваших словах, мадемуазель Уільямс. Те, що ви бачили, сталося саме так, як ви це виклали. І дякуючи тому, що ви бачили, я зрозумів; Керолайн Крейль не винна, вона не могла бути винною!

Вперше висока, молода людина з серйозним і уважним обличчям — Джон Реттері — заговорила:

— Цікаво було б довідатися, чому ви так говорите, пане Пуаро?

Той повернувся до нього.

— Звичайно, я скажу. Що побачила мадемуазель Уільямс? Вона побачила, як Керолайн Крейль хапливо витирала відбитки пальців. Потім притиснула пальці свого мертвого чоловіка до пляшки з-під пива. До пивної пляшки, прошу вас це запам'ятати! Але ж цикута була у склянці, а не в пляшці. Поліцією не було знайдено слідів цикути в пляшці. В пляшці ніколи не було ні краплі цикути! А Керолайн Крейль не знала цього. Вона, завбачувана вбивця свого чоловіка, не знала, як він був отруєний. Вона гадала, що трунок у пляшці.

Мередіт заперечив:

— Але чому?

Пуаро перервав його:

— Саме так: чому? Чому Керолайн Крейль намагалася з таким відчаєм підтвердити теорію самогубства? Відповідь на це має бути досить проста. Тому що вона знала, хто його отруїв, і була готова зробити все, стерпіти що завгодно, аби підозра не впала на ту людину. Хто ж міг бути тією людиною, яку захищала б вона? Філіп Блейк чи Мередіт? Ельза Грієр чи Сесілія Уільямс? Ні, була тільки одна людина, яку вона хотіла б захистити будь-якою ціною… Мадемуазель Уоррен, ви принесли останнього листа, якого написала вам сестра? Я хотів би прочитати його для всіх.

Анжела Уоррен відповіла.

— Ні.

— Але, мадемуазель Уоррен…

Анжела підвелася.

— Я дуже добре розумію, що ви хочете мені приписати. Ви хочете сказати, що я вбила Еміаса Крейля і моя сестра про це знала. Я відкидаю це звинувачення з усією твердістю.

Пуаро сказав:

— Лист!..

— Лист був тільки до мене.

Пуаро кинув погляд туди, де наймолодші сиділи разом. Карла Лемаршан сказала:

— Я дуже прошу, тьотю Анжело, зробіть, будь ласка, так, як просить пан Пуаро.

Анжела Уоррен сказала з гіркотою:

— Ну от, Карло! У вас зовсім немає почуття благопристойності. Це була ваша мати. Ви…

Голос Карли прозвучав чітко і схвильовано:

— Так, це була моя мати. І тому, що це була моя мати, я маю право вимагати цього від вас. Бажаю, щоб лист було прочитано!

Анжела Уоррен поволі витягла з сумки листа і подала Пуаро. Вона сказала з гіркотою:

— Краще б я ніколи вам його не показувала.

Одвернувшись, вона почала дивитися у вікно.

У той час, коли Еркюль Пуаро читав листа Керолайн Крейль, сутінки все більше проникали у всі закутки кімнати. Карла відчула раптом, ніби хтось ще присутній у лабораторії, набирає певної форми, слухає, дихає, жде.

Голос Еркюля Пуаро урвався. Потім його почули знову:

— Ви всі, звичайно, погодитеся, що це дуже цінний лист, тому що помічаємо в ньому одне важливе упущення: він не містить анінайменшого протесту, що стосувався б її невинності.

Анжела Уоррен сказала, не повертаючи голови:

— Це даремно.

— Так, мадемуазель Уоррен. Це було даремно. Керолайн Крейль не повинна була говорити своїй сестрі, що вона не винна, тому що вона знала, що її сестра певна в цьому, що в неї були найвагоміші підстави про це знати. Єдина турбота Керолайн Крейль полягала в тому, щоб втішити, заспокоїти сестру і усунути можливі зізнання з боку Анжели. Вона весь час повторювала: все прекрасно, моя дорога.

Анжела Уоррен сказала:

— Ви не можете цього зрозуміти: вона хотіла, щоб я була щаслива, і все.

— Так, вона хотіла, щоб ви були щасливі. Це безперечно. Але не про дитину думала вона. Це вона зробить пізніше. Ні, її сестра займає всі її думки і позбавляє всіх інших турбот. Сестру треба заспокоїти, треба підбадьорити, підтримати, щоб вона прожила своє життя щасливо і мала успіх. Для того, щоб ярмо сприйняття мадемуазель Анжелою жертви пані Крейль не було занадто важким, Керолайн додає цю багатозначну фразу: "варто сплачувати свої борги"… Ця фраза пояснює все. Вона цілком стосується того хреста, який несла Керолайн усі ці роки з тих пір, як у пориві нестримної злості кинула прес-пап'є в свою сестру, спотворивши її на все життя. Тепер, зрештою, знаходиться нагода сплатити свій борг. І якщо це могло послужити втіхою, я твердо переконаний, що з виплатою цього боргу Керолайн Крейль знайшла мир і душевний спокій, яких не знала ніколи раніше. Переконану у виконанні свого обов'язку, її вже не могли турбувати неприємності процесу і загального осуду. Дивно говорити подібні речі, але в ті хвилини вона мала підстави бути щасливою. Так, навіть більше, ніж ви собі уявляєте. І я це зараз доведу. Пуаро на хвилину замислився, а потім знову: — Ви помічаєте, що при такій версії все стає зрозумілим щодо реакції Керолайн? Погляньте на весь ланцюг подій з її точки зору. Насамперед попереднього вечора трапляється випадок, який нагадує їй про гірке її отроцтво. Анжела кидає в Еміаса Крейля той же предмет, яким вона вдарила сестру багато років тому. Анжела кричить, що хотіла б бачити Еміаса мертвим. Затим наступного ранку Керолайн заходить у колишню

оранжерею і бачить, що Анжела бавиться з пивними пляшками. Пригадуєте слова мадемуазель Уільямс: "Анжела була там. На її обличчі був вираз вини..." Вини, тому що вона обдурила її. Це був смисл, якого надавала мадемуазель Уільямс, але для Керолайн — вираз лиця раптово захопленої Анжели міг мати зовсім інший зміст. Не забувайте, що і раніше бувало, принаймні не раз, що Анжела підсовувала всяку всячину в напої Еміасові. Керолайн бере пляшку, яку їй дає Анжела, і несе вниз, до "батареї", там спорожняє в склянку Еміасові, який, випивши пиво одним дихом, морщиться і каже: "Сьогодні все має противний смак!" Керолайн тоді ще нічого не запідозрює, але після сніданку вона знову іде в "батарею" і знаходить свого чоловіка мертвим. Вже ніскільки не сумнівається, що він отруєний. Проте вона його не отруювала. Хто ж тоді?.. І раптом її пронизує здогадка: погроза Анжели, вираз лиця Анжели, коли вона була застигнута над пляшкою. Навіщо вона це зробила? Дитяча помста, можливо, без наміру вбити, а тільки напакостити. А можливо, дівчина вчинила все це задля неї, Керолайн? Може, вона зрозуміла і обурилась, що Еміас кине її сестру.

Керолайн пригадує — о, як ясно пригадує свої власні бурхливі і нестримні емоції того часу! — коли вона була в Анжелиному віці. У її думках виникає одним-єдина думка: як же захистити Анжелу? Анжела вовтузилася з пляшкою, відбитки її пальців повинні бути на пляшці. І Керолайн швидко витирає її, наводить блиск. Якщо переконати всіх, що Еміас покінчив життя самогубством... Треба, щоб знайшли відбитки його пальців. Вона намагається притиснути уже мертві пальці до пляшки, мучиться з усіх сил, у відчаї стежачи, щоб ніхто не прийшов... Коли все це передбачення прийняти за правду, решта подальшого сходиться, її безперервна турбота про Анжелу, настирлива вимога, щоб дівчину відвезли, тримали поза всім, що відбувалося, її страх, щоб Анжелу не допитували в поліції, більше, ніж це варто, І, зрештою, її наполягання відправити якнайшвидше Анжелу з Англії до початку процесу. Весь час вона була під страхом думки, що Анжела може не втриматися і зізнатися.

ПРАВДА

Анжела Уоррен поволі повернулася. Її жорстокі і презирливі очі по черзі пронизали всіх. Вона сказала:

— Ви всі дурні! Всі, хто зібрався тут! Хіба не розумієте, що якби я зробила це, то зізналася б? Я ніколи не дозволила б Керолайн страждати за те, що зробила я!

Пуаро сказав:

— Але ви мали справу з пивом.

— Так, я мала справу з пивом.

Пуаро повернувся до Мередіта Блейка.

— Послухайте, добродію. У своєму викладі подій ви стверджуєте, що чули якесь шарудіння в кімнаті, яка під вашою спальнею. Саме того дня, коли відбувся злочин.

Блейк ствердно кивнув головою:

— Але то була кішка.

— Звідки ви знаєте, що то була кішка?

— Я не… не пам'ятаю вже. Але то була кішка. Я абсолютно впевнений, що кішка. Вікно було розчинене настільки, що вона могла пролізти.

— Але воно не було закріплено в тому положенні. Воно, могло розчинятися. Людина могла відхилити його і вільно пролізти.

— Так, але я знаю, що то була кішка.

— Ви бачили кішку?

— Ні, я не бачив… І все ж я знаю…

— Я вам зараз скажу, чому ви так думаєте. Між іншим, я підкажу вам наступну гіпотезу. Того ранку хтось міг залізти до вашої лабораторії, узяти будь-що з полиці і знову піти непоміченим. Проте, якщо та людина з Олдербері, то вона не могла бути ні Філіпом Блейком, ні Ельзою Грієр, ні Еміасом Крейлем, ні Керолайн Крейль. Ми добре знаємо, що робили ці четверо. Лишається Анжела Уоррен і мадемуазель Уільямс. Мадемуазель Уільямс була тут, ви навіть зустріли її, коли виходили. Вона сказала, що шукає Анжелу. Анжела пішла рано-вранці купатися, але мадемуазель Уільямс не бачила її ні в воді, ні на скелях. Вона легко могла перепливти до протилежного берега, що вона і зробила пізніше того ранку, коли купалася разом із Філіпом Блейком. На мою думку, вона плавом перебралася сюди, піднялася в будинок, залізла у вікно, і взяла дещо з полиць.

Анжела Уоррен сказала:

— Нічого подібного я не робила, ні… В усякому разі…

— Ага! — урочисто вигукнув Пуаро. — Ви пригадали! Ви мені сказали, що для того, аби зіграти злий жарт з Еміасом Крейлем, ви викрали невелику кількість того, що назвали "кошачими ліками". Так ви його назвали?..

Мередіт Блейк вигукнув:

— Валер'янка! Звичайно, це вона.

— Так. Це й переконало вас, що в кімнаті побувала кішка. У вас надто тонкий нюх. Ви відчували слабкий неприємний запах валеріанки, і у вашій свідомості осіло: кішка. Кішки обожнюють валеріанку і ладні

куди завгодно йти за нею. Валеріанка досить неприємна на смак, і ваша попередня оповідь навела витівницю, мадемуазель Анжелу, на думку підлити трошки в пиво своєму шуринові. Знаючи, що він завжди вживає його воднодух.

Анжела Уоррен здивовано мовила:

— Невже це було того дня? Я прекрасно пригадую, що брала валеріанку. Пригадую, коли я виймала пиво, якраз увійшла Керолайн і ледве мене не спіймала. Звичайно, я це пам'ятаю… Але ніколи не пов'язувала це з тим днем.

— Звичайно, ні. Тому що у вашій свідомості між цим не було ніякого зв'язку. Для вас це були два зовсім різні випадки. Один із них належав до категорії ваших звичайних витівок, а другий перетворився в трагедію. Але я помітив це, коли ви мені відповідали, що хотіли підлити Еміасові в напій, але не встигли це зробити.

— Тому що я цього і не зробила. Керолайн зайшла якраз тоді, коли я відкривала пляшку. О! — І Анжела з жахом вигукнула: — І Керолайн подумала… подумала, що я…

Вона замовкла. Оглянулася довкола: і сказала тихо:

— Природно якщо ви всі подумаєте також… — Після паузи вона продовжувала: — Я не вбивала Еміаса. Ні жартома, ні з якихось інших мотивів. Коли б я це зробила, то ніколи не промовчала б.

Мадемуазель Уільямс сказала з натхненням:,

— Звичайно ні, моя дорога! — вона поглянула на Еркюля Пуаро. — Тільки дурень може про це подумати.

Еркюль Пуаро мовив стримано:

— По-перше, я не дурень, а по-друге, я цього зовсім не думаю. Я прекрасно знаю, хто вбив Еміаса Крейля… — Він зробив паузу. — Існує завжди небезпека сприймати факти ніби доведені, тоді, як насправді вони зовсім не доведені. Повернемося до становища в Олдербері. Ситуація стара як світ: дві жінки і один мужчина. Ви прийняли як незаперечний той факт, що Еміас мав намір кинути свою дружину заради іншої жінки. А я підкажу вам гіпотезу, що він ніколи не мав такого наміру. Він і раніше захоплювався жінками. Щоправда, вони були вже з певним досвідом і від нього багато не чекали. Цього разу, однак, вона чекала. Бо вона зовсім не була жінкою. Це була зовсім молода дівчина, в любові її мислення було надзвичайно примітивне, вона бачила в ній тільки одне. Маючи до Еміаса Крейля глибоку пристрасть, яка захоплювала її цілком, вона гадала, що й він має до неї такі ж почуття. Вона думала, без усякого сумніву, що це на все життя, думала, не питаючи його, що він залишить дружину. Але чому, поцікавитесь ви, Еміас Крейль залишив її в цій непевності? Моя відповідь така: картина. Він хотів закінчити свою картину. Для декого це здається неймовірним, але не для тих, хто знає людей мистецтва. Ось, по суті, ми й прийняли це пояснення. Тепер бесіда Крейля з Мере д і том Блейком стає цілком зрозумілою. Крейль, хоча й у замішанні, але поплескує по спині Блейка і оптимістично запевняє, що все скінчиться добре. Для Еміаса Крейля, бачте, все надто просто: він пише картину і до деякої міри стриманий тим, що називається парою ревнивих жінок, але жодній з них це дозволяє втручатися в те, що для нього найважливіше в житті. Якщо він скаже Ельзі правду — все покінчено з картиною. Можливо, він навіть щиро обіцяв Ельзі на перших порах свого чуттєвого піднесення, що залишить Керолайн. Чоловіки говорять подібні речі, коли закохані. А можливо, тільки дозволив їй передбачати це. Йому байдуже, що думала Ельза. Нехай, мовляв, думає, що їй завгодно, аби спокійно позувала ще день-два. А після він скаже правду, що між ними все скінчено. Він ніколи не був особливо делікатним у подібних ситуаціях. Думаю, спочатку він навіть доклав зусиль, аби не розпочинати історії з Ельзою. Він попередив її, що за людина, але вона нічого не хотіла знати, кинулася назустріч своїй долі. Для такого чоловіка, як Еміас Крейль, пригоди з жінками були свого роду грою — чесною грою з рівними шансами з обох

сторін. Якщо б ви його запитали, він легко відповів би вам, що Ельза ще молода, що все це в неї мине. Ось як міркував Еміас Крейль. Його дружина була, по суті, єдиним створінням, яке він справді любив. Проте він не особливо турбується про неї: вона, мовляв, повинна потерпіти всього лише кілька днів. Він розсердився на Ельзу через те, що та вибазікала перед Керолайн зайве, але продовжував вірити з властивим йому оптимізмом, що все налагодиться. Керолайн пробачить його, як уже пробачала стільки разів, а Ельза... Ельзі нікуди діватися, як він висловився: "Вона змушена буде проковтнути пігулку". Ось наскільки простими були життєві проблеми для такої людини, як Еміас Крейль. І все ж мені здається, що того останнього вечора він був серйозно стурбований. З приводу Керолайн, а не з приводу Ельзи! Можливо, він зайшов до її кімнати, а вона відмовилася з ним розмовляти. Принаймні після неспокійно проведеної ночі він по сніданку відвів її вбік і розповів усю правду. Мовляв, був у нього гріх з Ельзою, але вже все позаду. Як тільки він скінчить картину — її більше ніколи не побачить. У відповідь на ці зізнання Керолайн Крейль вигукнула обурено: "Ти і твої жінки!.." Ця фраза, як бачите, ставила Ельзу в категорію інших, які з'являлися і зникали в його житті. І вона гнівно додала: "Одного прекрасного дня я вб'ю тебе!.." Вона була надто опечалена і обурена його жорстокістю у ставленні до дівчини. Коли Філіп Блейк побачив у холі Керолайн, вона думала про Ельзу. Що стосується Крейля, то він, вийшовши з бібліотеки, зустрів Ельзу з Філіпом Б лейком і звелів їй іти донизу позувати. Він, звичайно, не знав, що Ельза Грієр була до того на веранді біля вікна бібліотеки і все чула. Виклад бесіди, зроблений нею пізніше, не відповідає дійсності. Не забувайте, окрім її слів, ніякого іншого підтвердження не було. Уявляєте, яким було для неї ударом довідатися правду, сказану з такою жорстокістю! Мередіт Блейк пояснив нам, що наступного дня після обіду, чекаючи виходу Керолайн із цієї кімнати, він стояв біля дверей спиною до неї і розмовляв з Ельзою Грієр. А це значить, що вона стояла обличчям до нього, і, отже, могла бачити через його плече все, що робила Керолайн. Таким чином, вона була єдиною людиною, яка могла бачити, як Керолайн взяла трунок. Вона нічого не сказала, але пригадала про це, стоячи біля вікна бібліотеки. Коли Еміас Крейль вийшов, вона, мотивуючи тим, що їй потрібно взяти пуловер,

пішла нагору, в кімнату Керолайн, шукати трунку. Одна жінка знає, куди може щось сховати інша. Вона знайшла, таким чином, цикуту і, потурбувавшись, щоб не стерти відбитки пальців на пляшці і не залишити своїх, витягнула рідину з допомогою піпетки, якою наповнюють авторучки. Потім зійшла донизу, через деякий час вона налила трунок у пиво, яке Еміас хильнув за звичкою. Між тим Керолайн Крейль все більше хвилювалася. Коли вона побачила Ельзу, що піднімалася до будинку (цього разу справді, щоб взяти пуловер), Керолайн прошмигнула в "сад-батарею" і, так би мовити, притиснула чоловіка. Те, що він надумав, — ганебно! Вона не може припустити подібного! Така поведінка в ставленні до дівчини надзвичайно жорстока і груба! Еміас, розсерджений, що його перервали, сказав, що це питання вже вирішено: як тільки він скінчить картину, — потурбується про речі дівчини. Тут почулися кроки братів Блейк, і Керолайн виходить із воріт трохи зніяковіла, бурмочучи щось про Анжелу, про школу і про те, скільки в неї ще мороки. Природно, брати вирішили, що почута ними бесіда стосувалася Анжели. А фраза: "Я потурбуюся про речі для дівчини" перетворилася в "Я потурбуюся про підготовку речей для дівчини".

А Ельза з пуловером в руці спускається стежкою спокійна, радісна і знову починає позувати. Вона розраховувала, безперечно, на те, що підозра впаде на Керолайн, у її кімнаті знайдуть пляшку з-під цикути. А тут ще й Керолайн зіграла їй на руку, принісши чоловікові холодного пива і наливши йому в склянку. Еміас перехиляє склянку, морщиться і каже: "Сьогодні все має. противний смак". Ви розумієте, наскільки багатозначна ця репліка? Все має противний смак. Отже, було й щось інше, до цього пива, що мало поганий смак. І цей смак залишився в нього в роті. І ще одна річ: Філіп Блейк розповів, що Крейль злегка хитався і навіть запитав себе: "Чи не п'яний я?" Це легке хитання було першою ознакою ефекту цикути. Отже, трунок був даний йому дещо раніше, ніж пиво з льоху.

Ельза ж Грієр позує біля сірої стіни. Оскільки вона повинна була вдавати, що він нічого не запідозрив до того, коли вже буде запізно, —

вона розмовляє з Еміасом Крейлем веселим і природним голосом. Через деякий час побачила Мередіта Блейка на лаві, махнула йому рукою і на очах у нього ще добросовісніше стала грати свою роль. А Еміас Крейль, людина, що ненавиділа біль, малює й далі з особливого наполегливістю, поки руки і ноги його вже стають кволими, а язик німіє. Він упав на лавку знесилений.

Гонг у будинку подзвонив на обід, і Мередіт піднімається й іде до "батареї". Думаю, що за цей короткий проміжок часу Ельза залишила своє місце, біжить до столу і витискує останні краплини трунку в склянку з-під пива. Від піпетки вона позбавилася на стежці, по дорозі до будинку, розтерши її в порошок. Вона біля воріт зустріла Мередіта. Світло там засліплює, коли вийдеш з тіні, Мередіт бачить не дуже добре, він бачить тільки свого друга, який лежить на лаві у звичайній позі, і його очі, спрямовані на картину з "непорушним злим поглядом", як він це описує пізніше.

Еркюль Пуаро зробив жест у бік картини на стіні.

— Я зрозумів це першої ж миті, як побачив полотно. Це дуже і дуже видатна картина. Тому що це портрет вбивці, намальований її жертвою. Це образ дівчини, що дивиться на улюбленого, який перебуває в лабетах смерті…

НАСЛІДКИ

В мовчанні, яке настало, мовчанні жахливім, зловіснім, поволі палало проміння згасаючого дня. Останній відблиск зник за вікном, що освітлювало темну голову і світлі хутра жінки, яка сиділа там. Ельза Діттишем зробила ледь помітний рух і сказала:

— Виведіть їх звідси, Мередіте. Залиште мене наодинці з паном Пуаро.

Вона сиділа непорушно, поки двері не зачинилися!

— Ви надто розумні, чи не так, пане Пуаро?

Той не відповів.

— Чого ви чекаєте від мене? Визнання?

Пуаро похитав головою.

Ельза сказала:

— Але у мене для цього немає найменшого наміру! І я нічого не визнаю. Все, що ми говорили тут, — ні до чого. Тут тільки наші словеса.

— Саме так.

— Я хотіла б знати, що ви думаєте робити?

— Я зроблю все, що від мене залежить, щоб добитися від влади посмертної реабілітації Керолайн Крейль.

Ельза розсміялась.

— Який абсурд! Реабілітація, за вчинок, якого вона не робила. — Потім вона запитала: — А як зі мною?

— Я подам свої висновки компетентним особам. Якщо вони визнають за можливе розпочати проти вас справу… Мабуть, вони так і зроблять. Однак можу вам сказати, що, на мою думку, нема достатніх доказів — це тільки висновки, а не факти. Крім того, напевне, вони не будуть особливо намагатися розпочинати процес проти людини з вашим соціальним становищем. Тільки в особливих випадках.

Ельза сказала:

— Це мене не турбує. Якщо я повинна б сидіти на лаві підсудних, боротися за своє життя, можливо, тоді щось і було б — трохи життя, трохи хвилювань. Може статися, що це мені… сподобається.

Вона уважно подивилася на нього.

— Ви вважаєте, що мене хоч у якійсь мірі хвилює почуття мого чоловіка?

— Ні. Не вважаю. Власне, я не думаю, що будь-коли взагалі у вашому житті вас цікавили почуття іншої людини. Але тоді ви могли б бути значно щасливішою.

Ельза різко запитала:

— Чому ви мене жалієте?

— Тому, що ви дитина, якій ще треба багато чому навчитися.

— Чому ж саме?

— Всіх почуттів дорослих: жалості, симпатії, розуміння… Єдине, що вам відомо, що ви колись знали, — це любов і ненависть.

Ельза сказала:

— Я бачила, коли Керолайн брала цикуту. Я подумала, що вона хоче покінчити життя самогубством. Це спростило б усю справу. А наступного дня вранці я довідалась… Він сказав їй, що я йому байдужа, що він любив мене, що все скінчиться, як тільки він закінчить мій портрет, Керолайн нічого хвилюватися, сказав він їй, і… їй стало мене

жаль. Ви розумієте, що це для мене значило? Я знайшла трунок і дала йому. Я стояла там і дивилась, як він вмирає. Ніколи я не відчувала себе щасливішою, повною сил. Я дивилась на нього, як він вмирає… — Вона розкинула руки, — І не розуміла, що вбиваю себе, а не його. Після того я турбувалася про те, щоб вона потрапила в пастку. Але це мені не допомогло. Я вже не могла їй будь-чим зашкодити, їй все було байдуже. Вона пройшла крізь усе і врятувалася від усього. І вона, і Еміас врятувалися — удвох вони пішли кудись, що для мене недосяжне. Вона не померла, а я померла…

Ельза Діттишем встала, надалася до дверей. Затим різко обернулася і мовила знову:

— Я померла… Назавжди!

Примітки

1

Чарлз Кінгслей (1819–1873) — англійський прозаїк, один із представників християнського соціалізму в Англії. Писав на соціальні та історичні теми.

2

Вільям Шекспір. Ромео і Джульєтта. Переклад І. Стешенко.

3

Генріх Стюарт, лорд Дарнлей (1545–1567) — чоловік Марії Стюарт, правнук Генріха VIII, був забитий після того, як організував замах на Ріццio, секретаря своєї дружини.